

SCHOPENHAUER

Életbölcesség

Aforizmák

Pantheon Irodalmi Intézet
Budapest
1925

E-könyvek igény szerint – Könyvek milliói elérhetők egy kattintásra

Az európai könyvtárak rengeteg, a XV. és XX. század között kiadott könyvvvel rendelkeznek. Az EOD szolgáltatással ezek a rejtett kincsek mindenki számára hozzáférhetővé válnak egyetlen kattintásra. Az EOD hálózaton keresztül a könyvtárak katalógusaiban keresheti és rendelheti meg a kívánt könyv e-másolatát a világ bármely részéről a hét bármely napján, a nap 24 órájában. A könyvet digitalizáljuk és az e-másolatot elérhetővé tesszük Önnek. Fizessen online, bankkártyájával és állítsa össze a saját személyes digitális könyvtárát!

Milyen az EOD által készített e-könyv?

Az EOD szolgáltatás e-könyvei olyan digitalizált könyvek, amelyeket PDF formátumban kézbesítünk Önnek. A fájl tartalmazza a digitalizált eredeti könyv képét és az OCR-rel (optikai karakterfelismerővel) felismertetett* teljes szöveget. Az elektronikus szöveg előnye, hogy kereshető, másolható, más programokkal szerkeszthető, belőle nyomtathatók részletek, sőt akár az egész is. Természetesen minden az eredeti dokumentumon előforduló bejegyzés, jelölés vagy széljegyzet is látható lesz a digitalizált változaton.

* Nem minden e-könyvben alkalmazható.

A szolgáltatás feltételei

Az EOD szolgáltatásainak igénybevételével egyidejűleg elfogadja annak feltételeit is. A jelen dokumentum bármely részéről készült minden egyes másolatnak is tartalmaznia kell ezeket a feltételeket. Az EOD szolgáltatás szigorúan személyes, nem kereskedelmi célból biztosítja a digitalizált dokumentumokhoz való hozzáférést és nem engedélyezi az egyéb célból való felhasználást.

A szolgáltatás feltételei: <http://books2ebooks.eu/odm/html/mtak/hu/agb.html>

Terms and conditions in English: <http://books2ebooks.eu/odm/html/mtak/en/agb.html>

További e-könyvek

További e-könyvek elérhetők az alábbi oldalon: <http://books2ebooks.eu>

SCHOPENHAUER
ÉLETBÖLCSESÉG

A TANULMÁNYOK III. SZERZŐTTE

SCHOPENHAUER
ÉLETBÖLCSESÉG

A FORIZMÁK

FORDÍTOTTA

KELEN FERENC DR.

BUDAPEST, 1925

A PANTHEON IRODALMI INTÉZET R.-T. KIADÁSA

*A boldogság nem könnyű dolog:
nehéz azt megtalálni önmagunkban,
másutt pedig lehetetlen.*

CHAMFORT.

BEVEZETŐ

Az életbölcseiség fogalmát itt a szóban magában benne rejlő értelemben használok. Értem pedig rajta az élet lehető kellemessé és boldoggá formálásának a művészetét, a boldog életre való útmutatást. Oly életre, mely hideg és érett megfontolás mellett is kíváncsabb a nemlétnél, amelyhez önmagáért, nem csupán a haláltól való féltünkben ragaszkodunk és melyet ezért végnélkül tartónak szeretnénk látni. Hogy az emberi élet egy ilyen lét fogalmának megfelelő-e, vagy egyáltalán megfelelő lehet-e, oly kérdés, amelyre az én filozófiám tudvalevően nemmel felel, holott az életboldogság fogalma igenlő választ tételez fel. Ez pedig az emberrel veleszületett tévedésből fakad, amint főművemben (2. kötet, 49. fejj.) gáncsolva kimutattam.

Hogy e gondolatokat mindazonáltal kifejthessem, teljesen el kellett távoznom attól a magasabb, metafizikai-erkölcsi állásponttól, amelyhez filozófiám lényege elvezet. Az itt következő fejtegetés ezért is bizonyos megalkuváson alapszik, amennyiben a közönséges, tapasztalati állásponton marad és ennek tévedését osztja. Értéke is csupán feltételes, mert

maga az életboldogság szava is merő szépítgetés. Teljességre sem tart számot, részben a tárgy kimeríthetetlen voltánál fogva, részben, mert különben a másoktól már elmondottakat kellene ismételnem.

Aforizmáimmal hasonló célra törekszik *Cardanus*nak olvasásra nagyon érdemes könyve: de utilitate ex adversis capienda (a sorscsapásokból merített hasznos tanulságokról), mellyel az itt előadottakat ki lehet egészíteni. *Aristoteles* Rhetorikája I. könyvének 5. fejezetébe szintén beleszőtt egy vázlatos eudaimonológiát, mely azonban túlságos józannak sikerült.

Előzőimet nem használtam fel, mert a kompilálás nem kenyerem. Annál kevésbé tehetem ezt, mert különben oda lett volna a felfogás egysége, ami az efajta műveknek a lelke.

Általában természetesen minden idők bölcsei mindenkor ugyan azt hirdették, a balgák pedig, azaz minden idők mérhetetlen többsége, mindenkor ugyanazt cselekedték, vagyis annak az ellenkezőjét, és ebben marad a dolog továbbra is. Jól mondja *Voltaire*: „Ezt a világot oly balgának és gonosznak fogjuk itt hagyni távozásunkkor, amilyennek beléptünkör találtuk“.

I. FEJEZET

BEOSZTÁS

Aristoteles (Ethica Nicom. I. 8.) az emberi élet javait három osztályba sorozza: a külsőkre, a lélek és a test javaira. Ebből csupán a hármas számot tartom meg, midőn a halandók sorsának különbözését három alap-okra vezetem vissza. Ezek:

1. Az ember egyénisége a legtágabb értelemben. Ebben foglaltatik tehát az egészség, erő, szépség, temperamentum, erkölcsi jellem, értelmesség és ennek művelése.

2. Az ember vagyona és birtoka minden értelemben.

3. Az ember szerepe. E kifejezésen tudvalevően azt értjük, hogy *mi* az ember mások képzeletében, tehát milyennek képzelik el a többiek. Ez a mások véleménye rólunk, mely a tisztelet, rang és hírnév formájában jelentkezik.

Az emberi jellem különbözése magának a természetnek a műve. Ennek tehát sokkal lényegesebb és mélyebb a befolyása az ember boldogságára vagy boldogtalanságára, mint az utóbbi két csoport különbözé-

seinek, melyek csupán emberi közremunkálásból erednek. A *valóságos egyéni előnyökhöz*, mint a nagy szellemhez, a nagy szívhez úgy aránylanak a rangnak, születésnek, még a királynak is, a gazdagságnak és efféléknek minden előnyei, mint a színpadi királyok a valósághoz. Már Metrodorus,¹ Epikuros első tanítványa ezt írta egy fejezete elé: Majorem esse causam ad felicitatem eam, quae est ex nobis, ea quae ex oritur. Fontosabb boldogságunkra az, ami önmagunkból való, mint ami a dolgokból ered. — V. ö. Clemens Alex. Strom. II. 21. 362. l. op. polem. würzburgi kiadás.

Mert az ember jólétére nyilván az a fődolog, ami benne magában rejlik. *Közvetetlenül* ebből fakad ugyanis belső, kellemes vagy kellemetlen közérzése, mint érzésének, akarátának és gondolkodásának az eredménye. Minden kívülfekvő dolog ellenben csupán *közvetett* hatással van rá. Ezért illetnek ugyanazok a külső események vagy viszonyok mindenkit más és más módon, ezért él mindenki egyenlő környezetben és mégis más és más világban. Az embernek csupán saját képzetével, érzéseivel és akarati tényeivel van *közvetetlenül* dolga, a külső dolgoknak csak annyiban van rá hatásuk, hogy azokat előidézik. Hogy milyen az a világ, amelyben élünk, az az elménk különbözőségétől függ:

¹ A görög nyelvű idézeteket Schopenhauer latin fordításában és magyarul adjuk. A fordító.

ehhez képest lesz világunk szegény, léha és lapos, vagy pedig gazdag, érdekes és jelentős.

Olyik ember megirigyli a másiktól azokat az érdekes eseményeket, amelyek annak az életében felmerültek. Pedig inkább felfogó elméjét irigyelné, mert ez adta meg azoknak az eseményeknek a jelentőségüket. Ugyanaz az élmény, amely a szellemes ember fejében oly érdekesen alakul ki, a lapos, köznapi felfogásban üres, hétköznapi jelenet volna csupán. Különösen Göthe és Byron némely költeményeinél mutatkozik ez, melyeknek nyilván valamely tényleges esemény az alapjuk. A balga olvasó irigyli a költőt a bájos élményekért, helyett, hogy hatalmas fantáziáját bámulná, amely egy meglehetősen mindennapi esetből oly nagyot és szépet bírt formálni. Hasonlóképen a búsbeleg tragédiát lát ott, ahol a hevesvérű csupán érdekes összeütközést, az egykedvű pedig valami jelentéktelen esetet.

Mindez onnét van, hogy minden valóság, annak minden betelt jelenű eseménye két félből áll: alanyból és tárgyból. Ámbár e két félnek oly szükségszerű és szoros a kapcsolata, mint az oxigéné és hidrogéné a vízben. Teljesen egyenlő objektív fél mellett is teljesen más lesz a jelen valóság, ha a szubjektív fél különböző, — vagy megfordítva. A legszebb és legjobb objektív fél tompa és rossz szubjektív fél mellett csupán silány valóságot adhat: olyan ez, mint valamely szép környék rossz időben vagy egy rossz camera ob-

scura tükrözésében. Vagy világosabban szólva: az ember éppen úgy ki nem bújhat az öntudatából, mint a bőréből. Közvetetlenül csak az öntudatában él, kívülről nem is igen lehet rajta segíteni.

A színpadon az egyik a fejedelmet játssza, a másik a tanácsost, egy harmadik a szolgát vagy a katonát, a tábornokot stb. De ezek a különbségek mind tisztára külsőségek, a belső magva valamennyinek ugyanegy: a szegény komédiás a maga bújával, bajával. Így van ez az életben is. A rang és gazdagság különbségei kinek-kinek kiosztják az eljátszandó szerepeket, amelyek azonban távolról sem felelnek meg a boldogság vagy jólét belső különbségeinek. Mert mindenki benne van az a szegény ügyefogyott ember a maga nyomorúságával és küzdelmével, mely anyagban ugvan mindenkinél más, de formája, vagyis igaz mivolta szerint mindenkinél meglehetősen egyforma. Van talán fokozati különbség köztük, ez azonban semmikép sem igazodik az állás, gazdagság vagy szerep után. Minthogy minden, ami az emberért van és történik, *közvetetlenül* mindig csupán az öntudatban van meg és érette történik: nyilvánvaló, hogy elsősorban ennek az öntudatnak a minémősége a lényeges. A legtöbb esetben inkább ezen fordul meg a dolog, mint az öntudatban tükröződő alakokon. Mily szegényes minden pompa és élvezet, mely egy bamba fajankó öntudatában tükröződik, a Cervanteséhez mérve, midőn kényelmetlen börtönében a Don Quijótét írta.

A jelennek és a valóságnak objektív fele a sors kezében van, miért is változó. A szubjektív fele mi magunk vagyunk, tehát lényegében változhatatlan. Ezért minden külső változatosságok ellenére is ugyanegy a jellege mindvégig minden egyes emberi életnek, hasonlóan egyetlen zenei téma számos változataihoz. A maga egyéniségén senki túl nem járhat. Bármilyen körülmények közé kerül az állat, megmarad abban a szűk körben, melyet a természet áthághatatlan korlátként vont köréje. Lényének és öntudatának e korlátozottsága okozza, hogy valamely kedvelt állatunkat csak szűk korlátok közt bírjuk boldogítani. Így áll ez az embernél is: az egyénisége eleve kiszabja lehető boldogságának a mértékét. Különösen szellemi erejének korlátai tűzik ki mindenkorra a határt magasabb rendű élvezőképességének. Ha e határok szűkek, akkor semmiféle külső erőfeszítés, sem az emberek, sem a sors kedvezései nem lesznek rá képesek, hogy az ilyen embert a közönséges, félig állati boldogság és gyönyör fölé emelje. Érzéki gyönyörre, meghitt és derült családi életre, alacsony társas örömekre és közönséges időtöltésre marad utalva. A műveltség csak éppen valamennyire, de sokra nem bírja azt a kört tágítani. Mert a legmagasabb, legváltozatosabb és legtartósabb élvezetek a szellemiek, bármennyire áztatjuk is erre nézve magunkat különösen ifjúságunkban. Ezek pedig főképen a szellemi erőtől függnék. Ebből tehát világosan kitetszik, hogy mennyire az egyéniségünkől

függ a boldogságunk: pedig rendszerint csak sorsunkat, csak vagyonunkat és amennyit a világ előtt mutatunk, azt szokták számításba venni. A sorsunk pedig jobbra is fordulhat, aztán meg akinek gazdag a belseje, az nem fog éppen sokat várni tőle. A fajankó ellenben fajankónak marad, a tökfejű pedig tökfejűnek világéletében, még a paradicsomban hurik közepette is. Ezért mondja Goethe Westöstl. Diwan-jában :

Nép, szolgák és hódítók
mindenkor vallják :
Emberfia főszerencséje
kinek-kinek az egyénisége.

Minden azt bizonyítja, hogy boldogságunkra és élvezetünkre egyéni mivoltunk sokkal lényegesebb hatású mint a külső valóság. Ezért igaz, hogy az éhség a legjobb szakács, ezért nézi az agg közömbösen az ifjú istennőjét, ezt bizonyítja a lángelmék és szentek élete. Az egészség fölér az összes külső javakkal, úgyannyira, hogy boldogabb az egészséges koldus a beteg királynál. Teljes egészségből és szerencsés szervezetéből eredő nyugodt és derült temperamentum, tiszta, eleven, átható és helyesen felfogó elme, mérsékeltség, szelíd akarat és a velejáró jó lelkiismeret oly előnyök, amelyeket semmiféle rang, sem gazdagság nem pótolhat. Mert fontosabb az emberre nézve a maga egyénisége, amely őt a magányosságba is elkíséri, amelyet senki neki nem adhat és tőle el nem

vehet, minden vagyonnál és külső látszatnál. A szellemes ember a teljes magányban is kitűnően elmulat a maga gondolataival és képzelete játékával, a tompa elméjűtől azonban az egyre változó társaság, színház, kocsikázás és mulatozás sem bírja elhessegetni a kínzó unalmat. A jó, mértéket tartó, szelíd jellemű ember szűkös viszonyok közt is megelégedett lehet, ellenben a sóvárgó, irígy és gonosz minden gazdagsága mellett sem az. Aki pedig a rendkívüli, kiváló szellemi egyéniség élvezetében részesedik, annak a legtöbb, közönségesen áhított gyönyörök nemcsak teljesen fölöslegesek, hanem zavarók és terhesek is. Ezért mondja magáról Horatius: *Gemmas, marmor, ebur, Thyrrhena sigilla, tabellas, Argentum, vestes Gactulo murice tinctas, Sunt qui non habeant, est qui non curat habere.* (Olyiknak nincs drágakövük, márványuk, ébenfájuk, tirreni pecsétnyomójuk, táblájuk, ezüstjük, getuliai biborral festett ruhájuk, van ki nem is gondol rá, hogy legven). Szokratesz, megpillantva az eladásra kirakott fényűzési tárgyak halmazát, így szólt: „Mily sok dolog is van, amire nincs szükségem!”

Életboldogságunkra nézve tehát az egyéniség föltétlenül az első és legfontosabb. Már azért is, mert állandó és minden körülmények között hatékony, nincs alávetve a sorsnak, mint a többi javak és el nem rabolható tőlünk. Értéke tehát abszolútnak mondható ezeknek relatív értékével szemben. Ebből az kö-

vetkezik, hogy kívülről sokkal kevésbé lehet hozzáférközni, mintsem rendszeren hiszik. Csak a *mindenható idő* érvényesíti itt is a maga jogát: igába görnyed a testi és lelki erő, de az erkölcsi jellem még őt sem uralja. Abban viszont a külső javak előnyben vannak, hogy az idő közvetlenül azokat el nem rabolhatja. Még egy másik előnyük, hogy a külső, objektív világban lévén találhatók, megvan annak lehetősége, hogy mindenki elérhesse őket. Egyéniségünk azonban nincsen a hatalmunkban, hanem jure divino támadt és az egész életre változatlanul van megállapítva. Kérlelhetetlenül igaz tehát Goethe¹ szava:

Amint a Nap, — midőn világra jöttél —
Planéták közt ragyogva állt az égen:
Szünetlenül kezdettől úgy fejlődöttél
A benned élő törvény értelmében.
Magad ki nem kerülheted, így kell élned,
Szibillák, jósok, mondották ezt régen;
Nem zúzza azt idő, erő darabra,
Amint a fejlődő élet vésett alakba.

¹ Wie an dem Tag, der dich der Welt verliehen:
Die Sonne stand zum Grusse der Planeten,
Bist alsobald und fort und fort gediehen,
Nach dem Gesetz, wemach du angetreten.
So mußt du sein, dir kannst du nicht entfliehen,
So sagten schon Sybillen, so Propheten;
Und keine Zeit und keine Macht zerstückelt,
Geprägte Form, die lebend sich entwickelt.

Az egyetlen, ami ezirányban hatalmunkban van, az, hogy természettől adott egyéniségünket a lehető legnagyobb előnyünkre használjuk. Ezért is csupán a neki megfelelő törekvéseket támogassuk és igyekezzünk megadni a neki legillőbb kiművelést, tehát megválasztjuk a neki megfelelő rangot, foglalkozást, életmódot, minden mást pedig elkerülünk.

Egy herkulesi termetű, rendkívül izomerővel megáldott ember világéletében szerencsétlennnek fogja magát érezni, ha külső viszonyok folytán kénytelen lenne üli foglalkozást folytatni és kínos, pepecselő kézművességet űzni, vagy akár tanulmányokkal és fejmunkával foglalkozni, amelyek teljesen más, nála fejlődésükben visszamaradt erőket kívánnak, ellenben az ő kiváló erőit parlagon hevertetik. De az olyan ember még szerencsétlenebb, akinek az értelmi erői felette túlnyomók és fejletlenségben, használatlanul kell hagynia azokat, hogy valamely közönséges foglalkozást űzzön, amelyben azokra nincs szüksége, vagy pedig oly testi munkát kell hogy végezzen, mely erejét felülmúlja. Itt azonban, különösen ifjúkorban, el kell kerülni a reménység szirtjét, nehogy az ember akkora szertelen erőt tulajdonítson magának, amilyenvel valójában nem bír.

Nyilván bölcsőbb dolog tehát, ha az ember egészségének fentartásán és tehetségeinek kiképzésén munkál, mintha gazdagság megszerzésén dolgozik. De nehogy félreértessünk: az illő szükségletek megszerzését nem szabad elhanyagolni. Voltaképi gazdagság

ellenben, azaz nagy fölösleg, keveset tehet a boldogságunkért. A gazdagok is szerencsétleneknek érezhetik magukat, ha híjával vannak az igazi szellemi műveltségnek és ismereteknek és ezáltal annak az objektív érdeklődésnek, amely őket szellemi munkára képesítené. Mert amit a gazdagság a valóságos és természetes szükségletek kielégítésén felül nyújtani képes, csak csekély befolyást gyakorol voltaképi jólérzésünkre. Ellenkezőleg, a nagy vagyon fentartásának sok és elkerülhetetlen gondja csak zavarhatja azt. Az emberek mindamellet ezerszer inkább gazdagság, mint szellemi műveltség szerzésén fáradoznak. Holott bizonyos, hogy egyéniségünk sokkal többet járul hozzá a boldogságunkhoz, mint a vagyonunk. Sok embert látunk, amint hangyaszorgalommal fárad reggeltől estig, hogy már meglevő gazdagságát gyarapítsa. E szűk szemkörön túl mit sem ismer: lelke üres, érzéketlen minden egyéb iránt. A legmagasabb élvezetekhez, a szellemiekhez, hozzá nem férhet és ezeket hiába igyekszik pótolni röpke, érzéki gyönyörökkel, melyek kevés időbe, de sok pénzbe kerülnek. Élte végén és eredményekép aztán, ha kedvezett a szerencséje, csakugyan ott van előtte a jó nagy rakás pénz; ezt pedig ráhagyja örökösire, hogy még tovább szaporítsák, avagy pedig szélnek szórják. Az ilyen életpálya, ámbár komoly és fontoskodó képpel járja be az ember, épp oly balga, mint azé, aki csörgősapkát hord méltó szimbolumkép.

Az életboldogságra nézve tehát az *egyéniesség* a lényeges. De mert ez rendszerint felette szegényes, a legtöbb ember még akkor is, midőn túl van a mindennapi szükségért való küzdelmen, lényegében épp oly szerencsétlen, mint akik a kenyérért viaskodnak.

Belső üressége, öntudatuk unalma, szellemük szegénysége a társaságba űzi őket, mely viszont szakasztott ilyenekből áll: *similis simili gaudet*. Itt aztán együtt vadásznak szórakozásra, mulatságra, melyet elsősorban érzéki élvezetekben, mindenféle gyönyörökben és végül kicsapongásokban keresnek. A lélek szegénységéből és ürességéből fakad az unalom, annak az átkos tékozlásnak a kútfeje, amellyel olyik gazdag örökös nagy örökét, gyakran hihetetlenül rövid idő alatt elfecsérli. Az ilyen ifjú külsőleg ugyan gazdagon, de lelkében szegényen indult neki a világnak és hiába igyekezett külső gazdagsággal pótolni a belső hiányosságot azáltal, hogy mindent kívülről várt. Végezetül csak azt okozta vele, hogy a belső szegénysége meghozta a külsőt is.

Hogy mily fontos az egyéniesség mellett a vagyon és a világ előtti szerep, azt nem szükséges kiemelnem. A vagyon értéke manapság oly általános elismerésnek örvend, hogy semmi ajánlásra rá nem szorul. Becsületre, azaz jó névre mindenkinek törekednie kell, rangra csak olyanoknak, akik az államnak szolgálnak, dicsőségre pedig csak nagyon keveseknek. Valójában a becsületet mérhetetlen kinscént becsülik, a dicső-

séget pedig a legbecsesebbnek tartják mindenek fölött, amit az ember elérhet, a kiválasztottak aranygvapjának. A rangot ellenben csak a balgák részesítik előnyben a vagyon felett. A második és harmadik rész egyébiránt egymásra kölcsönhatással van, amennyiben beigazolódik Petronius mondása : habes habebereis : ha van valamid, tartanak is valaminek és viszont megfordítva : mások kedvező véleménye minden formájában gyakran vagyonhoz segít.

II. FEJEZET

AZ EGYÉNISÉGRŐL

Hogy az egyéniség a boldogságot sokkal inkább befolyásolja mint a vagyon és a külső szerep, azt nagy általánosságban már láttuk. Mindig az egyéniség a fődolog s e szerint mit bír önmagában : mert egyénisége folyton, mindenkor kíséri, rányomja pecsétjét mindarra, amit átél. Mindenben, minden időben csak önmagát élvezi ; ez már a testi élvezetekre is áll, — hát még a szellemiekre ! Ezért nagyon találó kifejezés az angol „to enjoy one's self“, mely szerint például azt mondhatjuk „he enjoys himself at Paris“, tehát nem Párist élvezi, hanem „magamagát élvezi Párisban“. Ha az egyéniség azonban gyarló mivoltú, akkor minden élvezet olyanná lesz, mint asszúbor epés szájban. Ezért — kemény sorcsapásokat leszámítva — sokkal döntőbb jóban, rosszban egyaránt, hogy mikép érezzük azt, amit az élet számunkra hoz, mint az, ami tényleg történik velünk ; szóval : az érzékenység módja, foka. Hogy valaki milyen, mit bír önmagában, szóval egyénisége és annak értéke, az egyedül tesz közvetlen hatást boldogságára, jólétére. Minden egyéb csak

közvetett, amiért is hatása megghiusítható, de az egyénisége soha. Ezért oly engesztelhetetlen az egyéni kiválóság szülte irígység, amint hogy ez a leggondosabban palástolt is. Ezenkívül a tudat az egyetlenegy, ami állandónak és maradandónak van alkotva. Az egyéniség hatása állandó, többé-kevésbé minden pillanatban érvényesül; minden egyéb csak ideiglenesen, feltételeesen, mulandóan hat, azonkívül pedig változásnak, átalakulásnak van alávetve. Ezért mondja Arisztoteles: a természet állandó, nem pedig a vagyon. (Nam natura perennis est, non opes. Eth. Eud. VII. 2.)

Ezért van az is, hogy sokkal nagyobb önuralommal viseljük el a rajtunk kívül eredő szerencsétlenséget, mint amelyet önmagunk okoztunk: mert a sors megváltozhatik, magunk soha. Ennélfogva a szubjektív értékek, mint: nemes jellem, tehetséges fej, szerencsés temperatum, derült kedély és egy jól fejlett, tökéletesen egészséges szervezet boldogságunk első, legfontosabb kellékei. Vagyis általában „mens sana in corpore sano“. (Juvenalis Sat. X. 326.) Amiért is sokkal nagyobb gondot kellene fordítanunk ezek fejlesztésére, fenntartására, mint a külső javakra és a külső tisztességre.

Ami azonban mindezek közt legközvetlenebbül boldogít, az a derült kedély, mert ez a jó tulajdonság azonnal megjutalmazza önmagát. Aki vidám, annak mindig van oka vidámnak lennie, éppen mert vidám. Semmi sem pótolhatja úgy minden más bírá-

sát, mint éppen a vidámság, valamint minden egyéb bírása nem pótolhatja ezt az egyet. Legyen bár valaki fiatal, szép, gazdag, becsült, ha meg akarod ítélni, hogy vajjon boldog-e, kérdeni fogod, hogy vajjon vidám-e. Ha azonban valaki vidám, tökéletesen mind-egy, hogy fiatal vagy öreg-e, ép-e vagy púpos, szegény-e vagy gazdag — bizonyos, hogy boldog. Fiatalkoromban egy régi könyvben lapozgatva, ezt olvastam : Aki sokat nevet : boldog ; aki sokat sír : boldogtalan. Való igaz, hogy együgyű és bohó egy mondás, de egyszerű igazságaért mégsem tudtam felejtani. Azért bármikor is kopogtat be a vidámság hozzánk, találjon nyílt ajtót mindig : rosszkor sohasem jöhet. Sohase kérdjük, hogy beeresszük-e vagy van-e okunk vidámnak lenni ; attól se féljünk, hogy komoly latolgatásainkban, nehéz gondjainkban nem zavar-e majd. Hogy ezek által mit érünk el : bizonytalan, de a vidámság biztos nyereség ! A boldogságnak mintha ez volna egyetlen csengő tallérja, minden egyéb csak utalvány reá. Hisz' közvetlenül a jelenben csak ez boldogít ! Ezért minden más egyéb törekvésnek elébe kell helyezni emez érték megszerzését és fejlesztését. Bizonyos azonban, hogy a vidámságot nem a gazdagság szerzi, de sokkal inkább a jó egészség. Az alacsonyrendű, dolgozó, főleg pedig a földművelő-osztályoknál otthonosak a derült arcok, a gazdagoknál, előkelőknél pedig a mogorvák. Igyekezzünk tehát fentartani a teljes testi egészségnek azt a magas

fokát, melynek illatos virága a derult kedély. Hogy ezt elérjük, kerülnünk kell minden dőzsölést és kicsapongást, nagy és kellemetlen lelki megrázkódtatásokat, túlmegehőltető elmebeli munkát; ellenben jó, ha naponta legalább is kétórányi gyors mozgást teszünk jó levegőben, gyakori hideg fürdőt veszünk, ezekhez hasonló dietétikus élelszabályt követünk. Aki naponta nem mozog eleget, az nem lehet egészséges, mert minden életfolyamat, úgy az egyes részek, mint az egész szervezet, követeli a mozgást. Ezért mondja Aristoteles: az élet lényege a mozgás.

Az egész belső szervezet is csupa mozgás: a szív szövevényes, kettős összehúzódnásával és kitágulásával hevesen és szakadatlanul dobog; huszonnyolc lüktetésével az egész vértömeget keresztülhajtja a nagy és kis keringésen; a tüdő úgy szivattyúz, akár csak egy gőzgép; a belek folytonosan peristaltikus mozgásokat végeznek. A mirigyek szünetlenül nedvet szívnak fel és választanak ki, sőt az agy is kettős mozgást végez minden szívveréssel és minden egyes lélekzetvétellel. Ha már most, amint ez az ülőfoglalkozású embereknél igen gyakori, a külső mozgás szinte állandóan teljesen szünetel, akkor kiáltó és végzetes ellentét támad a külső nyugalom és a belső zakatolás között. A belső, folytonos mozgás megkívánja a külső támogatást. Enélkül az ellentét állapota hasonló ahhoz, midőn bensőnk nagy felindulástól háborog, de azt izmunk egy rándulásának sem

szabad elárulnia. Hogy mily óriási befolyása van boldogságunkra a vidámságnak és viszont erre az egészségnek, kitetszik abból, ha egybevetjük ugyanarról a külső dologról nyert benyomásainkat akkor, midőn egészségesek vagyunk és olyankor, midőn betegség boszús és töprengő hangulatot hoz reánk. A dolgok nem objektív valóságuk szerint tesznek bennünket boldogokká vagy boldogtalanokká, hanem a róluk alkotott szubjektív képzetünk. Éppen ezért mondja Epiktetes: *Commovent homines non res, sed de rebus opiniones.* (Nem a dolgok, hanem a dolgokról alkotott vélemények hatnak az emberekre.)

Általában elmondhatjuk, hogy boldogságunk kilencztedrészben egészségünktől függ. Általa minden az élvezet forrásává válik, nélküle ellenben semmiféle külső dolog nem nyújt élvezetet, sőt még a szubjektív javakat, a szellem, kedély és temperamentum sajátságait is nagyban lefokozza és elsorvasztja a betegség. Nem ok nélkül kérdezősködünk tehát mindenekelőtt egymás egészsége felől és jó egészséget kívánva köszöntjük egymást, mert tényleg ez a legfontosabb az emberi boldogságra. Viszont ebből az következik, hogy minden bolondság közt a legnagyobb, ha valaki egészségét vagyoniért vagy előrehaladásért, tudományért vagy érzéki gyönyörért és múló élvezetekért feláldozza, holott ez mindeneknél előbbre való.

Bármily erős hatása is van az egészségnek a

vidámságra s ezáltal a boldogságra, azért ez mégsem függ teljesen és kizárólag attól. Lehet valakinek tökéletes az egészsége és búsbeteg (melankólikus) a hangulata és kiváltképp méla, szomorú a kedve. Ennek végső okát kétségkívül a szervezet eredendő, változhatatlan alkotásában kell keresnünk, az érzékenységnek az ingerlékenységhez és reprodukáló erőhöz való többé vagy kevésbé normális viszonyában. Az érzékenységnek erős túlsúlya a hangulat változékonyságát, időnként túlzott vidámságot és legtöbbször mélabút okoz. A lángelme az idegerőnek, tehát az érzékenységnek nagy mértékét tételezi fel, helyesen mondotta tehát Aristoteles, hogy a kiváló, nagy elméjű emberek mind melankólikusok. (Probl. 30, 1.) Kétségtelenül ez lebegett Cicero szeme előtt sokszor idézett mondásában: Aristoteles ait, omnes in geniosus melancholicos esse. (Tusc. I. 33.)

Az alaphangulatnak az emberrel veleszületett különbségét nagyon találóan jellemezte Shakespeare:

Csodás fickókat formál néha napján
A természet, van aki egyre pislog
S nevet, mint papagáj a dudaszóra,
Van, aki savanyún néz, mint ecet,
És nem mutatná a fogát mosolyogva
Még akkor sem, ha egy Nesztor fogadná,
Hogy igazán kacagtató az élc.

Velencei kalmár, Radó Antal ford.

Éppen ez a különbség az, amit Platon a *δυσκολος* és *ευκολος* kifejezéssel jelez.

Különböző embereknél különböző a kellemes és kellemetlen benyomásokra irányuló érzékenység. Ennélfogva az egyik ember még nevet azon, ami a másikat szinte kétségbecjti. Minél nagyobb a kellemes benyomások iránti érzékenység, annál kisebb szokott lenni a kellemetlenekkel szemben és megfordítva.

Ha valamely dolognak egyaránt jó vagy rossz kimenetele lehetséges, akkor a rosszmájú ember balvégzet esetén emészti magát, a jó szerencsének ellenben nem örül, aki pedig nem epés, az nem bosszankodik túlságosan a balvégzeten, ellenben örül a jó szerencsének. Ha a rosszmájúnak tíz dolga közül kilenc jól üt be, nemhogy ezeknek örülne, inkább az egy sikertelenségen bosszankodik, aki ellenben nem epés, vigasztalást és örömet merít abból az egyből. De mint minden bajnak, úgy a rosszmájú természetnek is megvan az a kárpótlása, hogy a sötét és aggóató jelleműek inkább csak képzelt betegségeken mennek át az életben, míg a derűseket és gondtalanokat több valóságos baleset és szenvedés éri. Aki ugyanis mindent feketén lát és mindig a legrosszabtól tart és ehhez szabja eleve intézkedéseit, az nem véti el oly gyakran a számadást, mint aki mindennek és mindenkor csak a derűs oldalát tekinti.

Az emberrel veleszületett epességet nagyban fokozhatja az idegrendszernek vagy az emésztőszervek-

nek beteges állapota. Ez oly magas fokot is elérhet, hogy belőle állandó rossz hangulat, életuntság és öngyilkosságra való hajlam támadhat. Ennek előidézésére sokszor a legcsekélyebb kellemetlenség is elegendő. Sőt a betegség legmagasabb fokán még erre sincs szükség. A tartósan rossz közérzet nyomása alatt elhatározza az öngyilkosságot és aztán hideg megfontolással és szilárd elhatározással hajtja végre. Hiába van folytonos felügyelet alatt az ilyen beteg, mert az első ellenőrizetlen pillanatban végrehajtja szándékát habozás, küzdelem és visszariadás nélkül, ezt találva most már az egyetlen természetes és olyannyira áhított szabadulási módnak. Az ilyen állapot részletes leírását adja Esquirol, *Des maladies mentales* c. művében.

Megeshetik, hogy olykor a legegészségesebb, sőt tán a legderűsebb ember is rászánja magát az öngyilkosságra, midőn a szenvedések nagysága, vagy az elkerülhetetlenül bekövetkező szerencsétlenség súlya legyőzi a halálfélelmet. A különbség csupán az indító ok súlyában rejlik, mely az epességhez megfordított viszonyban van. Minél nagyobb ez utóbbi, annál kisebb lehet az első, sőt semmivé is zsugorodhatik. Minél jobb és egészségesebb természetű ellenben valaki, annál súlyosabbnak kell lennie az oknak. E két véglet közt az öngyilkosság lehetséges okainak végtelen skálája van.

Az egészséggel részben rokon természetű a szép-

ség. Nagy a fontossága még a férfinél is, bár boldogságunkra nem közvetetlenül van hatással, hanem csak közvetve, a másokra gyakorolt hatása által. A szépség nyílt ajánlólevél, mely eleve megnyeri a szíveket számunkra. Találón mondja róla a homerosi vers:

Nem megvetendők az Istennek dicső ajándokai,
[melyekkel bennünket elhalmoznak;
A maga erejéből senki azokat el nem veheti.

Futólagos áttekintés is megmutatja, hogy az emberi boldogságnak két nagy ellensége van: a fájdalom és az unalom. E kettőnek megvan az a végzetes kapcsolata, hogy amily mértékben sikerül az egyikről eltávolodunk, szükségképpen ugyanoly mértékben közeledünk a másikhoz. Életünk valósággal gyöngébb vagy erősebb ingás a kettő között. Ez abból ered, hogy kettős ellentét van köztük, egy külső, azaz objektív és egy belső, szubjektív. Külsőleg tekintve ugyanis a szükség és nélkülözés fájdalmat okoz, biztonság és bőség ellenben unalmat. Ezért látjuk az alsóbb néposztályt örökös harcban a szükséggel, vagyis a fájdalommal, a gazdag és előkelő világot ellenben tartós, gyakran kétségbeesett küzdelemben az unalommal.¹ A belső, szubjektív ellentét pedig

¹ A nomád-élet, mely a műveltség legsőbb fokát mutatja, ismét jelentkezik annak legmagasabb fokán, az általánossá lett turistaságban. Amazt a *szükség*, ezt az *unalom* hozta létre.

abban rejlik, hogy az egyik iránt való fogékonyság fordított arányban áll a másikhoz és függ a szellemi erők mértékétől. Az elme tompasága rendszerint együtt jár az érzés tompaságával és az ingerlékenység hiányával, ami viszont csökkenti a fájdalom és szomorúság iránti érzékenységet. Ugyancsak ebből az elmebeli tompaságból támad az a belső üresség, mely számtalan arcról lerí és melynek árulója az örökké éber figyelem a külvilág legcsekélyebb eseményei iránt. E belső üresség, mely folyton külső ingerre éhes, hogy a szellemet és a kedélyt valami által indulatba hozza, igazi forrása az unalomnak. Nem igen finnyás az eszközökben: mutatja az időtöltés módjainak sokféle nyomorúsága, amelyekhez az ember menekül, társulásaik és társalgásuk fajai, az ajtóban álló és az ablakokban könyöklő sok léhűtő. Leginkább e belső ürességből támad a társaság, a szórakozás, multság és fényűzés után való vágyakozás, amely sok embert a pazarlás révén romlásba sodor. E romlástól mi sem óv meg biztosabban, mint a belső gazdagság, a szellem gazdagsága. Minél kiválóbb ez, annál kevésbé enged tért az unalomnak. A gondolatoknak kimeríthetetlen mozgalmassága, a külső és belső világ tarka jelenségeinek mindig megújuló játéka, a szellemnek ezeket kombináló ereje és ösztöne, a kimerülés pillanatait leszámítva, nem engedik közel az unalmat a kiváló elméhez. Másrészt azonban a fokozott értelmességnek közvetlen feltétele a

finomabb érzékenység és az akarat nagyobb hevesége, vagyis a szenvedelmesség. Ezeknek egyesüléséből fakad aztán a szenvedelmek nagyobb ereje, bizonyos fokozott érzékenység a lelki, sőt a testi fájdalmak iránt is, nagyobb türelmetlenség bárminő akadályok és zavarok ellenében. Ezt még hatalmasan növeli valamennyi képzetnek, tehát a kellemetleneknek is, élénksége, mely a fantázia erejéből fakad. Az itt elmondottak megfelelő arányban érvényesek az összes közbenső fokozatokra, melyek a tompaesztí korlátoltság és a legnagyobb lángelme közti széles tért betöltik. Ennélfogva kiki annál közelebb áll az emberi szenvedések egyik forrásához, minél távolabb esik a másiktól. Ennek megfelelően mindenki azon lesz, hogy kellő intézkedéseket tegyen a szenvedések ama faja ellen, mely iránt nagyobb a természetes fogékonysága.

A szellemes ember mindenekelőtt szenvedéstől mentes, zavartalan, nyugodalmas állapotot igyekszik teremteni magának, miért is az úgynevezett emberekkel való némi ismeretsége után a visszavonultságot, sőt, ha kiváló elme, a magányt fogja választani. Mert minél többet jelent az ember önmagának, annál kevesebb külső dologra van szüksége és annál kevesebbet jelenthetnek számára a többiek. Ezért vezet a szellemi kiválóság a magányossághoz. Hiszen ha a társaságban a mennyiség pótolhatná a minőséget, akkor még hagyján volna! Csakhogy, sajnos, száz

ostoba egy rakáson : nem jelent egyetlen okos embert sem.

A másik végletbe tartozó viszont, mihelyt a szükségűtől fel bír lélekzeni, minden áron a mulatságot, társaságot hajszolja és mindennel beéri, csak hogy magára ne maradjon. A magányban ugyanis kitűnik, hogy ki mit ér magának. Magányában ott nyög a hitvány balga, bíbora dacára, nyomorult egyéniségének lerázhatatlan terhe alatt. A nagytehetségű ellenben még a legsívárabb környezetet is benépesíti és megeléknkíti gondolataival. Nagyon is igaz ezért Seneca mondása : *omnis stultitia laborat fastidio sui* (az ostobaság az önmagától való megundorodásra vezet, Epist. 9.) ; hasonlókép Szirak Jézus : a bolond élete rosszabb a halálnál. Általában azt látjuk, hogy az ember oly mértékben kedveli a társaságot, amily mértékben szegény és közönséges a szelleme. Mert a világon alig van más választásunk, mint a magányosság és a hitványság közl. Azt mondják, hogy a néger fajnak, alacsony értelmisége mellett, a legkifejlettebb a társulási hajlama. Francia ujságokban (Le Commerce, okt. 19. 1837) olvasható északamerikai hírek szerint a feketék, szabadok és rabszolgák vegyest, nagy számmal jönnek össze a legszűkebb helyen, mert tompaorrú fekete arcukat nem győzik eleget nézni.

Amint az agyvelő az egész szervezetnek mintegy kitartott élősdije, akkép a kiküzdött *szabad idő* az emberi létnek gyümölcse, eredménye. Ez teszi szá-

mára lehetővé öntudatának és egyéniségének az élvezését, nélküle létünk csak fáradság és munka volna. De mit hajt a legtöbb embernek a szabad ideje? Tompa unalmat, hacsak érzéki élvezetek vagy bolondságok nem töltik be. Mennyire teljesen értéktelen az ilyen embernek a szabad idő, mutatja az a mód, ahogy azt eltölti: ez éppen az Ariosto-féle *ozio lungo d'uomini ignoranti* (a tudatlan emberek hosszú, tétlen ideje). A közönséges ember csak azon igyekszik, hogy az időt valahogy agyoncsapja, ha pedig valamelyes tehetsége van, hogy kihasználja.

A korlátolt elmék azért vannak olyannyira az unalomnak kitéve, mert az eszük csupán médium akaratok és ennek motívumai közt. Ha nincs motívum, akkor nyugszik az akarat, az ész pedig pihen. Egyik se indul önállóan tevékenységre, az eredmény aztán az összes erők rettentő tespedése, az unalom. Ennek meggátlása végett az ember kisdéd, önkényes motívumokkal lódít akaratóának az útjába, hogy vele ezt is, valamint a felfogó értelmet tevékenységre serkentse. E motívumok úgy viszonylanak a természetes és valódi motívumokhoz, mint a bankópénz a csengő érchez. Ilyen kisegítő motívumok a játékok, a kártya, amit e célra találtak ki. Ha egyéb nincs, akkor a korlátolt eszű beéri azzal, hogy dobol, malmoz vagy babrál minden kezeügyébe eső tárggyal. A szivar is kedvelt szurrogátuma a hiányzó gondolatnak. Ezért vált a kártyázás mindenütt főfoglalkozásává a társa-

ságoknak : ez mutatója értéküknek és a gondolatoknak bejelentett csődje. Gondolatok hiján kártyát kevernek és igyekeznek egymás pénzét elnyerni. Mily szánalomraméltó teremtmények !

Hogy azonban igazságtalan ne legyek, fel kell hoznom a kártya mellett, hogy jó előgyakorlat a világi és üzleti élethez. Megtanít ugyanis arra, hogy okosan használjuk ki a véletlentől változhatatlanul adott körülményeket (a kártyát) és hogy jó arcot vágjunk és hidegvérünket megőrizzük veszteség esetén is. Éppen ezért van másrészt a kártyának demoralizáló hatása is. A játéknak ugyanis az a szelleme, hogy minden módon, mindenféle fogással igyekszik a másiknak a pénzét elnyerni. Ahogy a játéknak e természete gyökeret vert bennünk, azonképpen lassanként megszokjuk, hogy a gyakorlati életben az enyém-tied kérdéseiben is hasonló módon járunk el és megragadjunk minden kezünk ügyébe kerülő hasznot, ha csak a törvénnyel nem ütközik össze. A polgári élet mindennap szolgáltat rá bizonyítékokat.

Minthogy tehát a *szabad idő* létünknek a virága, gyümölcse, mert csak általa jutunk saját énünk birtokába, azért boldogok azok, akiknek értékes az egyénisége. A legtöbb embernek nincs mit kezdenie szabad idejében azzal az unalmas fickóval, aki csak teher önmagának is. Örüljünk azért, „kedves testvérek, hogy nem a rabnőnek, hanem a szabadnak vagyunk gyermekei“. (Gal. 4, 31.)

Valamint az az ország a legboldogabb, amely kevés vagy semmi bevételre nem szorul, hasonlóképpen az az ember is, akinek nagy a belső gazdagsága és önön fentartására kevésre vagy semmire sincs kívülről szüksége. Mert az efféle bevétel sokba kerül, függővé tesz, veszélyt rejt magában és utoljára is csak rosszul pótolja saját földünk termékeit. Mert másoktól, általában kívülről, nem szabad semmi tekintetben valami sokat várnunk. Nagyon szűk határok között mozog az, amiye egyik ember a másiknak lehet: végre is mindenki egyedül marad és itt azon fordul meg a dolog, hogy *ki* az, aki magára maradt. Itt is igaz Goethe mondása (Dicht. u. Wahrh. 3. köt. 474. l.), hogy minden dolgában utoljára mindenki magára van utalva, vagy Goldsmith Olivér szerint:

Still to ourselves in ev'ry place consign'd,
Our own felicity we make or find.

(The Traveller 431.)

(Mindenütt magunkra vagyunk utalva, magunk csináljuk vagy találjuk meg boldogságunkat.)

A legjobbat és legtöbbet azért mindig a saját egyénisége jelenti az emberre nézve. Minél kiválóbb ez és ennélfogva minél inkább találja meg önmagában a gyönyörök forrását, annál nagyobb lesz a boldogsága, mert a gyönyörnek és élvezetnek külső forrásai természetüknél fogva felette bizonytalanok, elapadók és minden véletlennek ki vannak téve. A legnagyobb

joggal mondja tehát Aristoteles : (Eth. Eud. VII. 2.) azoké a boldogság, akik önmagukkal beérik. Az öreg korban majdnem valamennyi szükségképpen elapad ; ekkor elhagy bennünket szerelem, pajzánság, utazási kedv, a lókedvelés és terhére leszünk a társaságnak. Barátaink- és rokonainktól megfoszt bennünket a halál. Ilyenkor aztán, inkább mint valaha, azon fordul meg a dolog, hogy mit bír az ember az egyéniségében, ez tart ki ugyanis legtovább mellettünk. De általában életkorunk minden szakában egyetlen igaz és el nem apadó forrása ez boldogságunknak. Kívül a világban nem sokat találhatunk: nélkülözés és szenvedés tölti be azt. Akik pedig ezektől megmenekültek, azokra ott leselkedik minden szegletben az unalom. Rendszerint a gonoszság uralkodik a világban és a balgaság viszi a szót. A sors kegyetlen, az emberek pedig nyomorúságosak. Az így megalkotott világban a kiváló egyéniség hasonlított a világos, meleg, vidám szobákhoz, karácsonykor, havas, zimankós decemberi éjjelen. Tehát a kiváló, gazdag egyéniség s különösen a sok szellem kétségkívül a legboldogabb sorsot biztosítja e földön, ha nem is a legfényesebbet. Ezért bölcsen mondta a még alig tizenkilencéves Krisztina svéd királyné Descartesról, akit csak egy dolgozatáról és szóbeli adatokból ismert és aki akkor — már húsz év óta — a legmélyebb visszavonultságban élt Hollandiában : „Descartes a legboldogabb ember, akit valóban irigylésreméltónak tartok“. Csak éppen a külső

körülményeknek annyira kedvezőknek kell lenniök, hogy az ember bírhasa önmagát és élvezhesse egyéniségét. Így érthetjük a Prédikátor e mondását: Jó a bölcsesség, ha jószág is van hozzá, mert megsegít, hogy örvendezhessünk a napnak. Akinek a természet és a sors kegye ezt juttatja osztályrészül, az aggódó gondossággal fog arra ügyelni, hogy boldogságának belső forrásához mindig hozzáférhessen. Ennek pedig a függetlenség és szabad idő a feltételei. Szívesen fogja ezért ezeket a mérsékletesség és takarékoság árán megvásárolni. Teheti ezt annál is inkább, mert nincs ráutalva, miként a többiek, a gyönyörök külső forrásaira. A hivatalokra, pénzre és a világ tetszésére való kilátás nem fogja egyéniségének feladására csábítani, hogy az emberek aljas szándékaiba, vagy pedig rossz ízlésébe beletörődjék. Úgy fog eljárni, mint *Horatius* Maecenáshoz írott levelében (Lib. I. ep. 7). Nagy balgaság, hogy a külső nyereség kedvéért bensőnkől feláldozzunk, azaz hogy fény, rang, pompa, cím, méltóság kedvéért nyugalmunkat, szabad időnket és függetlenségünket egészben vagy csak részben is martalékul dobjuk. Goethe pedig ezt megtette. Engem a géniuszom határozottan a másik oldalra vont. Az itt fejtegetett igazságot, hogy az ember boldogságának forrása a maga benső énjéből fakad, *Aristoteles* Nikomachoshoz címzett etikájában (I. 7. és VII. 13., 14.) azzal az igen helyes megjegyzéssel erősíti meg, hogy minden élvezet valamilyen tevé-

kenységet tételez föl, tehát valamilyen erő kifejtését, és ilyennek híjával létre sem jöhet. Aristotelesnek ezt a tanítását, mely szerint az ember boldogsága kiváló képességeinek akadálytalan gyakorlásától függ, Stobaeus a peripatetikus etikáról szóló fejtegetésében ismétli (Ecl. eth. II. c. 7. p. 268—278): *Felicitatem esse functionem secundum virtutem, per actiones successus compotes* (a boldogság a tehetségnek megfelelő kifejtésében áll, kívánsága szerint lefolyó cselekedetek útján), hozzátéve azt a megjegyzést, hogy *ἀρετή* minden virtuózság. A természet az embert azért szerelte fel különböző erőkkel, hogy megküzdhessen a minden oldalról fenyegető bajokkal. Ha e harc szünetel, akkor a nem foglalkoztatott erők terhére esnek: akkor játékkal kell hogy foglalkoztassa, különben erőt venne rajta az emberi szenvedések legnagyobbika: az unalom. Ez főképpen a nagyokat és gazdagokat kínozza. Ezt a nyomorúságot, melyre nap-nap után akad példa minden nagyvárosban, már Lucretius is leírta:

Gyakran menekül palotájából,
Aki megunta az othonlétel,
De rögtön ismét hazatér,
Mert odakint sem jobb az élet.
Rohanva siet nyaralójába,
Mintha háza teteje állna lángban
És neki oltani kellene,

De amint átlépi a küszöböt : ásit,
 Vagy mély álomba merül, feledést keresve,
 Vagy újra sietve megy a városba vissza.

(Lucretius III., 1073.)

Ezeknél az uraknál ifjú korukban az izomerőnek és nemzőerőnek kell helytállania, későbbre azonban csak a szellemi erők maradnak ; ezeknek híjával azonban, vagy ha kifejlesztésük és működési terük korlátolt, nagy a nyomorúság. Nem marad más hátra, mint az akarat, ez egyetlen kimeríthetetlen erő, amelyet a szenvedelmek felélesztésével, pl. magas hazard-játékkal, e valóban lealacsonyító bűnnel ösztökélünk.

Általában minden foglalkozás nélküli egyén a benne uralkodó erők szerint más és másféle játékot fog választani, foglalkoztatásuk céljából ; ilyenek a tekézés vagy sakkjáték, vadászat vagy festészet, lőverseny vagy zene, kártya vagy költészet, címertan vagy filozófia s több efféle.

Rendszeres kutatás alapján az emberi erő kifejtésnek gyökerét három fiziológiai alaptényezőben találjuk fel, amelyeknek megfelelően céltalan foglalkoztatásuk az élvezeteknek három nemét eredményezi. Mindenki azokat az élvezeteket fogja választani, amelyek az azokat előidéző és őbenne túlsúlyban levő erőnek megfelelnek. Első helyt állnak a reprodukáló erő nyújtotta élvezetek, mint az evés, ivás, emésztés, pihenés és alvás. Másodszorban következnek az inger-

lékenység élvezetei: a vándorlás, ugrás, birkózás, tánc, vívás, lovaglás, mindenféle athletikai játék, a vadászat, sőt a harc is. Végül az érzékenység élvezetei: a szemlélődés, gondolkodás, átérzés, költés, művészi alkotás, zene, tanulás, olvasás, elmélkedés, feltalálás, filozofálás és több efféle. Az élvezetek mindegyikének fajainak értékéről, fokáról és tartósságáról az olvasó bővebben elmélkedhetik. Annyi azonban világos, hogy minél nemesebb az az erő, melynek kifejtése élvezeteinket létrehozza, annál nagyobb lesz a boldogságunk. Senki sem tagadhatja, hogy e tekintetben az első helyet az érzékenység foglalja el, amely fiziológiai alaperő túlsúlya a másik kettő fölött kiemeli az embert a többi állatfajok sorából. Érzékenységünkhöz tartozik az ismereterőnk. Ennek túlsúlya tehát képesít bennünket a megismerésre, az ú. n. szellemi élvezetekre, amelyek annál nagyobbak, minél inkább van túlsúlyban érzékenységünk.¹

¹ A természet folytonos emelkedést mutat a szervetlen világ mechanikai és vegyi hatásaitól a növényvilág homályos, tudattalan életén át az állatvilághoz. Itt támad az értelem és a tudat, majd csekély kezdetből fokról fokra emelkedik föl egész az emberig. Ennek értelmességében éri el a természet működésének csúcsát és célját, benne valósítja meg a legtökéletesebbet és legnehezebbet, amit létrehozhat. Ám az emberi faj értelmessége maga is sok észrevehető fokozatot tüntet fel és csak felette ritkán éri el a legmagasabb, a tulajdonképpen magas intelligencia fokát. Ez a természet-

A közönséges, normális ember élénk részvételét csak az olyan dolog képes felkelteni, mely az akaratát ingerli és személyes érdekekkel bír rá nézve. Csak-hogy az akaratnak minden tartós izgalma fájdalommal jár. Az akaratra ható szándékos izgatószernek tekinthetjük a kártyajátékot, a „jó társaságnak“ ezt az általános, mindenhol elterjedt foglalkozását. Ez

nek legnehezebb és legkiválóbb terméke, a világon előforduló legritkább és legbecsesebb kincs. Az ilyen intelligencia kristálytiszta tudatában a világ élesebben és teljesebben tükröződik, mint bárhol egyebütt. Nincs ennél nemesebb és drágább kincs a világon, amelynek bírása a legnagyobb gyönyöröknek a forrása. Minden egyéb eltörpül emellett, úgy, hogy aki ennek az egynek bírlalója, semmi egyébre nincs szüksége a szabad időnél, hogy e birtokát zavartalanul élvezhesse és gyémántját csiszolja. Mert az összes többi, nem értelmi élvezetek alsóbb rendűek. Lényegükben mind akarat mozgásokban végződnek, amilyenek a kívánság, vágy, aggodás és eléérés, bármi legyen a tárgyuk. Ez sohasem folyhatik le szenvedés nélkül és a teljeseledskor el nem maradhat több vagy kevesebb csalódás, holott a szellemi élvezeteknél az igazság mindinkább tisztában ragyob felénk. Az értelem országában nincs fájdalom, ott minden megismerés. Az értelmi élvezetek természetesen kinek-kinek értelme arányában válnak hozzáférhetőkké, mert a világ minden szelleme haszontalan arra nézve, akinek magának sincs szelleme. Az értelem magasabb fokának megvan az a természetes hátránya, hogy vele arányosan emelkedik a szenvedés iránti fogékonyság és itt érheti el a legmagasabb kifejlődést.

inkább csak csiklandozója az akaratnak, csak csekély érdek fűződik hozzá, állandó, komoly szenvedést nem okoz.¹

Az olyan ember azonban, akinél az értelmi erők vannak túlsúlyban, a legélénkebb részvételre képes, pusztán az ismeret útján, az akarat minden beavatkozása nélkül, sőt ez valóságos szükséglete.

E részvét az embert oly régiókba vonja, ahol idegen a szenvedés, a „könnyen élő istenek“ légkörébe. A legtöbb ember kába élete kicsinyes, személyi érdekek és mindenféle nyomorúság közt telik el, vagy az unalom vesz rajta erőt, ha nem munkálkodik gyakorlati céljaiért és a szenvedelem

¹ A *köznapiság* valójában nem egyéb, mint hogy az akarat a tudatban teljesen felülmúlja a megismerést. Ez oly fokot érhet el, hogy a megismerés kizárólag az akaratot szolgálja. Ahol tehát e szolgálat nem kívánatos, vagyis ahol sem kicsiny, sem nagy indokok nem követelik meg, ott a teljes gondolatnélküliség állapota áll be. Ám a megismeréstől mentes akarat a legalacsonyabb rendű dolog: a buta tuskó ilyen, kitetszik ez olyankor, ha eldől. Az ilyen közönséges embernél csak az érzékszervek és az észrevettek felfogásához szükséges értelmi erő van működésben. Ezért fülel a köznapi ember szüntelenül mindenre, ami körülötte történik, minden legcsekélyebb neszre azonnal felfigyel, akárcsak az állat. Meglátszik ez az ő alrangú mivolta az arcán, egész külsején. Az ilyen hétköznapi arc annál inkább visszataszító, ha a tudatot betöltő akarat még alantas, önző és rossz is.

vad tüze nem visz mozgást a lespedő tömegbe. Az erős értelmiségű ember ellenben gondolatokban gazdag, eleven és jelentős életet él: méltó és érdekes tárgyak foglalkoztatják, mihelyt csak átengedheti magát azoknak és önmagában bírja a legnemesebb gyönyöröknek a forrását. Bőségesen ellátják ösztönzés-sel a természet művei, az emberi munkásság szemlélete, minden korok és országok nagy tehetségeinek különféle alkotásai, amelyeket igazán csak ő bír élvezni teljesen, minthogy egyedül képes azokat teljesen átérteni és átérezni. A nagy elmék őérette éltek, voltaképpen ő hozzá fordultak, míg a többiek, mint véletlen hallgatók, csak a morzsákat és azt is csak félig fogják fel. Ezáltal természetesen a többiek felett megvan az a szükséglete, hogy tanuljon, lásson, búvárkodjék, elmélkedjék, gyakoroljon, szóval: szüksége van szabad időre. De minthogy Voltaire szavai szerint csak igazi szükségletek teremtenek igazi gyönyöröket, azért éppen e szükséglete nyitja meg számára azokat a gyönyöröket, amelyek a többiek előtt zárva maradnak. Ez utóbbiaknak mindennemű természeti és művészeti szépség és szellemi alkotás, — még ha ugyancsak bőven veszik is magukat körül ilyenekkel, — csak annyit jelent, mint az aggastyánnak a hetaerák. Viszont az elsőbbséggel megáldott ember személyi élete mellett egy másik, tisztán értelmi életet is él, amely hovatovább az elsőikkel szemben létének igazi céljává válik. Míg a többieknek ez

a petyhüdt, üres, szomorú lét az egyetlen céljuk, neki ez eszköz csupán amannak, a magasztosnak az elérésére. Főkép tehát az értelmi élet fogja foglalkoztatni, mely a belátás és megismerés folytonos gyarapodásával mindjobban nő összefüggésben és jelentőségben és, miként a keletkező művészi alkotás, mindinkább kerek, bevégzett egésszé válik. A többieknek ezzel szemben tisztára gyakorlati és személyes jólétre irányuló életműködése csupán hosszában, de mélységben nem gyarapodhatik — mily szomorú ellentét!

Gyakorlati, reális életünk ugyanis, ha a szenvedélyek nem mozgatják, unalmas, ha pedig igen, akkor csakhamar fájdalmas. Csupán azok lehetnek tehát boldogok, akiknek az akarat szolgálatában szükséges értelem mértékét jóval meghaladó fölösleg jutott osztályrészül. Ezzel ugyanis a gyakorlati élet mellett egy értelmet is folytathatnak, mely ökel *szenvedés nélkül* is élénken foglalkoztatja és szórakoztatja. A pusztá *szabad idő*, mikor az értelem nem foglalkoztatja az akaratot, nem elég, megkívántatik hozzá bizonyos mértékű valóságos *erőfölösleg*, mert csak ez képesít az akaratnak nem szolgáló, tisztán szellemi foglalkozásra. Ellenben *otium sine litteris mors est et hominis vivi sepultura* (szellemi foglalkozás nélkül halála és temetése az embernek a nyugalom). (Seneca ep. 82.) E fölösleg mértékéhez képest a szellemi életnek számtalan fokozata van, kezdve a rovar-, madár-, ásvány-, éremgyűjtésen és leíráson.

a költészet és filozófia legmagasabb alkotásáig. Az ilyen szellemi élet nem csupán az unalomtól óv meg, hanem annak minden végzetes következményeitől is. Megvéd a rossz társaságtól, azoktól a veszedelmektől, szerencsétlenségektől, veszteségektől és pazarlásoktól, melyeket az ember ki nem kerülhet, ha boldogságát teljesen és kizárólag a reális világban keresi. Így pl. az én filozófiám nekem soha semmit nem jövedelmezett, de nagyon sokat megtakarított a számomra.

A normális ember ezzel szemben életörömei tekintetében *magán kívül* eső dolgokra van utalva, ilyenek: a vagyon, rang, feleség és gyermekek, barátok, társaság és több efféle. Ezekre támaszkodik életboldogsága, ha ezeket elveszíti, vagy csalogódik bennük, vége a boldogságának is. E viszonyt úgy is kifejezhetnők, hogy súlypontja önmagán kívül esik. Ezért változnak folyton a kívánságai és bogarai: majd villát vásárol, majd lovakat, ha a körülményei megengedik. Olykor ünnepeket rendez, utazik, általában pedig nagy fényűzést fejt ki, mert mindig kívül eső dolgokban keresi a kielégítést, miként az elerőtlenedett ember is húslevesektől és gyógyító szerek-től várja egészségének és erejének helyreállítását, mivel igazi forrása mindig kinek-kinek az életereje. Állítsunk ezzel szembe, hogy ne csapjunk mindjárt a másik végletbe, egy nem éppen kiváló, de mégis a közönséges mértéket meghaladó szellemi erejű embert. Látni fogjuk, hogy az ilyen ember vagy valamely

szépművészet dilettáns gyakorlója, vagy valamely reális tudománnyal, mint növény-, ásvány-, természet-, csillagásztattannal, vagy történelemmel foglalkozik. Ezekben találja a gyönyörűségének nagy részét és üdülést lel bennük, ha elapadnak a külső források vagy ki nem elégítik többé. Elmondhatjuk róla, hogy súlypontja részben már önmagába esik. Ám a pusztá műkedvelés nagyon messze esik még a teremtmő képességtől. A pusztán reális tudományok megállanak a jelenségek egymáshoz való viszonyának megállapításánál: ebbe az egész ember teljesen el nem merülhet úgyannyira, hogy minden egyéb érdeklődését elveszítsse. Ez a legmagasabb szellemi kiválóságnak, a lángelmének van egyedül fentartva. A lángelme a dolgok létét és lényegét egész teljességében fogja fel és egyéniségéhez képest művészet, költészet vagy filozófia útján törekszik mélységes felfogásának kifejezést adni. Csakis az *ilyen* embernek nélkülözhetetlen szükség a zavartalan magába való mélyedés, kíváncsi a magány, legfőbb kincs a szabad idő, minden egyéb pedig nélkülözhető, sőt gyakran terhes. Az ilyen emberről joggal elmondhatjuk, hogy teljesen önmagában bírja a súlypontját. Ebből magyarázhatjuk meg, hogy az ily fajtlájú emberek, még legjobb jellemük dacára sem mutatnak olymértű benső, határtalan részvétet barát, család és a közügy iránt, amilyenre a többiek gyakran képesek; mert mindenek felett vigasztalódnak tudnak, hacsak zavartalanul bírhatják

önmagukat. Valami elkülönítő elem van bennük, amely annál inkább hatékonyabb, mert a többiek őket soha ki nem elégtítik. Nem is látnak a többiekben magukhoz hasonlókat, ellenben mindenben kiérzik különbség voltukat, megszokják, hogy másnemű lényekként járjanak az emberek közt, kikről harmadik személyben beszélnek, nem pedig, magukat is beleértvén, többes elsőben.

E szempontból tekintve tehát azok a legboldogabbak, akiket a természet nagy szellemi erővel ajándékozott meg. Mert bizonyos, hogy a szubjektív hatások közvetlenek, az objektívek ellenben közvetettek. Ezt bizonyítja ez a szép mondás is: Egyedül igaz gazdagság a lélek gazdagsága, a többinek mindnek az a hibája, hogy el lehet veszíteni. (Lucian in Anthol. I. 67.)

A bensőleg gazdag egyéniségnek kívülről csupán egyetlen *negatív* ajándékra, a szabad időre van szüksége, hogy szellemi képességeit kifejleszthesse és belső gazdagságát élvezhesse. Csak arra van szüksége, hogy engedtessek meg neki, hogy egész életén át, minden nap, minden órában a maga *egénisége szerint élhessen*. Ha valakinek az a hivatása, hogy szelleme bélyegét rányomja az egész emberi nemre, arra nézve csak egyetlen szerencse vagy szerencsétlenség létezik, hogy képességeit teljesen kifejlesztheti-e vagy sem, műveit megalkothatja-e vagy sem? Minden egyéb jelentéktelen lesz reá nézve. Ehhez képest minden korok nagy

szellemei a legnagyobb becsben tartották a szabad időt.

Mert mindenkinek annyit ér a szabad ideje, amennyit ér ő maga. *Videtur beatitudo in otio esse sita*, (a boldogság úgy vélem a szabadidőből áll) mondja *Aristoteles* (*Eth. Nicom. X. 7.*). *Diogenes Laertius* pedig (*II. 5, 31.*) arról tudósít, hogy *Socrates otium ut possessionum omnium pulcherrimam laudabat* (Sokrates a szabadidőt minden tulajdonunk legszebbjének dicsérte.) Erre értendő, hogy *Aristoteles* (*Eth. Nic. X. 7, 8—9.*) legboldogabbnak a filozófus-életet mondotta. Sőt idetartozik az is, amit *Politikájában* (*IV. 11.*) mond: boldog élet annyi, mint zavartalanul működni abban, amiben kiváló az ember. Ez megegyezik *Goethének* *Wilhelm Meisterjében* tett megjegyzésével: „aki tehetséggel megáldva született valamely hivatásra, életének legszebb perceit abban fogja föltalálni“

Ám a szabadidő nemcsak a köznapi sorssal, hanem a köznapi emberi természettel sem igen szokott összeférni, mert az ember természetes rendeltetése az, hogy idejét a maga és családja megélhetésére szükséges javak megszerzésével töltsse el. A kényszerűség embere az ilyen, nem a szabad értelmiségé. A közönséges embernek ezért hamarosan terhére esik a szabadidő, sőt végül kínozni is fogja, ha el nem tölti azt mesterséges és képzelt célzattal, játékaival, szórakozásai és egyéb bogarai közben. Ép ezért bajt is hozhat rá. Helyesen tartja a közmondás: *difficilis in otio quies*

(bajos nyugtot találni a tétlenségben). De másrészt a rendes mértéket nagyon is meghaladó értelem éppoly abnormis, tehát természetellenes. Az ezzel mégis fölruházott embernek boldogságához éppen erre, a másoknak terhes és olykor káros szabadidőre van szüksége, mint ennek híján boldogtalan lesz, akár a hámba fogott Pegazus. Ha azonban mindkét természetellenes körülmény, a belső és a külső találkozik, nagyon szerencsés eset áll elő. Mert az így megáldott ember magasbrendű életet fog élni, mint aki mentes az emberi szenvedés két ellentétes forrásától, a szűkségtől és az unalomtól, vagy a megélhetés csüggesztő küzdelmeitől és annak a képességnek a hiányától, hogy a szabad időt (vagyis magát a szabad létet) elviselhesse. E két bajtól az ember csak azáltal szabadulhat meg, hogy azok egymást kölcsönösen megsemmisítik és eloszlatják.

Emellett figyelembe veendő, hogy nagy szellemi adományok az idegek túlfeszített tevékenysége folytán minden fájdalom iránt fokozott érzékenységet idéznek elő. Ettől elválaszthatatlan képzeteiknek nagyobb élénksége és tökéletessége és az indulatok hevessége, ami inkább gyötrelmes, mint kellemes állapot. A nagy szellemi adományok elidegenítik az embert a többiektől és azok munkálkodásától, mert minél többje van valakinek magamagában, annál kevesebbet találhat másokban. Száz dolog, ami mást nagyon is kielégít, üres és élvezhetetlen neki, miért is a com-

pensatio törvénye itt is érvényesül. Némi joggal szokták mondani, hogy voltakép a legkorlátoltabb eszű ember a legboldogabb, bár senki sem irigyli tőle ezt a boldogságot.

De nem akarok itt elébevágni a döntésnek, mikor maga *Sophokles* is két, egymással homlokegyenest ellenkező kijelentést tett róla :

Sapere longe prima felicitatis pars est.

(A tudás legfontosabb része a boldogságnak.)

Antig. 1328.

És másutt :

Nihil cogitantium jucundissima vita est.

(A semmit nem gondolkodóknak élete a legkellebb.)
[mesebb.]

Éppen így nem értenek egyet az Ó-testamentum bölcei :

A balga élete rosszabb a halálnál !

Jézus Szirach 22, 12.

Másutt viszont :

Ahol nagy a bölcsesség, ott nagy a szomorúság.

Prédikátorok I. 18.

Nem akarom itt említés nélkül hagyni, hogy az olyan ember, akinek szellemi ereje pontos és normális mértéke szerint *semmi szellemi szükséglete nincs*, tulajdonképpen az, akít szembeállítván a Muzsafival

(Musensohn), a diákéletből vett kifejezéssel filiszternek nevezünk. Ez ugyanis az *ῥαμωσος ἀνθρω* és mindig is az marad. Magasabb szempontból a filiszter olyan ember, akit állandóan foglalkoztat valami reálisnak képzett dolog, mely valójában nem is az. Csak-hogy ez a transzcendentális meghatározás nem felel meg a népszerű álláspontnak, melyet e fejtegetéseimben elfoglalom és ezért azt minden olvasó talán meg sem értené. Amaz első meghatározás ellenben inkább tűr meg speciális magyarázatot és eléggé föltűnteti a dolog lényegét, mindazon tulajdonságok gyökerét, melyek a *filiszterre* jellemzők.

A nyárspolgár (filiszter) olyan ember, akinek nincsenek szellemi szükségletei. Ebből önmagára nézve az következik, hogy nincsenek szellemi élvezeti sem, mert Voltaire idézett mondása szerint igaz szükséglet nélkül nincs igaz gyönyörűség. Semmi belső indulat nem hajtja őket a megismerés és belátás felé, semmi nem vonja őket önként az ezekkel rokon esztétikai élvezetekhez. Ha mégis divat és tekintély egy s mászt e fajtából rátukmál, lehetőleg gyorsan igyekszik túlesni a kínos robotoláson. Csak az érzéki élvezetek bírnak valóságos értékkel előtte, ezekben talál kielégítést. Osztriga és pezsgő jelenti életének a csúcspontját, a testi jóléthez szükséges dolgok megszerzése pedig annak a célját. Még hagyján, ha ez sok dolgot ad neki. Mert ha e javak már készen hullanak az ölébe, akkor biztos martaléka lesz az unalomnak. Hiába

tesz próbát ellene minden elképzelhető mulatsággal, amilyenek: bál, színház, társaság, kártya, házárd-játék, lovak, asszonyok, ivás, utazás stb. Mindez ott mit se használ, ahol a szellemi szükségletek hiánya a szellemi élvezeteket lehetetlenné teszi. Ezért jellemző sajátása a filiszternek bizonyos tompa, száraz, szinte állati komolyság. Semminek nem örül, semmi nem izgatja, semmi nem vált ki belőle részvétet. Mert az érzéki élvezeteket csakhamar kimeríti, a társaság pedig, mely hozzája hasonló filiszterekből áll, mihamarabb untatni fogja, a kártya végül kifárasztja. Marad utoljára a hiúság gyönyörűsége, mely abban áll, hogy a többieket gazdagságban, rangban, befolyásban vagy hatalomban fölülmúlja, akik ezért aztán bizonyos tiszteletben részesítik. A hiúság élvezeteihez tartozik még az is, hogy ilyen „kiválóságokkal“ társaloghat valaki és ragyogásuk visszfényében sütkérezhetik (snob). A filiszter ez alaptulajdonságából következik, hogy másokkal szemben nem támaszt szellemi követelményeket, mivel neki magának is csupán fizikai szükségletei vannak. Ellenkezőleg, a szellemi képességek inkább rosszindulatát, sőt gyűlöletét keltik fel. Érezvén ugyanis szellemi kisebbségét, tompa, titkos irigységrág a lelkén, amelyet még önmaga előtt is gondosan rejtegetni igyekszik, mi által az néha csöndes dühvé növekszik belsejében. De soha eszébe nem jutna, hogy ilyenféle tulajdonságokhoz mérje valakinek az

értékelését vagy megbecsülését. Ezt kizárólag a rang és gazdagság, hatalom és befolyás számára tartja fenn, amelyek szemében az egyetlen igazi kiválóságok, melyekben maga is tündökölni szeretne. Mindezen van, hogy a filiszternek nincsenek szellemi szükségletei. Minden szenvedésének az a kútfeje, hogy az idealitásokban nem talál élvezetet és mindenkor realitásokra szorul, hogy az unalomtól megmenekülhessen. Ezek ugyanis részint csakhamar ki vannak merítve és akkor nemhogy szórakoztatnának, hanem inkább kifárasztanak, részint pedig mindenféle bajt idéznek elő. Az idealitások ellenben ki nem meríthetők, ártatlanok és ártalmatlanok. A boldogságunkat előmozdító személyi tulajdonságokról szóló emez elmélkedésemben a fizikaiak mellett főképp az értelmieket vettem szemügyre. Hogy pedig az erkölcsi derékség is mily közvetlenül okozója boldogságunknak, azt az Erkölcs alapjáról szóló pályaművemben már kifejtettem. Elég itt ráutalnom.

III. FEJEZET

A VAGYONRÓL

Helyesen és szépen osztotta Epikuros, az életboldogság nagy tanítója az emberi szükségleteket három osztályba. Az elsőbe tartoznak a természetesek és szükségesek: ha ezeket ki nem elégíti az ember, fájdalmat okoznak. Ide tehát csak az élelmet és ruházatot (*victus et amictus*) sorozzuk. Könnyen kielégíthetők. A másodikba a természetesek, de nem szükségesek: ez a nemi kielégítés szükséglete. Ámbár Epikuros ezt, Laertius értesítése szerint, nem említi föl (mint ahogy itt különben is kissé kiigazítva és megjavítva adom elő az ő tanítását). E szükséglet kielégítése már nehezebb. A harmadikba olyanok tartoznak, melyek sem nem természetesek, sem nem szükségesek: ezek a fényűzés, a dúslakodás, a pompa és fény szükségletei. Ezek végtelenek és kielégítésök felette nehéz. (Lásd Diog. Laert L. X. c. 27., § 149. és 127. — Cic. de fin., I. 13.)

Nehéz, szinte lehetetlen megszabni a vagyontra nézve észszerű vágyainknak a határát. E tekintetben ugyanis az egyéni megelégedés nem valamely abszo-

lut, hanem pusztán relatív nagyságon alapszik, t. i. az igényei és birtoka közt levő viszonyon. Miért is a birtok fogalma magában tekintve éppen úgy tartalom nélkül szűkölködik, mint valamely törtszám számlálója a nevező nélkül. Az ember egyáltalán nem nélkülözi azokat a javakat, amelyeket igényelni soha eszébe nem jutott, ezek nélkül is teljesen meg van elégedve. Ellenben lehet valakinek százszor annyi birtoka és mégis szerencsétlennek érzi magát, ha egyetlen olyan dolgot kell nélkülöznie, amelyre igényt tart. E tekintetben is mindenkinek megvan a maga látóhatára, melyen belül elhelyez mindent, ami rá nézve elérhető. E látóhatár széléig érnek az igényei. Ha e körön belül valamely tárgy elérhetőnek tűnik fel előtte, akkor boldognak érzi magát. Ha pedig a felépő nehézségek megfosztják az elérés reményétől, akkor boldogtalan. Ami azonban a szemkörén kívül esik, az egyáltalán nem hat rá. Ezért nem nyugtalanítják a szegényt a gazdagok nagy birtokai, másrészt ezért nem vigasztalja a gazdagot minden temérdek vagyona, ha egy-egy vágya nem teljesül. A gazdagság olyan, mint a tenger vize, minél többet iszik belőle az ember, annál szomjasabb lesz. Ez a dicsőségre is ráillik.

Jó mód vagy gazdagság elvesztése után, mihelyt az első fájdalom elmúlt, rendes hangulatunk nem igen különbözik az előbbitől. Ez onnét van, hogy mintán a sors vagyonunk tényezőjét csökkentette, mi is a

magunk részéről erősen csökkentjük igényeink tényezőjét. A szerencsétlenségnél ez a legfájdalmasabb műtét: ha ez megtörtént, a fájdalom mindinkább csillapul, utóljára már egyáltalán nem érezzük, a seb beheged. Megfordítva pedig szerencse esetén megeresztjük igényeinknek a fékét, nagy szabadjárá: ebben rejlik az öröm. De ez sem tart tovább, mint amíg a műtét teljesen végre nem hajtatott. Az igények tágabb mértékét is megszokjuk és utóbb közönyösekké válnunk a neki megfelelő vagyon iránt. Ezt fejezi ki ember érzülete, amilyenek napról napra az emberek Homérosz is (Od. XVIII. 130—137.): Olyan a halandó és istenek atyja megformálja. Elégedetlenségünknek az a nyitja, hogy újra meg újra megkísérreljük igényeinknek tényezőjét felfokozni, holott a másik tényezőnek változatlansága ezt meggátolja.

Nem kell csodálkozni rajta, hogy az oly szegényes és amellet igényekkel telt faj, mint amilyen az ember, mindennél jobban és őszintébben becsüli és tiszteli a *gazdagságot*, még a hatalomnál is, mely csupán mint gazdagságszerző eszköz becses. Azon sincs mit csodálkozni, hogy a gazdagság kedvéért minden egyebet félredob és halomra dönti ideáljait.

Gyakran hánnyák az embernek szemére, hogy vágyai főkép a pénz felé húzzák és hogy ezt mindennek fölött szereti. Pedig az csak természetes, sőt elkerülhetetlen, hogy szeresse ezt a fáradhatatlan Protheust, mely minden pillanatban kész olyannyira vál-

tozékony vágyainak és sokféle szükségleteinek minden-
kori tárgyává változni. Minden más dolog csupán
egyetlen kívánságunkat, egyetlen szükségletünket bírja
kielégíteni: az eledel csak az éhesnek jó, a bor az
egészségesnek, orvosság a betegnek, a bunda csak té-
len, a nő az ifjúnak való és így tovább. Mindez tehát
csak relatíve jó. A pénz az egyetlen abszolút jó, mert
nem csupán egyetlen konkrét szükségletet elégít ki,
hanem általában a szükségletet.

A *meglévő vagyont* védőbástyának kell tekinteni
a sok, előfordulható baj és szerencsétlenségek ellen,
nem pedig a világ gyönyöreinek megszerzésére köte-
lező eszköznek.

Akik hazulról vagyontalanok és végre valamely
tehetségük révén nagy keresethez jutnak, rendesen
azt képzelik, hogy a tehetségük az állandó tőke, jö-
vedelmük pedig annak a kamata. Ehhez képest szerze-
ményükből mitsem tesznek félre, hogy állandó tőkét
takarítsanak meg. A legtöbben aztán el is szegényed-
nek, mert keresetük megcsökken vagy egészen el is
apad. Tehetségük ugyanis kimerülhet, mert múltó ter-
mészetű volt, ilyen a szépművészetek gyakorlásának
majdnem minden ága, — vagy pedig csak bizonyos kü-
lönös körülmények és konjunktúrák közt érvényesül-
hetett, amelyek megszűntek. A mesteremberek e tekin-
tetben jobb sorban vannak. Az ő képességeik nem
mennek oly könnyen veszendőbe és a legények ereje
is pótolhatja, készítményeik pedig a szükséglet tár-

gyai, tehát mindenkor vevőre találnek. Más azonban a művész és mindenféle virtuóz sora. Ezért is drágán fizetik őket. Csak üdvös volna rájuk nézve, ha keresetüket tőkének, nem pedig, elég vakmerően, csupán kamatnak tekintenék, miáltal biztos romlásnak mennek elébe. — Akiknek azonban öröklött vagyonuk van, azok mindjárt helyesen meg tudják különböztetni a tőkét a kamattól. Ezek többnyire igyekezni fognak tőkéjüket biztosan elhelyezni és nem-hogy hozzányúlnának, ellenkezőleg, igyekeznek kamataiknak egy nyolcadrészét jövődő zavarok eselére félretenni. Legtöbbnyire jó módban is maradnak. — Ez az egész megjegyzés nem alkalmazható a kereskedőkre. Ezeknek a pénz a további szerzésre szolgáló eszköz, a meserséghez tartozó szerszám. Nem is pazarolják el, ha maguk szerezték is, hanem megtartják, sőt gyarapítják. Ezért is egyetlen osztálynál sem oly otthonos a gazdagság, mint a kereskedőinél.

Általános a tapasztalat, hogy akik az igazi szűk-séggel és nélkülözéssel birkóztak, távolról sem félnek ettől annyira, mint akik a nyomort csak hírből ismerik. Az elsőkhöz tartoznak az olyanok, akik szerencsés esélyek vagy különös képességek révén a szegénységből elég hirtelen jó módba kerültek, az utóbbiakhoz azok, akik jómódban születtek és benne meg is maradtak. Ezek általában többet gondolnak a jövővel és takarékosabbak, mint amazok. Ebből az következnék, hogy a szükség nem is olyan rossz dolog,

mint aminőnek távolról tetszik. Azonban ennek inkább az az oka, hogy aki öröklött gazdagságban nőtt fel, annak a vagyon nélkülözhetetlennek látszik, az élet olyan elemének, akár a levegő. Örzi is, akár az életét. Az ilyen ember legtöbbször rendszerető, óvatos és takarékos. Aki ellenben szegénységben született, annak ez tetszik természetes állapotnak. Ha valamiképp gazdagsághoz jutott, ezt fölöslegesnek tartja, amely csak élvezetre és elpazarlásra jó. Megvan nélküle ép oly jól, sőt csak egy gondtól szabadult meg vele. A lóra kapott koldus agyonhajszolja paripáját, mondja Shakespeare (VI. Henrik).

Ehhez járul még, hogy az ilyen embernek szilárd és túlságosan nagy a bizodalma részint a sorsban, részint pedig saját képességében, mely már kisegítette a bajból és szegénységből. Nem látja, miként a gazdag, a végzet feneketlen mélységeit, hanem úgy gondolja, hogy ha süllyedve feneket is ér, ismét csak felszínre fog emelkedni. Ebből az emberi sajátosságból magyarázható, hogy szegény sorsból származó asszonyok igen gyakran igényesebbek és pazarabbak, mint akik gazdag hozományt hoztak a házhoz. A gazdag lányok ugyanis nemcsak vagyont hoznak magukkal, hanem nagy igyekezetet, sőt öröklött hajlamot is annak a megtartására, ami a szegényeknél rendszerint hiányzik. Aki egyébiránt ennek az ellenkezőjét vitatja, az Ariosto első szatírájában maga mellett szóló érvelést talál. Viszont Johnson dr. az

én véleményemet osztja: A gazdag nő, aki megszokta a pénzzel való bánást, okosan költi azt, míg aki csak férjhezmenetelével jutott a pénz felett rendelkezési jogához, kedvet kap a költekezésre és pazarlásra. (Lásd: Boswell, *Life of Johnson*, ann. 1776. aetat. 67.) Annak, aki szegény lányt vesz el, mindenesetre azt tanácsolom, hogy ne hagyja rá egész vagyonát, hanem csak annak a kamatait, főleg pedig legyen rá gondja, hogy gyermekeinek a vagyona ne jusson az asszony kezére.

Nem gondolom, hogy tollamhoz méltatlant követelek el, midőn e helyütt a szerzett és öröklött vagyon megtartására irányuló gondosságot ajánlom. Mert mérhetetlen előny az, ha az ember hazulról annyi vagyonnal rendelkezik, hogy belőle, hacsak egyedül, család nélkül is, függetlenül megélhet, anélkül, hogy dolgoznia kellene. Az emberi élethez tapadó nélkülözéstől és bajtól való mentességet jelenti ez és felszabadulást az általános robotolás alól, ami természetes sorsa az emberfiának. Csupán a sors illetén kedvezése mellett mondhatjuk magunkat igazán szabadnak születettnek, csak így vagyunk voltakép időnk és erőnk urai és szólhatunk minden reggel: enyém a nap. Ezért végtelenül csekélyebb a különbség az olyan két embert közt, kik közül az egyik ezer, a másik pedig százezer tallérnyi járadék felett rendelkezik, mint akik közül az egyiknek ezer tallérja van, a másiknak ellenben semmi járadéka sincs. Az örök-

lött vagyonnak az olyannál van a legnagyobb értéke, aki magasabb szellemi erők birtokában oly célokat szolgál, melyek a pénzszerzéssel nem igen férnek össze. A sorstól kettősen megáldva géniuszának élhet. Az emberiség iránt pedig százszorososan fogja leróni a tartozását, mert olyat alkot, amilyenre más nem képes és ami az összességnek javára, sőt dicsőségére szolgál. Lesz olyan, aki hasonló helyzetben emberbaráti intézményekkel szerez magának érdemeket az emberiség körül. Aki azonban még csak kísérletet sem tesz ilyenmű tevékenységgel, sem valamely tudományban el nem merül, hogy legalább a lehetőség szerint előbbre vigye azt, az ilyen ember öröklött vagyona birtokában megvetést érdemlő naplopó. De az ilyen ember boldog sem lesz, mert a szűkölködéstől való mentessége belékergeti az emberi nyomorúság másik végletébe, az unalom sorvasztó karjaiba, mely annyira kínozni fogja, hogy sokkal boldogabb lenne, ha a szükség foglalkozáshoz juttatta volna. Ez az unalom azonban könnyen kicsapongásokra csábítja, mi által csakhamar elveszíti a vagyon nyújtotta előnyt, melyre méltatlannak mutatta magát. Valóban számtalan ember csak azért került nyomorba, mert meglevő pénzét arra fecsérelte el, hogy a nyomasztó unalom ellen pillanatnyi enyhülést szerezzen.

Másképp alakul a dolog, ha valaki az államszolgálatban akarja sokra vinni. E célra barátokat, összeköttetéseket kell szereznie, hogy általuk fokról fokra

emelkedhessék, fel esetleg a legmagasabb állásokig. Ez esetben alapjában véve előnyösebb minden vagyon nélkül indulni neki a pályának. Annak, aki nem nemes származású, ellenben némileg tehetséges, igazi hasznára és ajánlójává válik az a körülmény, hogy szegény ördög. Mert az ember már a pusztla szórakozásban is, a szolgálatban pedig még sokkal inkább, leginkább a mások alábbvalóságát keresi és szereti. De csak az olyan szegény ördög lehet annyira meggyőződve és áthatva saját teljes, mély, határozott és minden irányú alábbvalóságától, amint erre szükség van. Csak az ilyen egyén hajtja meg magát elég gyakran és elég ideig, csak az ilyennek a hajlongásai mutatnak teljes derékszöget, csak ő tűr el mindent és még mosolyog is hozzá ; csak az ismeri el az érdemek teljes értéktelenségét, csak az ilyen dicséri nyilvánosan, hangos szóval vagy kövér betűkkel mesterművekként feljebbvalóinak vagy az egyébként befolyásos embereknek irodalmi kontárságait, csak az ilyen érti a kéregetést. Csak az ilyen igazolhatja idején, tehát még fiatal korában azt a titkos igazságot, melyet Goethe a következőkben nyilvánított :

Az alávalóságot csak senki ne böcsmérelje

Az ám a hatalom, bármit is mondjanak róla.

West-Östl. Diwan.

Akinek azonban hazulról fogva van mit aprítania a tejbe, az rendesen makrancos, nehezen kezelhető.

Megszokta az emelt fővel való járást, ellenben nem tanulta meg a fent vázolt művészetet, tán még el is bizakodott esetleges tehetsége érzetében. Végül még képes a feljebbvalóinak nálánál alábbvalóságát is észrevenni, méltatlanságok láttára pedig megbokrosodik. Ezzel pedig az ember nem viszi előbbre a dolgát a világon, sőt utoljára annyira jut, hogy az orcátlan Voltaire-rel tartva így szól: csak két nap az életünk, nem érdemes hát, hogy megvetésre méltó gazok előtt csúszva töltsük el. Inkább a virtuózok pályájára, mint a nagyvilági emberekére vonatkozik Juvenalis mondása: *Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat res angusta domi.* (Nem könnyen merülnek fel azok, kiknek erényének útjában áll otthoni szűk sorsuk.)

Az ember birtokához asszonyt és gyermekeket nem számítottam: mert ezek inkább maguk birtokolják az embert. Már a barátokat inkább ide vehetnők, ámbár a birtoklás itt is egyenlő mértékben, kölcsönösségen alapszik.

IV. FEJEZET

AZ EMBER SZEREPÉRŐL

A mások véleményét rólunk saját emberi természetünk különös gyengesége folytán általában nagyon sokra becsüljük ; pedig a legcsekélyebb gondolkodás megtaníthatna bennünket arra, hogy a saját boldogságunkra nézve az számba se jöhet. Ugyanazért alig érthető : mennyire örül minden ember belsőleg, mihelyt észreveszi, hogy idegenek mily kedvező véleményül táplálnak róla és hiúságának valamely módon hizelegnek. Amily bizonyos, hogy a macska dorombol, ha párszor végigsimogatjuk, ép oly biztosan észrevehetjük a megdicsért ember arcvonásain a hirtelen kitörő öröm jeleit, még az esetben is, ha a dicséret kétségkívül hazug. Az idegen részről nyilvánuló tetszés jelei gyakran vigasztalják az embert balsorsában, viszont bámulatos, mennyire bántólag hatnak reá a kívülről jövő és becsületét, belső lelki világát érintő becsmérő, gyalázó nyilatkozatok. Amennyiben a becsület érzése a jellembeli tulajdonságon alapul : sok emberre nézve — mint erkölcsiségük pótlószere — ez üdvös hatású lehet ; viszont az ember tényleges boldogságára és ennek két leg-

főbb tényezőjére, a függetlenségre és nyugodt kedélyre inkább hátrányosan és háborítólag, mint előnyösen hat.

Ugyanezért a mi szempontunkból tanácsos, hogy az értékek kellő megbecsülése és helyes mérlegelése útján törekedjünk az idegen vélemények iránti érzékenységünket mérsékelni úgy akkor, ha dicsérnek, mint akkor, ha bántanak bennünket: mert mindkettő egy húron pendül. Különben az ember mindig a mások véleményének és ítéletének rabja marad. Sic leve, sic parvum est, animam quod laudis avarum subruit ac reficit. (Ily hitvány és kicsinyes dolog az, ami lesújtja és fölvidítja a dicséretre áhító szívet.)

Ugyanazért amaz értéknek helyes megbecsülése, amelyet az ember bensejében *önmagának* ér, azzal szemben, amit az ember a *mások* szemében ér, — sokban fog hozzájárulni boldogságunkhoz. Ez első tételbe tartozik saját egyéni életünk idejének teljes tartalma, szóval annak valódi belső értéke, — vagyis mindama javak, amelyeket az ember egyéniségéről és vagyonáról szóló fejezetekben bővebben méltatunk. — Mert e viszonyok hatásának a tere *a saját egyéni öntudatunkban van*. Ellenben az a körülmény, hogy mik vagyunk a mások számára — *az a mások öntudatában* találja alapját.¹ Ez pedig olyas

¹ Az emberiség legmagasabb rétegei pompájukban, megjelenésük fényében bátran mondhatják magukról:

valami, mi reánk nézve közvetlenül nem is létezik, hanem csak közvetve, amennyiben befolyása van a mások viselkedésére velünk szemben. És ez is tulajdonképpen csak annyiban jön tekintetbe, amennyiben befolyással bír olyas valamire, ami által módosulást szenvedhet az, amit mi bensőleg saját magunk számára képviselünk. Másrészt az, ami idegen ember öntudatában végbemegy, mint olyan, reánk nézve közömbös és mi is lassanként közömbösökké válunk azokkal szemben, ha kellő tudomást szerzünk arról, milyen felületesek a mások gondolatai, mily korlátoztak a fogalmaik, mily kicsinyesek a gondolataik, mily visszások a nézeteik és a legtöbb főben mily sok tévedés honol s ha saját tapasztalatainkból rájövünk arra, hogy alkalomadtán mily kicsinyléssel nyilatkoznak az olyan emberekről, akiktől nincs mit tartani, vagy azt hiszik, hogy nem szereznek arról tudomást; különösen, ha csak egyszer is meghalljuk, hogy a legkiválóbb emberről is egy fél tucat ostoba ember milyen lenézéssel nyilatkozik. Be kell látnunk ilyenformán, hogy aki az emberek véleményére nagyobb súlyt helyez: túlságos nagy tiszteletben részesíti őket.

Mindenesetre szomorú sorsra jut az, aki boldogságát nem a kétfélebeli s általunk fentebb részletezett javakban keresi, hanem ebben a harmadikban, vagyis

a mi boldogságunk teljesen rajtunk kívül van, a mások fejében. — (*Sch. megjegyzése.*)

nem abban, ami az ő belső valója, hanem az idegenek véleményében. Mert tudnunk kell, hogy lényünknek s így boldogságunknak tulajdonképpen alapja a mi állati természetünk. Ugyanazért jólétünk első kelléke az egészség, másodsorban a fentartáshoz való eszközök jönnek tekintetbe, tehát a gondnélküli megélhetés. Becsület, fény, rang, dicsőség — bármily nagy értéket is képviseljenek ezek — ama lényeges javak előtt háttérbe szorulnak s azokat nem pótolhatják, sőt szükség esetén ezeket amazokért szívesen feláldozzuk. Ugyanazért nagy szerencse reánk nézve, ha idejekorán látjuk be, hogy mindenki elsősorban a saját bőrében él, nem pedig a mások véleményében és hogy tehát a mi tényleges személyes állapotunk, amely számos körülmény által — egészség, vagyoni viszonyok, szellemi képeség, lakás, asszony, gyermekek stb. — befolyásoltatik, a mi boldogságunkra százszorta fontosabb, mint a mások véleménye felőlünk. Ellenkező tévhit boldogtalanná tesz. Lelkesen szavalják: „Az élet fölött áll a becsület!” Pedig ez annyit jelent: „Az élet, a jólét mit sem ér; földolog az, amit mások rólunk gondolnak!” Ezt a közmondást mindenesetre mint túlzást foghatjuk fel, melynek az a prózai igazság az alapja, hogy boldogságunkhoz és az emberek közt való éléshez a becsület — vagyis mások véleménye mirőlünk — gyakran feltétlenül szükséges; de erre később visszatérek. Viszont ha belátjuk azt, hogy az emberek nagyrésze hosszú életük legfőbb cél-

ját abban látják és szüntelen erőlködésben s ezer veszély és fáradság között csak arra törekszenek, hogy a mások véleményében emelkedjenek, amennyiben nemcsak hivatalokat, címeket és rendjeleket, hanem gazdagságot, tudományt¹ s művészetet is csak azért szereznek, hogy tekintélyük mások előtt nagyobbodjék : úgy mindez, sajnos, csak az emberek balgaságának nagyságára mutat. Általánosan elterjedt téveszme, hogy túlsokat kell adni a mások véleményére és ez vagy emberi természetünkben gyökerezik, vagy a társasélet és a civilizáció által kapott lábra kötünk ; tény, hogy e téveszme összes cselekvésünkre túlságosan nagy és boldogságunkra felette hátrányos befolyást gyakorol. Nyomon követhetjük e tévhitet attól kezdve, mikor az ember rabszolgamód aggódva kérdi: mit szól hozzá a világ, vagy midőn lánya szívébe döfeti a tört Virginiusszal, vagy ha az embert rácsábitja, hogy dicsőséget, nyugalmat, gazdagságot, egészséget, sőt életet is feláldozzon érte. E téveszme egyébiránt kényelmes segítő eszköz azok kezében, kiknek az emberiség felett való uralkodás és irányítás a feladatuk ; ugyanazért az emberidomítás művészetének minden neménél nagy szerepet játszik az a tanács, hogy főfeladat a becsületérzés ápolása és erősítése. Egészen másképp áll a dolog azonban az ember saját,

¹ Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter.
(Tudásod semmi, ha magad is nem tudod, hogy más is tud róla.)

való boldogságára vonatkozólag, amely fejtegetésünk főcélját teszi. Erre nézve felette kívánatos, hogy lehetőleg tartózkodjunk attól, hogy a mások véleményére túlságos sokat adjunk. Ha pedig, mint a mindennapi tapasztalat igazolja, mégis megesik, hogy a legtöbb ember ép a mások jó véleményére teszi a súlyt és többet ad rá, mint ami saját öntudatában végbemegy s így rá nézve közvetlen valóság; ha ilyformán a természetes sorrend megfordításával neki amaz a földi léte valódi, emez csupán eszményi alkatrészének tűnik fel: úgy ez a számunkra nem létező érték túlbecsülése az az ostobaság, amit közönségesen „hiúság“-nak nevezünk, jelezve vele ezen törekvés üres és tartalmatlan voltát. Olyan mint a fősვნყყყყ: az eszközért elfelejti a célt.

Bizonyos, hogy a mások véleményének túlságos értékelése többnyire minden okos célt túlhalad úgy, hogy azt mint egy általánosan elterjedt s velünk született rögeszmét kell tekintenünk. Minden jövés-menésünknel, tettünknel mindenekelőtt a mások véleményére vagyunk tekintettel s ha közelebb vizsgálódunk azon aggodások és gondok körül, amelyek osztályrészünkkel jutottak, arra a meggyőződésre jutunk, hogy ez az okozója a legtöbb bajnak. Mert ez a gond teszi alapját az oly gyakran megsértett s annyira érzékeny önérzetünknek, minden hiúságunk, csillogásunk és nagyzásunknak. E gond nélkül a fényűzés alig volna egy tizede annak, ami napjaink-

ban. Mindenféle büszkeségnek, point d'honneur és puntiglio, a kényes becsület összes nemeinek mind e gond teszi legfőbb alapját ; s mennyi áldozatot követel az életben! Már a gyermekkorban, de általában minden korban, leginkább mégis az öregségben jelentkezik e gond ; mert az érzéki élvezetek iránti képesség kialvása korában a hiúság és dölyfösség a zsugorisággal osztoznak az uralmon. Különösképp a franciáknál tűnik ez föl, akiknél a legízléstelenebb becsvágyat, nevetséges nemzeti hiúságot és a legszemérmetlenebb hengegést váltja ki ; s emiatt a többi nemzetek előtt a „grande nation“ (nagy nemzet) gúnynévvé vált. Hogy a mások véleménye iránti túlságos aggodás visszásságát jobban megmagyarázzuk, az ember természetében gyökerező ezen ostobaságot egy fényesen bizonyító példával fogjuk szemléltetni. Az esetet a Times 1846 március 31-iki száma részletesen közli és leírja Wix Tamás kézműveslegény kivégzését, aki a földi igazságszolgáltatás ítélő keze alá azért jutott, hogy mesterét bosszúból meggyilkolta. A tudósítás ide vonatkozó részéből álljanak itt a következők : „A kivégzés napjának reggelén a fogház nagytisztetű papja korán felkereste az elítéltet ; de Wix, noha nyugodtan viselte magát, nem látszott sokat törődni a pap intelmeivel, inkább az feküdt szívéen, hogy s mint sikerülne neki gyászos kimúlásának nézőközönsége előtt lehető nagy bátorsággal viselkednie... És ez sikerült is neki. Az ud-

varon át, az akasztófa alá való menése közben ezt mondotta: „Nos tehát, amint doktor Dodd mondotta, nemsokára megtudom a nagy titkot!” A legcsekélyebb támasz nélkül, hátrakötött kezei dacára bátran, egyenesen lépett föl a létrára s az akasztófához felérve, a nézőközönség felé jobbra-balra meghajlik, mire az összegyűlt tömeg dörgő tetszésnyilatkozattal üdvözli ez udvariasságot“ stb. E jelenetben a becsvágy egy díszpéldányát látjuk megörökítve; szeme előtt a halál a legborzalmasabb alakjában s az azt követő örökkévalóság percében az elítéltnak nincs más gondja, mint hogy milyen benyomást gyakorol az összecsdült bámulók csoportjára s milyen véleményt hagy hátra magáról az ő fejükben. És ugyanezt látjuk az ugyanezen évben Franciaországban királygyilkosság kísérlete miatt halálra ítélt *Lecomte* esetében, ki a végtárgyaláson főleg azon bosszankodott, hogy a paírek előtt nem jelenhetett meg tisztes polgári öltözetben, sőt a kivégzése előtt közvetlenül is az volt a legfőbb panasa, hogy nem engedték meg neki a borotválkozást. Hogy hajdanában sem volt ez máskép, *Mateo Aleman* tizenhatodik századbéli spanyol regényíró „Guzman de Alfarache“ című híres regényének előszavából láthatjuk: „Sok balgatag gonosztevő utolsó óráját megvonja a magábaszállás és lelkiüdvösség keresésétől és arra fordítja, hogy egy kis szónoklatot dolgozzon ki és tanuljon be, melyet az akasztófáról előadhasson az

összegyűlt nezokozonsegnak Ezen vonásokban saját magunk tukrozodunk vissza, szamos gondunk, bossz szankodasunk, erolkodesunk a legtobb esetben a masok velemenyet illeti es ep oly celtalan, mint a fent említett bunosoke A gyulolet es uigység is leg tobbszor e tevhit talajabol bujjanzik nagyra

Semmi sem mozdítana jobban elo boldogsagunkat, amelynek legfobb tenyezoi a nyugodt kedely s megelegedettség, mint e belso osztonnek feken tartasa es korlatozasa megfelelo mertekig, mely alig fogja clerni a jelenleginek otvened reszet, egyszoval ki kell huzni testunkbol valahara azt az orokke kínzó tovist Ez, igaz, nehezen megy, mert mintegy velünk született, természetes visszassaggal van dolgunk Meg bolcs embereknek is dicsoseg a vegso vagyuk, mondja Tacitus (Hist IV 6)

Hogy ez altalanosan elterjedt ferde nezettol megszabaduljunk, annak egyetlen modja az volna ha azt mint ilyet ismernek meg es e celbol mindenki tisztába jonne vegre azzal, hogy az emberek fejeben kovalygo eszmeek nagyreszt mennyire hamisak, ostobak s azert figyelemre se mertok, s aztan gondoljuk meg, hogy masok velemenye a legtobb esetben mily kevés befolyast gyakorolhat reánk tovbba, milyen kedvezotlen az altalaban reánk nezve, ugy hogy ha valaki megtudna, mi mindent s milyen hangon beszélnek róla masok bizonyára belebetegednek a bosszuságtól, vegul a becsület tulajdonkeppen csak

közvetett s nem közvetlen értéket képvisel az emberre nézve. Ha attól az általánosan uralkodó tévhittől sikerül megszabadulnunk: ez a kedélyi nyugaltság és derű nagymértékű gyarapodását vonná maga után egyrészt, másrészt nyugodtabb, biztosabb fellépést, előítélet nélküli és természetes magatartást okozna. A visszavonult életmód kedélyünk nyugaltságára azért gyakorol oly rendkívül jótékony befolyást, mert ily módon kivonjuk magunkat a mások állandó megfigyelése alól, nem kell tekintettel lennünk folyton a mások rólunk alkotott véleményére s így visszaadjuk önünket önmagunknak. Ép így kikerüljük a sok valódi szerencsétlenséget, amelybe az a kárhozatos ostobaság taszítana és sokkal több gondot fordíthatunk értékes javak megszerzésére, amelyeket zavartalanul élvezhetünk. De mint mondtuk: nehéz elérni a szépet.

Természetünk imént vázolt balgaságának három csemetéje is van s ezek: a becsvágy, hiúság és büszkeség. A két utóbbi között a különbség az, hogy a *büszkeség* kifejezi azt, hogy valaki már szilárdul van meggyőződve a maga nagy értékéről bizonyos tekintetben, a *hiúság* ellenben óhajtatást fejez ki az irányban, hogy másokban keltsünk ilyes meggyőződést a mi értékünkről, csöndben reménykedve, hogy mi magunk is később ily meggyőződésre jutunk.

A büszkeség tehát *bensőnk*ből fakad és saját értékének túlbecsülését jelenti; a hiúság ellenben

kivülről indirekte kívánja a magasztaltatást. Ennek megfelelően a hiúság fecsegővé, a büszkeség hallgattaggá teszi az embert. A hiúnak pedig tudnia kellene, hogy a mások kedvező véleményét, amely után törekszik, sokkal könnyebben és biztosabban éri el következetes hallgatás által, mint beszéddel, még ha folyton a legszebb gondolatokat is adná elé.

Nem az a büszke, aki az akar lenni, a büszkeséget legfeljebb mutatni lehet, de — mint minden fölvetett szerepből — könnyen kiköppen belőle az ember. Mert csakis a saját különös nagy értékéről és előnyeiről táplált rendíthetetlen *meggyőződés* tesz tényleg büszkévé. Eme meggyőződés ám téves lehet, avagy csupán külső, felületes értékű előnyökön alapulhat: mindez a büszkeségre nincs befolyással, ha azt tényleg és komolyan veszi az illető. Minthogy tehát a büszkeség a meggyőződésben gyökerezik, mint minden megismerés, nem függ önkényüinktől. Legnagyobb ellensége a hiúság, mely folyton a mások tetszésére pályázik, hogy az önmagáról táplált kedvező véleményét aztán erre alapíthassa, míg a büszkeség mindenkor feltételezi azt, hogy erre nézve mindenkor szilárd meggyőződés hatja át az illetőt.

Bármennyire leszólják s becsmérlik átlag a büszkeséget, azt tartom, hogy ezt többnyire azok teszik, akiknek semmijük sincs, amire büszkék lehetnének. A legtöbb ember korlátoltságával és rosszindulatával szemben, minden ember, akinek csak vala-

melyes előnyei vannak, jól teszi, ha azokat folyton szem előtt tartja és nem engedi a feledés homályába eltűnni; mert aki megfélekedzik kiválóságáról, s összeadja magát a hitványakkal, azt rövidesen hasonló embernek tekintik. Különösen azok figyelmébe ajánlom ezt, akik reális, legmagasabb fokú, személyhez kötött kiváló előnyök birtokosai, mert ezeket nem lehet a címek s rendjelek módjára érzékileg szemléltetni. Jól mondja a közbeszéd: sus Minervam (disznó oktatja Minervát). Találó arabs közmondás: „Tréfálkozzál a rabszolgával, mindjárt a hátulsó felét fogja neked mutatni“. A horatiusi mondat, *sume superbiam, quesitam meritis* (légy büszke, érdemek alapján), sem kell elvetni. A szerénység crénye a sehonnaiak malmára hajtja a vizet; mert ilyformán mindenkinek úgy kell beszélnie önmagáról, mintha ő is az volna s ez nagyon kiegyenlíti az ellentéteket s a végén az tűnnék ki, mintha csupa sehonnaiból állana a világ.

A büszkeség legolcsóbb fajtája a nemzeti büszkeség. Aki ugyanis ebben szenved, az önmagáról menten elárulja azt, hogy semmi olyas *személyes* jó tulajdonsága nincs, amivel büszkélkedhessék, különben nem nyúlna olyas valamihez, amiben annyi millió emberrel kell osztzkodnia. Aki számos személyi kiválósággal van felruházva, saját nemzeti hibáit inkább felismeri, mert azokat mindig szemé előtt látja. Viszont minden szánandó balga, akinek

semmije sincs a világon, amire büszke lehetne, mint utolsó eszközhöz, a nemzethez folyamodik, amelynek tagja s aztán azzal kérkedik: az illetőnek ez nagyon jól esik s hálából nemzete hibáinak és ostobaságainak, öklével és sarkával legerősebb védelmezőjévé csap fel. Innen van, hogy ötven angol között alig akad egy is, ki helyeselné, ha valaki nemzete ostoba álszenteskedéséről a kellő lenézéssel nyilatkozik: ennek az egynek azonban bizonyára helyén van az esze.

A németek a nemzeti büszkeséget nem ismerik és ezzel tanulságot tesznek arról, hogy méltók a becsületesség hírnevére; vannak köztük is kivételek, akik nevetséges büszke módon hangoztatják németségüket, s ezek többnyire a „német testvérek“ és demokraták, akik a népnek ezzel hizelegnek, hogy aztán elbolondítsák. Azt állítják ugyan, hogy a németek találták fel a puskaport: magam részéről azonban e véleményhez nem csatlakozhatom. És találóan kérdi Lichtenberg: „Honnan van az, mért nem mondja magát valaki németnek, aki nem az, — hanem inkább franciának vagy angolnak?“ — Egyébiránt az egyéniség messze túlszárnyalja a nemzetieséget és egy bizonyos embernél az előbbi mindenkor ezerszer annyi méltánylást érdemel, mint az utóbbi. — A nemzeti jellemről, minthogy az a tömegre vonatkozik, becsületes módon nem sok dicséretet lehet felhozni. Inkább azt mondhatjuk, hogy az em-

beri korlátoltság, rosszaság és visszásság minden országban más-más alakban nyilvánul és ezeket nevezik *nemzeti jellemnek*. Ha az egyiktől megcsömörünk, a másikat dicsérjük, amíg ezzel is úgy járunk. Minden egyes nemzet kicsúfolja a másikat s mind-egyiknek igaza van.

E fejezet, melynek tárgya: minek látszunk a mások szemében? — három részletben tárgyalható; szólunk a becsületről, a rangról és dicsőségről.

A rangról nem sok mondani valónk van e helyütt, noha nagyon is jól tudjuk, hogy a nagy tömeg és a filiszterek mennyire hódolnak előtte s hogy mily kiváló szerepe van az államgépezet üzemében.

Ez az érték tulajdonképpen konvencionális, látszólagos: eredménye valami mondva csinált nagyra-becsülés és az egész a nagy tömeg számára kitalált komédia.

Rendjelek tulajdonképpen a közvéleményre intézvényszerű váltók; azok értéke a kibocsátó hitelképességen alapul. Egyébiránt a rendjelek intézménye igazán kitűnő. Csak gondoljuk meg, mennyi tenger sok pénzt marasztalnak benn az állampénztárban, mint pénzbeli jutalmak helyettesítői, feltételezve természetesen azt, hogy azok szétosztása körül a kellő méltányossággal és belátással járnak el. A nagy tömegnek ugyanis vannak fülei és szemei, de édes-kevés ítélőképessége és emlékezőtehetsége. Számos érdemet a nagy tömeg általában nem is ké-

pes méltányolni, másokat megbecsül és megért ugyan, de hamar el is felejt. És ezért helyénvalónak találom, hogy keresztek és csillagok útján a nagy tömegnek mindenkor és mindenütt felhívjuk rá a figyelmét: „Ez az ember nem hozzátok hasonló, ennek érdemei vannak!“ Igazságtalan, jogosulatlan és tulságos osztogatás által azonban az érdemjelek elvesztik az értéküket; és azért a fejedelemnek oly óvatossággal kell eljárnia azok szétosztása körül, mint a kereskedőknek a váltók aláírásánál. A *pour le mérite* (érdemért) felírás a kereszten fölösleges; minden érdemjel csak az érdemért adható, ez nagyon természetes.

Sokkal nehezebb és bonyodalmasabb a becsület fogalmának megértetése. Elsőbb a meghatározását kell adnunk. Ha e szempontból azt mondanám: „A becsület a külső lelkiismeret és a lelkiismeret a belső becsület“; e meghatározás tán sok embernek tetszene, ám ez inkább csillogó, mint alapos és világos magyarázat volna. Azért azt mondom: „a becsület objektíve véve: a mások véleménye értékünkéről és szubjektíve: a tőle való félelmünk“. Ily minőségben a becsületnek üdvös, ha nem is tisztán erkölcsi hatása van a becsületére sokat adó férfiúra.

Hogy minden romlatlan embernek bensejében hatalmas érzéke van a becsület és gyalázat iránt s hogy különösen az előbbit oly nagyra becsülik, az a következő körülményekben találja magyarázatát. Az

ember egymagára hagyatva mire sem képes s olyan, mint az elhagyott Robinson : csakis a többi emberekkel közösen ér valamit és tud valamire menni. Az ember, mihelyt kellő öntudatára ébred, fölismeri e körülményeket s azonnal minden törekvését oda-irányítja, hogy aki pro parte virili munkálkodni tud, az emberi társadalom hasznavehető tagjává küzdje fel magát s jogot szerezzen magának munkásságával arra, hogy az emberi közösség nyújtotta előnyökből kivehesse a maga jogos részét. E hivatását úgy tölti be, hogy először megfelel általában a kötelességének és aztán különösen a saját munkakörében testtel-leléssel helyt áll mindenkor. Lassan-lassan arra a meggyőződésre jut, hogy nem az a fődolog, aminek ő érzi önmagát, hanem az, aminek mások tartják őt. Így támad aztán benne az a buzgó törekvés, hogy mások lehető kedvező *véleményt* tápláljanak róla, mert a kedvező megítéltetés a legfőbb jó, amire törekszik. Veszületett érzésről van itt szó, amelyet becsületérzésnek vagy bizonyos viszonyok mellett szégyenérzetnek nevezünk (verecundia). Ez utóbbi érzés pirítja meg az arcát, ha hirtelen aggodás fogja el az irányban, hátha csorbát szenved hírneve a többség véleményében, még ha teljesen ártatlannak is érzi magát ; viszont misem acélosítja jobban az életkedvét, mintha újabb és kézzelfoghatóbb bizonyítékokat szerez arra nézve, hogy a többség véleményében tekintélye és értéke nőtt. Mert az élet számos

viszontagságai ellen nagyobb védőfal és biztosíték reá nézve embertársai egyesült erejének segítségével, mint a saját ereje.

Aszerint, hogy milyen viszonyban van az ember a többiekhez s mily mértékben sikerül a többiek jó véleményét önmagáról kivívnia: a becsület számos formájáról beszélhetünk. Ezek a viszonyok vonatkoznak az enyém és tied fogalmára, a hivatásból folyó cselekvésekre s végül a nemi viszonyra; ezeknek megfelelőleg szólhatunk *polgári becsületről, hivatali becsületről és nemi becsületről*. Mindezek külön még alfajokkal bírnak, amelyekről röviden alant lesz szó.

A *polgári becsületnek* van a legtágabb köre; ez feltételezi azt, hogy minden egyes ember jogait feltétlenül elismerjük és sohse vetemedjünk arra, hogy igazságtalan, törvény által meg nem engedett utakon s módokon keressük a magunk előnyeit a társadalomban. Minden békés érintkezésnek ez a főfeltétele. Polgári becsületünk odavész egyetlen nem helyes, megbélyegezhető cselekvés által s így minden büntetőjogi büntetés által, feltéve természetesen, hogy a büntetés jogosan és igazságosan lőn kiszabva.

A becsület az erkölcsi jellem változhatatlanságában találja biztos alapját s innen van, hogy egyetlen rossz, becsületbe vágó cselekmény feltételezi azt, hogy hasonló körülmények között hasonló rosszat várhatunk az illetőtől. Innen van, hogy az elveszett becsület többé vissza nem szerezhető, kivéve ha

csalódás, rágalmazás vagy hamis látszat miatt veszett el. Ezért hoztak törvényeket a rágalmazás, paskvillus, szidalmazás ellen ; a szidalmazás ok s alap nélküli gyalázás. Az az ember, aki gyaláz, napnál világosabban bizonyítja, hogy semmi valót, semmi bizonyos igazat nem tud felhozni embertársa ellen, különben az igaz dolgokat hozná föl és a hallgatókra bízná a tényekből való következtetést s ehelyett a véleményét mondja s adós marad az érvekkel, mintha ezt csak a rövidség okáért tenné.

A *polgári becsület* nevét ugyan a polgári társadalomtól kölcsönzi, de érvényessége kiterjed minden rangú és rendű emberre egyaránt, a legmagasabb rangúakat sem véve ki : egy ember sem vonhatja ki magát alóla s mindenkinek kötelessége, hogy komolyan vegye, mert senki sem teheti túl magát rajta kellemetlen következmények nélkül. Aki bizalmat és hitet szeg, az mindkettőt örökre elveszíti, bármit cselekedjék és bárki is legyen : ez a veszteség feltétlenül keserű gyümölcsöket terem számára.

A *becsületnek* — bizonyos tekintetben — negatív jelleme van, a *dicsőséggel* ellentétben, melynek *pozitív* a jelleme. Mert a becsület nem jelenti azt, hogy valamely meghatározott személynek különös tulajdonságai vannak, hanem azt, hogy az illető bizonyos általánosan feltételezett tulajdonságokkal van felruházva. A becsület azt jelenti tehát, hogy az illető egyén nem tesz kivételt ; a dicsőség azonban

ép azt mondja, hogy az illető igenis kivétel. A dicsőséget tehát meg kell szerezni; a becsületet ellenben csupán nem szabad elveszíteni. Ennek megfelelően a dicsőség hiánya — jelentéktelenséget, negatív dolgot eredményez; a becsület hiánya azonban gyalázatot — pozitív dolgot szül. Ezt a negatívitást azonban nem szabad passzívitással összetévesztenünk; a becsületnek ugyanis aktív jellemvonása van. A becsület az egyénből magából indul ki és elsősorban az illető viselkedésében és cselekvésében találja alapját, nem pedig abban, ami vele történik vagy amit mások cselekszenek. És ez a fő jellemvonása és megkülönböztetője a valódi becsületnek a lovagi vagy álbecsülettől. Kívülről csak rágalmazás útján lehet a becsületet megtámadni; az egyetlen védekezés a nyilvános megcáfolás és a rágalmazó leleplezése.

Az öregség tisztelete főleg azon alapul, hogy a fiatalok becsülete nincs még kipróbálva, tehát tulajdonképpen bizalmon alapul s általában előlegezett. Öreg embereknek hosszú életfolyásuk alatt kellett bebizonyítaniok, hogy pályájukon mindig kellően helyt álltak a becsület mezején. Mert sem az évek száma önmagukban — hiszen egyes állatok még magasabb kort is érnek el, mint az ember — sem a világ folyásával való alaposabb megismerkedés és tapasztalat nem nyújt elegendő okot arra nézve, hogy a fiatalok tisztelettel viseltessenek az öregek iránt, amint azt mindenütt megkövetelik. A magasabb

koruak gyöngesége inkább kíméletet, semmint tiszteletet igényelhetne. Meglepő tény, hogy az emberben mintegy veleszületett vonás az ősz haj tisztelete, s ez valóban ösztönszerűleg megvan minden emberben.

A ráncok, noha azok sokkal biztosabb ismertetői az öregségnek, nem keltik fel a tisztelet érzését: sohse beszélnek tiszteletreméltó ráncokról, hanem mindig tiszteletreméltó ősz hajról.

A becsület haszna mindig csak közvetett; mert amint e fejezet bevezető soraiban taglaltuk, másoknak rólunk táplált véleménye csak annyiban bír reánk nézve értékkel, amennyiben az befolyásolni képes a mások viselkedését és cselekvését velünk szemben. Ez mindaddig úgy van, amíg emberekkel együtt közösen élünk. Minthogy biztonságot és vagyonot a polgárosodott világban kizárólag a társadalom jóvoltából élvezhetünk, és minthogy az embereknek a kölcsönös bizalomra a különböző ügyleteknél feltétlenül szükségük van: azért az emberek véleménye mindig nagy értéket, habár csak közvetett értéket, képvisel reánk nézve; közvetlen értéket nem tulajdonítok annak semmiképpen. Ez állításunkat nagyban erősíti Cicero, mondván (fin. III. 17.): „A jó hírnév, Chrysippus és Diogenes szerint, hasznát leszámitva, nem érdemli meg, hogy miatta a kisujjunkt megmozgassuk“. Ez igazságot hasonlóképpen és bőven tárgyalja Helvétius francia bölcse (1715—71) és De l'Esprit c. mesterművében (Disc. III. ch. 13.) a követ-

kező eredményre jut: „A becsületet nem a becsületért magáért szeretjük, hanem a velejáró előnyökért!” Minthogy az eszközök nem érhetnek többet, mint a cél, azért az a híres parádés mondás: éltünket a becsületünkért! — legalább is túlzás.

Ennyit a polgári becsületről. A *hivatali becsület* azt jelenti, hogy a nagy löbbség véleménye szerint az egyén, aki hivatalt tölt be, rendelkezik mindama képességekkel, amelyekre a hivatal ellátásához szüksége van és hogy az illető hivatalos teendőit mindenkor szigorúan és lelkiismeretesen végzi. Minél fontosabb és tágabb körre terjed valakinek a működése az államban, tehát minél magasabb és befolyásosabb hivatalt tölt be az illető, annál nagyobb értéket kell hogy tulajdonítson a közvélemény az illető szellemi képességeinek és erkölcsi tulajdonságainak: s így magasabb fokú tiszteletben van része, amelynek kifejezői a rangok, címek és rendjelek egyrészt, a mások alázatos, engedelmes viselkedése másrészt. Hasonlóképpen az elfoglalt állás és hivatal általában megszabja a tisztelet bizonyos mértékét, melyet a nagy tömeg tanusítani szokott, noha az módosul is oly esetekben, amelyekben a tömeg nem méltányolja kellően az illető állás fontosságát. Mindig több tiszteletet tanusítanak az oly ember iránt, akinek különös fontos élethivatása van, mint az egyszerű polgár iránt, akinek becsülete főleg negatív tulajdonságokon alapul, — amint fentebb részleteztük.

A hivatali becsület megköveteli, hogy az, aki hivatalból tölt be, hivatalát kellő tiszteletben tartsa társai és utódai érdekében is s erre kötelességeinek pontos teljesítése útján törekedjék s mindahányszor támadások érik őt, vagy az általa betöltött hivatal, köteles a törvény szigorát és oltalmát igénybe venni, még oly esetekben is, mikor oly nyilatkozatok jutnak a füléhez, hogy nem látja el hivatalát pontosan vagy hogy maga a hivatal nem a közjó érdekében működik. A törvényes büntetés bizonyítsa a támadás igaztalan voltát.

A hivatali becsület alfajai az állami szolgálkéké, az orvos, ügyvéd, tanító, minden minősített szellemi munkás becsülete; ide tartozik az igazi *katona*-becsület is: ez ugyanis annyit fejez ki, hogy aki a haza védelmének szenteli életét, annak meg is vannak hozzá a szükséges tulajdonságai — bátorság, vitézség s erő — és komolyon van az illető eltökélve arra, hogy szükség esetén vérének ontja hazája védelméért s a zászlót, amelyre egykor felesküdt — semmiért a világon sem hagyja cserben. A hivatali becsületet itt tágabb értelmében vettem, mint rendszerint szokták, mikor is a polgároknak a hivatali magát megillető tiszteletét jelenti.

A nemi becsületet bővebben kell taglalnunk s ki akarjuk mutatni, hogy minden fajta becsület hasznossági szempontokra vezethető vissza. A nemi becsület — természete szerint — férfi- és női becsületre osz-

lik és mindkettő jól értelmezett testületi szellemnek tekinthető. Az utóbbi feltétlenül a fontosabbik, mivel a nők életében a nemi viszony a legfőbb szerepet játssza. A *női becsület* azt jelenti, hogy a közvélemény szerint a leány egy férfiúnak sem, az asszony csupán a vele házastársi viszonyban levő férfiúnak adja oda magát. E nézet fontossága a következőkön alapul. A női nem a férfinemtől mindent elvár és követel, amit kíván és amire szüksége van; a férfinem a női nemtől elsősorban és mindenkor — csak egyet kíván. Tehát olyan berendezkedésnek kellett létesülnie, hogy a férfinem a nőitől az egyet csak úgy nyerhesse el, ha magára vállalja az összes gondokat és következményeket, s gondoskodik a viszonyból származó utódokról: az egész női nem jóléte ezen a berendezkedésen alapul. Hogy ennek érvény szereztessék, a női nemnek szükségképpen össze kell tartania és kellő *esprit de corps*-t kell mutatnia. Ilyformán a női nem mint egész s szorosan zárt kör áll szemben a férfinemmel, mely testi és szellemi túlsúlyával urává lőn az összes földi javaknak, s a férfinemet, mint közös ellenséget, meg kell hódítani és legyőznie, hogy annak legyőzése útján a földi javakból a részét kivehesse. E végső cél okáért az egész női nem legfőbb becsületbeli ügye és célja, hogy a férfinem előtt minden házasságon kívüli nemi érintkezés lehetetlenné tétessék; hogy ezáltal minden férfi reá kényszeríttessék a házasság révébe, mely a meghódolás bizonyos neme

— és így a női nemről való gondoskodás a férfiak vállára helyeztessék. Ezt a célt azonban csupán a fön-
tebbi elv szigorú ellenőrzésével és keresztülvitelével
lehet elérni: ezért az egész női nem valódi testületi
szellemmel összes tagjai felett szigorúan őrökdi ez
elv épségbentartásán. Ugyanczért minden olyan leányt,
aki házasságonkívüli érintkezés folytán az egész női
nem ellen áruást követ el, — mivel annak jóléte,
ha e cselekmény általánosán dívnek, veszélybe dön-
tödnék, — a maga kebeléből kiközösíti s gyalázat-
tal halmozza el: az illető örökre elvesztette becsüle-
tét. Egy nőnek sem szabad vele társalognia: kerülnie
kell őt, mint valami pestises beteget. Ugyanaz a sorsa
a házasságtörő asszonynak, mert a férfiúval szem-
ben nem tartotta be a kapitulációt és ily példák ál-
tal visszariasztja a férfiakat attól, hogy a meghódo-
lásba belemenjenek; pedig az egész női nemnek bol-
dagsága éppen ezen alapul. Ezenfelül a házasságtörő
nő elkövetett bűne és vaskos szó- és hitszegése révén
nemi becsületével együtt polgári becsületét is elveszti.
Ezért beszélnek általánosán enyhe szójárással „bu-
kott leány“-ról, de sohasem „bukott asszony“-ról,
mert a csábító amannak visszaszerezheti utólagos há-
zasság útján a becsületét; nem úgy a házasságtörő
férfi az illető nőnek a becsületét, ha ez el is vált a
férjétől. Ha ezek után felismerjük azt, hogy a női
becsület alapja a nő általános érdekét illető jótékony.
szükséges és kúszámított *esprit de corps*, úgy belát-

juk azt is, hogy a nők életére ez igen életbevágó, fontos körülmény. E szempontból nem fogják valami nagyon megragadni figyelmünket és tetszésünket Virginius és Lucretia túlfeszített, tragikus-mókás cselekvései. Ezért felháborító Emilia Galotti végső jelenete s a színházal nagyon lehangoltan hagyja ott a néző. Viszont a nemi becsület dacára Egmont Klárá-jával rokonszenvezünk. A női becsület ama felmagasztalása és élére állítása a célt felejteti el az eszközökkel szemben: ily túlhajítások útján a nemi becsületnek abszolút értéket tulajdonítanak, holott annak, még inkább, mint a becsület többi fajainak, csupán relatív értéke van; sőt azt is mondhatnók, hogy pusztán konvencionális értéke van, mert Thomasius: *De concubinato* c. művéből kitűnik, hogy a Luther-féle reformációig majd minden országban minden időközön át az ágyassági viszony törvényesen meglírt és elismert viszony volt s emellett a nő becsületében nem szenvedett. A babyloni Mylitta-kultuszt (Herodotos I. 199.) nem is említjük. Vannak polgári viszonyok — különösen a katolikus államokban, ahol a válás nincs megengedve, — melyek néha a házasság külső formáit teljesen kizárják. Uralkodók erkölcsösebben cselekesznek, ha szeretőt tartanak, mintha morgantikus házasságot kötnek és e viszonyból származottak a törvényes örökösök kihaltával egykoron trónkövetelési igényekkel léphetnek föl s ily házasság által — ha tán a messze jövőben is — a polgárháború

eshetősége állhat elő. Ezenfelül az ilyen morganatikus — vagyis a minden külső viszony dacára kötött — házasság tulajdonképpen a nőknek és papoknak tett engedmény, holott óvakodni kell e két osztály érdekeit előmozdítani. Azt is meg kell gondolnunk, hogy egy országban minden férfi oltárhoz vezetheti a kiválasztott nőt egy férfiú kivételével, aki a természetadta e jogától meg van fosztva: ez a sajnálatra méltó ember a fejedelem. Az ő keze az országé és államérdekből az ország javára kell azt odanyújtania. Azonban ő is csak ember és ő is akarja egyszer életében szíve sugallatát követni. Azért igazságtalan, hálátlan s nyárspolgárias felfogás, ha valaki rossznéven veszi, vagy elítéli azt, ha fejedelem kedvest tart; feltéve természetesen, hogy az illető nőnek a kormányzásba való beavatkozás nincs megengedve; a nemi becsület illetőleg az ilyen maîtresse bizonyos tekintetben kivétel az általános szabály alól: mert csak egy férfiúnak adta oda szerelmét; kölcsönösen szerelhetik egymást, de törvényes viszonyba nem léphetnek egymással.

Hogy a női becsület nem tisztán természetes forrásból táplálkozik, ezt ama számos véres áldozatok bizonyítják, amelyekkel oltárán folytonosan áldoznak: az anyák gyermekgyilkosságai és öngyilkosságai. Az a leány, aki törvénytelenül adja meg magát, az egész női nem iránt tartozó hűségét töri meg; e hűséget hallgatag feltételezik ugyan, de senki sem esküszik rá,

S minthogy rendszerint a saját jóléte szenved cselekvése által a legközvetlenebbül, határtalanul nagyobb a balgasága, mint rosszasa.

A férfiak nemi becsületét a női becsület hozza létre, mint ellentétes testületi szellemet, amely megköveteli azt, hogy minden férfiú, aki az ellenfélnek annyira kedvező meghódolásba, a házasságba belement, most aztán ügyeljen arra, hogy az számára épen fentartassék, nehogy e kötés a lazult felfogás mellett felbomoljék; nehogy a férfi, aki mindenét odaadja, arról az egyről se legyen biztos, amint magának kikötött az alkunál, hogy ugyanis egyedüli birtokosa legyen a nőnek. Ebből kifolyólag a férfiú becsülete megköveteli, hogy megboszulja a neje hűtlenségét és elválás által megbüntesse. Ha a házasságtörést a férfi eltűri: a férfiak gyalázattal illetik; ez a megvetés korántsem oly nagymérvű, mint a nemi becsületét elveszített nő iránt tanúsított megvetés; ennek oka az, hogy férfinél a nemi viszony alárendelt valami a többi életviszonyhoz képest. Újabb korunk két nagy drámai költője mindegyik két ízben a férfi becsületét vette színműve tárgyául; Shakespeare „Othello“-ban és a „Téli regék“-ben és Calderon „Saját becsületének orvosa“ és „Titkos gyalázatra titkos boszú“ című műveiben tárgyalják e témát. Egyébiránt e becsület csupán a nő megbüntetését követeli, nem pedig a csábítóét: ez mutatja, hogy az a férfiak testületi szellemének a folyamánya.

A becsület, ahogy azt alapja és fajai szerint e helyütt taglaljuk, minden időkben s minden népnél állandóan általános érvénnyel bírt; a női becsületnél ugyan némely időszakos és helyi érdekű s vonatkozó módosítások voltak észlelhetők. Van azonban az általános érvényű becsülettől teljesen elütő más faja is a becsületnek, melyről sem a rómaiaknak, sem a görögöknek, de még a kínai, hindu és mohamedán népeknek sem volt soha fogalmuk. Ugyanis ez a becsület csak a középkorban támadt és csak a keresztény Európában honosodott meg, itt is csupán a népesség egy csekély töredéke között, t. i. a társadalom magasabb köreinél és az azokat utánzóknál. Ez a *lovagi becsület*, vagy *point d'honneur*. Minthogy ennek alaptételei teljesen különböznek az eddig tárgyalt becsületfajok tételeitől, sőt sok tekintetben ellentétesek amazokéval, indíttatva érzem magam, hogy ennek elveit részletesen taglaljam s mintegy tükörképét, kódexét adjam a lovagi becsületnek.

1. A becsület *nem* a mások véleményét jelenti a mi értékünkéről, hanem csupán az ilyen vélemény kinyilatkoztatását tekinti a lényegesnek; teljesen közönyös aztán, hogy a kinyilatkoztatott véleménynek van-e alapja vagy sem? Ebből kifolyólag bármilyen rossz véleményük is van másoknak rólunk viselkedésünkre való tekintettel, bármennyire is megvetnek mások bennünket: amíg csak nincs egynek is bátorsága, hogy rólunk elféltőleg nyilatkozzék: nem esik

folt a becsületen. Viszont pedig, ha jellembeli tulajdonságaink és cselekvésünk által mindenkit mintegy rákényszerítünk, hogy irántunk nagyrabecsüléssel viselkedjenek (mert ez nem a mások önkényétől függ), mégis, ha előáll az az eset, hogy egy, bár ostoba vagy haszon-talan egyén becsmérően nyilatkozik rólunk: becsületünkön súlyos csorba esik, sőt örökre elvesz, ha nem szerzünk gyorsan kellő elégtételt. Hathatósan bizonyítja azt, hogy *nem a mások véleménye*, hanem csupán a *vélemény nyilvánítása* a fődolog ennél, az a körülmény, hogy sértéseket vissza lehet szívni, szükség esetén bocsánatkéréssel lehet az ügyet rendezni és meg nem történtté tenni. Hogy a vélemény szintén megváltozott-e s hogy mi volt annak az indító oka, mindez nem jelent semmit; fődolog, hogy a nyilatkozat meg legyen semmisítve s aztán minden rendben van. Ennél tehát nem az a fő, hogy tiszteletet érdemeljen ki az ember, hanem hogy azt kieroszakolja.

2. Az ember becsülete nem azon alapul, hogy mit tesz, hanem azon, hogy mit szenved, mikén megy keresztül. Míg tehát az előbb taglalt, általános érvényű becsületnél minden attól függ, hogy miként beszél és cselekszik önmaga valaki, addig a lovagias becsület mindig attól függ, hogy mit beszél és cselekszik más valaki. Nyilvánvaló, hogy a lovagias becsületünk mások hatalmában van s ha mások azt megtámadják: minden pillanatban örökre elveszhet, hacsak az illető egy rögtön felemlítendő helyrehozó eljárással

rövidesen nem segít magán. Igaz, hogy ez sokszor csak élete, egészsége, szabadsága, vagyona és kedélynyugalma veszélyeztetése árán történhetik meg. Ebből kifolyólag, ha egy férfiú jelleme, cselekvése a legnemesebb és legkiválóbb is, ha a legtisztább kedély és legnyitabb gondolkodás ékesítik is a férfiút, a becsületét minden pillanatban elvesztheti, mihelyest egy semmirekellő, zuhlott alaknak, aki csak e becsület törvényeit még meg nem sértette, egy különben ostoba baromnak, naplopónak, kártyásnak, szóval: akármely léhűtőnek úgy tetszik, hogy az illetőt szidalmazza vagy rágal-mazza. Többnyire úgy is van, hogy az ilyen zuhlott alakok vállalkoznak a becsmérlésre, mert jól mondja Seneca (de constantia 11.): „Minél lenézettebb és kí-gúnyoltabb ember valaki, annál feloldottabb a nyelve.“ Tény, hogy az ilyen aljas ember leghamarabb ingerlő-dik fel a kiváló ember ellen, mert az ellentétek gyű-lölik egymást és mert a fölényt biztosító előnyök a semmirekellőséget alattomos dűhre ingerlik. Épp ezért mondja Goethe a Westöstlicher Diwanban: „Mit keseregsz ellenségeid miatt? Hát barátaid legyenek azok, kiknek a te benső lényed titokban örökös szemre-hányást tesz?“

Látható ezekből, mily sokat köszönhetnek a silány emberek e becsület elveinek, mert ez egvsorba állítja őket amazokkal, akiket különben semmi tekintetben sem lehet utólréniők. Ha egy ilyen aljas ember valakit megrágalmaz, vagyis jellembevágó sértést követ el

valakivel szemben, úgy ez egyelőre mint tárgyilagos, igaz és okadatolt ítélet szerepel, mint általános érvényű ítélet érvényes és igaz marad a jövőben is, feltéve, ha a sértést rövidesen vérrel le nem mossák. A gyalázott ember ugyanis a lovagias becsületű emberek szemében megmarad annak, aminek a gyalázó (még ha az illető a legelvetemültebb alakja is az emberiségnek) őt nevezte: mert a sértést szó nélkül „magán hagyta száradni“. Ezért a „becsület emberei“ ettől kezdve az illetőt lenézik, megvetik és mint valami dögvészes embert kerülik; így pl. nyíltan és hangosan kerülni fogják az oly társaság felkeresését, ahová az illető bejáratos stb.

E bölcs és elterjedt világnézet forrását egész biztonsággal arra vezethetem vissza, hogy a középkorban, egészen a XV. századig, a büntetőperekben nem a vádlónak kellett a bűnösséget bizonyítania, hanem a vádlottnak kellett az ártatlanságáról meggyőznie a bírakat. (Wächter C. 9. könyve, „Beiträge zur deutschen Geschichte, besonders des deutschen Strafrechts“ 1845.)

A fölmentés elnyerhető volt eskü által, de ehhez „eskütársakra“ (consacramentales) volt szükség, akik megesküdtek arra, hogy meggyőződésük szerint a vádlott képtelen hamisan esküdni. Ha ily eskütársakra a vádlott nem tudott szert tenni vagy ha ezeket a vádló nem engede érvényesülni: az *istenítéltre* bízták az ügy eldöntését és ez többnyire páros viaskodásban állott. A vádlottat ugyanis „elátkozott“-nak tekintették, aki-

nek meg kellett tisztulnia. Tisztán látjuk tehát az „elátkozottság“ fogalmának mibenlétét és az összes eljárási módokat, amelyek szerint a lovagi becsület emberei manapság is igazodnak — csak a régen dívott eskü maradt el.

Kiviláglik a mondottakból, hogy a becsület lovagjai miért fogadják oy méltatlanul a „hazugsággal“ való megbélyegeztetést s miért lihegnek ilyenkor véres bosszú után, holott a hazugságok mindennapos volta mellett ez nagyon különösnek tűnik fel napjainkban. Ez különösen Angliában mélyen gyökerező babonává nőtte ki magát. Valósággal nem volna szabad egyszer sem hazudnia életében az olyannak, aki a hazugságot halállal kívánja büntetni. A középkorban ugyanis a bűnpereknek rövidebb alakjaiban a vádlott egyszerűen azt vágta vissza a vádlónak: „Hazugság az egész!“ Erre azonnal istenítéletre bízták az ügy elintézését. Innen van, hogy a lovagi becsület kódexe szerint, ha valakit a hazugság vádjával illetnek: azonnal a fegyveres elintézésnek kell következnie.

Ennyit a rágalmazásról. Van azonban még sokkal rosszabb is ennél. Bocsánatot kell kérnem a „*becsület embereitől*“ e helyen, hogy a lovagi becsület e kódexében felemlíteni is merészkedem a világon érhető legnagyobb gázságot, mely rosszabb a halálnál és elkárhozásnál is, úgyhogy már csupán a reá való utaláskor a lovagember bőre borsózik és haja az égneek áll. Kimondottan végül: — horribile

dictu! — megeshetik, hogy egyik a másikra egy ülést mér. Ez borzasztó egy esemény és ez tökéletes erkölcsi halottá teszi az illetőt; és míg a becsület többi sérülései egy kis vércsapolás árán rendbehozhatók, addig ennek alapos gyógyítása teljes agyonülést követel.

3. A becsülethez nincs semmi köze annak, hogy az embernek milyen a belső értéke s mennyiben változik idővel az illető erkölcsi magatartása; a fődolog az, hogy ha a becsületet megtámadják s az félig veszve van, gyorsan hozzá kell látni és az egyetlen általános szerrel kell helyreállítani: a párbajjal. Ha azonban a sértett fél nem azokhoz a körökhöz tartozik, amelyek a lovagi kódex szabványait kötelezőknek ismerik magukra nézve, vagy ha már egy ízben az illető megsértette a kódex törvényeit, úgy az esetben, ha a sértés tetteges volt, de még ha csak szóbeli is volt, egy biztos művelet marad hátra az illetőre, hogy a sértett fél a tethelyen azonnal, vagy esetleg egy órával később, a sértőt, ha fegyver van kezeügyében, leszúrja. Ily módon a becsületen ejtett csorba kiköszörülhet. Ezen a módszeren kívül az esetben, ha valaki aggódik az eljárás következményei iránt és az ily lépésre nem tudja magát elhatározni, vagy ha valaki nem bizonyos afelől, vajjon a sértő fél respektálja-e a lovagias becsület szabályait vagy sem, ily esetekben van még egy óvószer s ez az „avantage“. Ez annyit jelent, hogy ha a sértő goromba volt, a sér-

tett még löbb gorombasággal válaszol; ha szitkokkal nem lehet löbbé boldogulni, úgy ütni kell. A becsületmentés fokozatai itt a következők: pofonokat botütésekkel lehet egyensúlyozni, ezeket kutyakorbács-csapásokkal lehet kiegyenlíteni; ezek ellen sokan a szembeköpést találják az egyedüli biztos ellenszernek. Csak ha mindezen eszközökkel nem lehet a kellő időben célt érni: véres műveletekhez kell folyamodni. Ennek az óvómódszernek alapja a következő elveken nyugszik:

4. Amennyire szégyen valakire a szidalmaztatás, annyira dicsőség a gyalázkodás. Ha például ellenségem oldalán van az igazság, jog és értelem, én pedig a szitkozódó fél vagyok, a jog és tisztesség ez esetben az én pártomon van, a fényes tulajdonságok elbujhatnak. Az illető egyelőre becsületét elvesztette, amíg csak azt helyrehozni nem sikerül; de nem az ész vagy igazság útján, hanem lövéssel vagy szúrással. A gorombaság tehát olyan tulajdonság, mely a becsületet illetőleg minden mást helyettesít és fölmúl: a legdurvábbnak mindig igaza van: quid multa? Akármennyi ostobaságot, neveltlenséget, rosszaságot mondjon valaki, vagy tegyen: gorombasággal mindent el lehet intézni és azonnal helyre lehet hozni. Ha vitatkozásban vagy beszélgetésben egy más valaki helyesebb tárgyismeretet, okosabb ítéletet, több ésszt tanúsít, mint mi, avagy szellemi fölényével bennünket elhomályosít: az ily fölényeket le-

győzhetjük hamarosan azáltal, hogy elkezdünk sértegetni és gorombáskodni. Mert a gorombaság minden érvet legyőz, minden észet felülmúl. Hacsak az ellenfél bennünket hasonlóan túl nem licitál, úgy mi maradunk győztesek és a tisztesség a mi oldalunkon van. Az isteni gorombaság háttérbe szorítja az igazságot, észet, tudományt, szellemet, elmésséget. Innen van, hogy a „becsület emberei“, mihelyt valaki az övékétől eltérő véleményt mond és kiválóbb szellemi tehetséget árul el a vitatkozásban, mint amennyire ők képesek, azonnal felpattannak lovagi harci paripájukra és ha valamely vitában nem tudnak hirtelen komoly ellenérvet felhozni: a gorombasághoz folyamodnak, melyhez könnyen hozzájutnak s ugyanazt a szolgálatot teszi és így a győzelmet maguknak biztosítják. Már itt is kitűnik, hogy a lovagias becsület eszméje mily sokban járul hozzá a társadalomban uralkodó hang s modor nemesítéséhez. Ez elv különben az alábbiakon alapul, tulajdonképpen az alanti elvek alkotják az egész kódex gerincét.

5. A jog legfelső ítélőszéke, melyhez a becsület mezején támadt differenciák kiegyenlítése végett folyamodni lehet: a fizikai erő, vagyis az állatóság. Mert minden gorombaság tulajdonképpen fellebbezés az állatósághoz, mint legmagasabb fórumhoz, amennyiben a szellemi erők vagy az erkölcsi igazság küzdelmét illetéktelennek nyilvánítja és annak helyébe a fizikai erők küzdelmét állítja előtérbe. Az ember,

akit Franklin szerszámot készítő állatnak nevez, az ő sajátos fegyvereivel e küzdelmet párbajban dönti el. Ezt az alapelvet e szóval lehet kifejezni: az „ököljog“, és ennek megfelelőleg a *lovagi becsületet ökölbecsületnek* kellene nevezni.

6. Amíg a polgári becsület, mint imént tárgyaltuk, az enyém és tied fogalmát nagyon szigorúan értelmezi és a vállalt kötelezettségek és adott szó szentségét mindennek föléje helyezi, addig a lovagi becsület kódexe ezekben a legmesszebbmenő szabadelvűséget mutatja. Ugyanis csak az oly szót nem szabad megszegni, melynél valaki a „becsületére“ hivatkozott; ez nyilván feltételezi, hogy minden más szót szabad megszegni. De még e becsületszó megszegésével is lehet szükség esetén a becsületet egy általános szer, a párbaj útján helyreállítani; a párbajt meg kell vívni azokkal, akik az állítják, hogy a becsületszavunkat adtuk és azt megtörtük. Továbbá: csak egy tartozás van, amelyet feltétlenül ki kell egyenlíteni: a *játékadósság*, amelyet ezért *becsületbeli tartozásnak* hívnak. A többi adósságokra nézve, akár zsidó, akár keresztény hitelező becsapásával, túlteheti magát az ember, mindaz éppen nem ejt csorbát a lovagi becsületen.

Hogy a becsületnek e különös, barbár és nevetéses kódexe sem az emberi természet lényegéből, sem pedig az emberi viszonyok helyes felfogásából nem indul ki, azt az elfogulatlan ítélő első pillanatra

belátja. E kódex szabályainak érvényessége csak szűk határokon belül ismertetik el. Európában és csakis a középkortól kezdve ismerik el e kódexet a nemesség, katonaság és azok a körök, melyek amazokat majmolják. Mert sem a görögök, sem a rómaiak, sem Ázsia magasabb műveltségű népei az ó- és újkorban nem tudnak semmit e becsületről és alapelveiről. Mindazok csak a polgári becsület szabványait ismerik. Nálunk mindnyájánál a férfiú annyit ér, amennyire a saját cselekvése és jelleme árán becsülik, nem pedig az az irányadó, mint tetszik róla valamely üres fecsegőnek nyilatkoznia. Mindnyájánál áll az a tétel, hogy valaki a saját beszéde, cselekvése által elveszejtheti a maga becsületét, de sohasem a másoké által. Náluk az ütés nem több egy ütésnél, amelyet akármely ló vagy szamár is vesélyesebb következményekkel mérhet az emberre: az ütés a körülmények szerint egyszer haragra ingerel, másszor azonnal elégtételt von maga után; a becsülethez azonban semmi köze nincs és semmi esetre se tartják az ütések és szitkokat számon, sem pedig az eredményezett vagy még ezután megkövetelendő „elégtételt” nem tartják nyilván. Azok a népek pedig vitézségre és elszántsásra nézve éppen nem állnak a keresztény Európa népei mögött. A görögök és rómaiak utóvégre is tetőtől talpig hősök voltak: pedig mit sem tudtak a point d'honneuról. A párbaj nem dívott náluk a népesség előkelő osz-

lályánál, hanem a gladiátorok, a halálra ítélt rab-szolgák és bűnösök dolga volt az, akik aztán a nép mulattatására felváltva egymással és állatokkal vívták meg az élethalál-harcot. A keresztény vallás elfogadásakor a gladiátor-játékokat megszüntették; ezek helyében azonban a keresztény korszakban az istenítélet közvetítésével meghonosodott a párbaj. Míg amaz az általános élvezethajhászatnak hozott borzalmas áldozat volt, addig a párbaj az előítéletnek hozott rémes áldozat; míg amaz bűnösök, rab-szolgák és foglyok, addig emez szabad és nemes polgárok részéről.

Hogy az ókorban mitsem tudtak ez előítéletről, számos fennmaradt vonatkozás bizonyítja. Amikor pl. egy teuton főnök Máriust párbajra hívta, e hős ezt üzenté vissza: „Ha megúnta az életét, akassza fel magát“ és egyúttal egy kiszolgált bajvívót bocsátott rendelkezésére, hogy ha kedve tartja, azzal verekedjék. (Freinsh. suppl. in Liv. lib. LXVIII. c. 12.) Plutarchusban (Them. 11.) olvassuk, hogy Eurybiades hajósparancsnok, Temisthoklesszel vitatkozva, botját felemeli, hogy megüsse; de nem olvassuk aztán, hogy ez kardját kivonta volna, hanem azt, hogy ezt mondotta: „Üss csak, de hallgass meg aztán!“ Mily kellemetlenül érintheti a „lovagi becsület“ emberét, hogy nélkülöznie kell a továbbiakban azt a hirt, hogy az athéni tisztikar azonnal kijelentette, hogy az ilyenén lovagiatlan

Themistokles alatt nem szolgál tovább. Egész okosan mondja ezek szerint egy újabbkori francia író: „Szánalmasan megmosolyognók azt az embert, ki azt merné állítani Demosthenesről vagy Ciceróról, hogy a becsület embere volt“. *Soirées litteraires*, par C. Durand, Rouen 1828. Vol. 2. p. 300. Hasonlóan látjuk Plátónál (de leg. IX. az utolsó hat oldal, hasonlóképpen XI. p. 131. Bip.) a „bántalmazások“-ról írott fejezetben, hogy a régieknek sejtelmük sem volt a lovagi becsületet érintő dolgokról. Sokratest a gyakori vitatkozások hevében sokszor tetteg bántalmazták s nyugodtan tűrte azt mindig. Midőn egy ízben valaki lábával megrúgta és egy néző csodálkozva kérdezte: miért tűri azt, ezt mondá: „Hát ha egy számár megrúgna, számon kérném-e azt tőle?“ (Diogen. Laert. II. 21.) Midőn más alkalommal azt kérdezte valaki tőle: „Nem szitkoz és gyaláz-e téged amaz?“ — azt válaszolta: „Fel sem veszem, mert amit mond, az nem illik reám!“ Stobaios (Florileg. ed. Gaisford, I. köt. 320—30. l.) fentartott számunkra Musoniusztól egy hosszabb nyilatkozatot, melyből kitűnik, mint gondolkoztak a régiek a szenvedett jogtalanságokról; nem ismertek másnemű elégtételt, mint a törvényest, a bölcs emberek ezt se vették igénybe. Hogy a régiek egy kapott pofonért nem ismertek más elégtételt, mint amit a törvény nyújt, világosan kitűnik Platon „Gorgias“-ából (86. lap, Bip.), ahol egyúttal Sokrates idevonatkozó véleményét is olvashatjuk

Ugyanezt olvashatjuk Gelliusnál (XX. 1.), ki azt írja Lucius Veratiusról, hogy ez abban virtuskodott, hogy a vele szembejövő római polgároknak minden indokolás nélkül pofonokat osztogatott az uccán, s hogy minden hosszadalmas pert elkerüljön, rabszolgája állandóan egy zacskó rézpénzzel kísérté útjában és annak kötelessége volt az így meglepett polgárnak azonnal a törvényesen kiszabott fájdalomdíjat, 25 pénzt, kifizetni. Kratos, a híres cimikus, Nikodromos zenésztől egy ízben olyan hatalmas pofont kapott, hogy ábrázata erősen feldagadt és vérbeszűrődés támadt. Erre ő homlokára egy kis deszkát erősített a következő felírral: „Nikodromos tette“. És ez nagy szégyen volt a zenészre, aki egy férfiún, kit egész Athen félistenként tisztelt, ily durva sértést követett el. (Apul. Flor. p. 126. Bip. és Diog. Laert. VI. 89.) A sinopei Diogenestől fenmaradt egy levél, melyet Melesippushoz intézett s abban azt írja, hogy részeg atheni ifjak őt elpáholták és ő az ütésüket fel se vette (Nota Casaub. ad. Diog. Laert. VI. 33.) Mit tesz az okos ember, ha pofont kap? Úgy cselekszik, mint Cato, aki, mikor arcába ütést kapott, se nem dühödött fel, sem meg nem boszulta a szenvedett sértést, bocsánatot sem adott, hanem egyszerűen letagadta, hogy általan megsértették. (Seneca: de constantia sapientis 10. fej.)

„Igen“, mondjátok erre, „azok bölcsek voltak!“

Ti pedig bolondok vagytok. Hát jól van.

Látjuk mindezekből, hogy a régiek előtt a lovagi

becsület összes elvei ismeretlenek voltak és pedig mivel ők a dolgokat a maguk természetes, előítélettől ment oldaláról tekintették, és nem engedték közeliükbe az olyan ostoba, ferde nézeteket. Innen van, hogy ők az archan szenvedett ütést nem tekinthették másnak, mint ami tényleg, t. i. egy kisebbszerű fizikai bántalomnak; míg az újabbkori lovagias becsületimádók előtt a pofon valóságos katasztrófa és tragédiálárgy — mint Corneille Cidjében. Így egy újabb német polgári szomorújátékban is, melynek címe: *Die Macht der Verhältnisse*, — pedig a „Balhiedelmek hatalmá“-nak kellene nevezni. Sőt ha egyszer a párizsi nemzetgyűlésen elcsattan egy pofon, egész Európa visszhangzik belé.

A „becsület“ embereinek, akiket lehangoltak az imént felsorolt klasszikus példák és visszaemlékezések, ellenmértül olvasásra ajánlom Diderot mestermunkájában a „*Jacques le fataliste*“-ban Desglands úr történetét, mely a modern lovagi becsületesség mintaszerű rajzolása, s ezen vigasztalódhatnak és épülhetnek.

Az elmondottakból eléggé kitűnik, hogy a lovagi becsület elvei nem az emberi természet lényegéből fakadnak; forrásuk könnyen feltalálható. E becsület abból az időből származik és maradt fenn, amelyben az öklök gyakorlattabbak voltak mint a fejek, — amikor a papok kordában tartották az észet, tehát a középkorból, a lovagi uralom korából. Az időtá-

ugyanis a jó Istenre bízták nemcsak az emberről való gondoskodást, hanem az ítélkezést is. Ugyanezért nehéz jogi esetekben az istenítélthez fordultak döntés végett; és kevés kivétellel párbajra bízták az ügy elintézését — nemcsak a lovagok, de egyszerű polgárok is; amint ezt Shakespeare „VI. Henrik“-jében is látjuk (II. rész, II. felv. 3. szín). Ez időtájt minden bírói ítéletet meg lehetett fellebbezni; a párbaj mint magasabb ítélőszék, mint istenítélet nagy szerepet játszott. És ez úton tulajdonképpen a fizikai erőt és ügyességet, vagyis az állati természetet helyezték az ész és értelem helyett a bírói székbe, a jog és jogtalanság esetében tehát nem az döntött, mit követelt el az illető, hanem hogy mint végződött reá nézve az istenítélet — épp úgy, mint a manapság is dívó lovagi becsületnél. Aki a párbajügynek ezt az eredetét még kétségbevonja, olvassa Mellinger I. G.-nek kitűnő könyvét: *The history of duelling*, 1849. Még napjainkban is a lovagi becsület elveire esküdő emberek között számosan vannak, — nem a legműveltebb és gondolkodó egyének közt ugyan — kik a párbaj kimenetelét a szóban forgó vitás ügy isteni eldöntésének tekintik; nyilván hagyományszerűen átöröklött meggyőződés alapján.

E becsület végső célja az, hogy az ember a fizikai erővel való fenyegetés útján akarja kierőszakolni a tisztelet külső nyilvánulásait, amely tisztelet tényleges megszerzése reá nézve vagy nagyon körülményes

vagy nagyon fáradságos volna. Épp olybá kell ezt vennünk, mintha valaki a hőmérő golyóját kezével fölmelegíti és a higany felszállásával akarná bizonyítani, hogy a szobája jól van befűtve. Közelebből tekintve, a dolog veleje a következő: míg a polgári becsület a békés viszonyon alapul és feltételezi azt, hogy feltétlen bizalmat érdemlünk másoktól, mert mi is viszont minden egyes ember jogát becsben tartjuk, addig a lovagi becsület ama kikényszerített véleményre fejezi ki rólunk, hogy félni kell tőlünk, mivel jogaink védelmére feltétlenül mindig helyt állunk. Az az alapelv, hogy sokkal lényegesebb az, ha félnek tőlünk, mintha bizalommal vannak irántunk, nem is nyugodnék hamis alapon, — minthogy az emberek igazságérzete általában gyenge, — ha őstermészetű viszonyok közt élénk, amikor is mindenkinek magának kell, hogy igazát és jogait védje. De az előrehaladt polgárosodás mai viszonyai közt, amikor az állam vette át a személy- és vagyonbiztonság fölötti felügyeletet, annak alkalmazása felesleges és olybá tünnék fel, mint az ököljog idejéből fenmaradt omladozó és elhagyatott várak és őrtornyok, az élénk országutak és jól művelt szántók és vasutak között. Innen van, hogy az elavult szabályokhoz görcsösen ragaszkodó lovagi becsület a személy olyan zaklatásaira fordítja a figyelmét, amelyeket az állam kicsibe vesz s nem büntet, mivel jelentéktelen kötekedésnek és apró-cseprő bosszantásoknak tekinti. A lovagi becsület azonban eze-

ket nagyra értékeli és az egyén értékét a szentség bizonyos fokára emelve: a kisebb fajú sértésekre az állam részéről kiszabott büntetést kevesli s azért ezek megtorlását a maga feladatának tekinti és pedig egyenesen a sértő fél bőrén. Nincs kétség, hogy a szertelen felfuvalkodottság és a leglázább döllyfősség játssza ebben a főszerepet és nem gondolva arra, hogy tulajdonképen mi az ember, ennek számára a tökéletes gáncs nélkül valóságot és sérthetetlenséget követeli. Pedig minden ember, aki erőszakosan ragaszkodik az elvek keresztülviteléhez és úgy gondolkodik: „aki, engem szid vagy megüt, az a halál fia“, méltán megérdemli, hogy kiutasítsák hazájából.¹

¹ A lovagi becsület a gőgnek és a hőbortnak a gyermeke. (Az ezzel ellentétes igazságot az Állhatatos Fejedelem (Calderon) fejezi ki legélesebben e szavakkal: Ádám öröksége ez! Felette feltűnő, hogy a gőgnek e legfelső foka kizárólag annak a vallásnak a követői közt lelhető föl, mely híveit a legnagyobb alázatosságra kötelezi. Mert sem előbbi korokban, sem más világrészben nem ismerik a lovagi becsületnek ezt az elvét. De mégsem szabad ezt a vallás rovására írni, hanem inkább a hűbériségére, mely korban minden nemes ember kiskirálynak tekintette magát, aki maga fölött emberi bírót nem ismert és ennél fogva saját személyének teljes sérthetetlenséget és szentséget tulajdonított. Azért aztán minden ellene irányuló merényletet, minden ütést vagy gyalázó szót halálos vétségnek ítélte. A becsület elve és a párbaj tehát eredetileg csak a nemes ember ügye volt, később a tisztéké, majd a hozzájuk csatlakozó

E túlságba vitt kevélység szépítgetésére aztán mindenfélét felhoznak. Azt mondják például, hogy két rettenthetetlen egyén közül egyik sem enged a másiknak és így a legkisebb civódást szitkok, verekedés, végül emberölés követnék; ezért lisztesség okáért üdvösebb a közbenső fokokat átugrani és azonnal a fegyveres elintézéshez folyamodni. Az ily esetekben követendő eljárást aztán a szabályok és törvények merev rendszerébe foglalták és ez a világ legkomolyabb bohózata. Mert az alapelv maga is hamis alaplól indul ki; kisebb fontosságú ügyekben (a nagyobb ügyek elintézése a bíróság dolga) a rettenthetetlen férfiak egyike rendszerint enged, és pedig az okosabb; bizonyítják ezt a nép összes rétegei, melyek a lovagi becsület szabályait nem tartják magukra nézve kötelezőknek, ezeknél a civódások a természetes módon fejeződnek be: ezeknél agyonütés százszorta ritkábban fordul elő, mint a lakosság talán ezredrészét kitevő csekély töredéknél, mely a szabályoknak hódol; sőt az ütlegelések is ritkaság számba mennek.

magasabb rendűekké, akik nem akartak amazok mögött maradni. Ámbár a párba az istenítéletből vette az eredetét, mégsem oka, hanem csak okozata és alkalmazása a becsület elvének: aki földi bírót nem ismer el, az nem isteni bíróhoz fellebbez. Maga az istenítélet azonban nem a kereszténységből folyik. Megtalálhatjuk régi korokban a hinduknál is, sőt nyomai máig is fennmaradtak,

Azt is mondják, hogy a társadalomban a jó ízlés és előkelő modor szempontjából szükség van a lovagi becsület szabályaira, melyek védelmet nyújtanak a neveletlenség és ki-kitörő durvasággal szemben. Viszont nem tagadható, hogy Athénben, Korinthus- és Rómában bizonyára igen jó társaság, finom erkölcs és nemes modor bőven volt található a lovagi becsület madárijesztő kódexe nélkül is. Igaz viszont, hogy ama népeknél az asszonyok nem vittek vezető szerepet a társadalomban, mint nálunk; épp ez ad a társalgásnak felületes és frivol jelleget, ez vet véget minden komolyabb eszmecserének és ez járul nagyban hozzá, hogy nálunk a jó társaságban a személyes bálorságot minden más jelesebb tulajdonság fölé helyezik; pedig ez nagyon is *alárendelt, altiszti erény*, ebben még az állat is felülmúlja az embert, s azért mondják pl.: „bátor, mint az oroszlán!” Az előbb mondottakkal ellentétben a lovagi becsület elve biztos menedékhelye az aljasságnak, neveletlenségnek s kiméletlenségnek, amennyiben annak nyomása alatt egy csomó bosszantást némán eltűrünk, mert nem mindenkinek van kedve, hogy a megbosszulásban esetleg nyakát szegje. — Ennek megfelelőleg a párbajt véres komolysággal ép annál a nemzetnél űzik leginkább, mely politikai és pénzügyi viszonyaiban a legkevesebb őszinte becsületességet mutat fel. Hogy állnak pedig magánviszonyaik dolgában, tessék megkérdezni azoktól, akiknek e téren tapasztalatuk van. De ami finomságukat és

társadalmi műveltségüket illeti, az régtől fogva hirdeti — negatív példa gyanánt.

Mindazok az állítások tehát helyt nem állanak ; több joggal mondhatjuk, hogy amint egy morgásra ingerelt kutya megint morog, a becézett kutya hizeleg, ép olyan az emberi természet is, mely minden ellenséges közeledésre ellenséges indulattal felel, és hogy a futymálás vagy gyűlölség jelei elkeserítik ingerlik. Cicero mondja : „A sértésnek tövise van, amely iránt az okos s jó emberek igen érzékenyek“ ; — aminthogy a szidalmat és ütésekkel sehol a világon (néhány vallásos szektát kivéve) sem tűrik el némán. A természet azonban mindenütt csak az ügynek megfelelő elintézést követel, de sehol sem azt, hogy a gyávaság, hazugság s ostobaság sértéseit halállal kelljen megtorolni. Az ó-német elv is, hogy „pofonért tör jár“ (auf eine Mauschelle gehört ein Dolch) fölháborító lovagkori babona. Mindenesetre a sértések megtorlására a harag készlet bennünket, nem pedig a becsületbeli kötelesség, amint a lovagi becsület szabályai tartják. Bizonyos, hogy a szemrehányás csak oly mértékben sért, amennyiben elevenre tapint ; ez onnan látható, hogy a legcsekélyebb célzás, mely találó, sokkal nagyobb mérvben sért, mint a legsúlyosabb sértés és rágalmozás, melynek nincs semmi alapja. Aki tehát teljesen biztos, hogy szemrehányást nem érdemel, adott esetben könnyen túlteszi magát rajta.

Ezzel szemben a becsület elve azt követeli, hogy az ember érzékenységet mutasson, ha nincs is arra hajlama, és véres boszút vegyen olyan sértésekért, melyek nem is bántók reá nézve. Pedig kevésre becsüli önmagát az, aki minden tolakodóbb nyilatkozatot azonnal megtorolni kész, hogy egy hangot, egy rossz szót se ejtsenek ki ellene. Ugyanazért sértések esetén a magát igazán becsülő ember közönyösséget mutat, és ha erre nem képes: a műveltség és okosság arra készíti, hogy legalább színlelje azt és rejtse el haragját. Ha csak meg lehetne szabadulni a lovagi becsület tévhitétől és senki se fogadná el többé azt a nézetet, hogy szidalmakkal kárt lehet tenni a mások becsületében és hogy minden sértést, jogtalanságot és durvaságot elégtételadás útján kell rendbehozni, ez esetben általánossá válnék az a nézet, hogy a becsmérlekések és szitkok terén mindig a legyőzött fél a győző. Nagyon találó tehát Vincenzo Montinak az a megjegyzése, hogy a sértések olyanok, mint a tempomi körmenetek, melyek mindig oda kerülnek viszsza, ahonnan kiindultak. Ha a nézetek megváltoznak, nem lesz többé elegendő gorombáskodni valakivel szemben, hogy a sértőnek igaza legyen. A belátás és ész jutnának valahára döntő szóhoz; napjainkban szüntelenül számolni kell a korlátoltság és butaság által diktált ferde véleményekkel és minduntalan tartani kell attól, hogy fejével játszik az ember, ha összekülönbözik valami üresfejűvel. Megélnők vala-

hára azt az időt, hogy a társaságban a szellemi kiválóság elnyerné a babért, mely — habár leplezve — manap a fizikai fölényt és a huszáros bátorságot illetik s így aztán a legkiválóbb férfiaknak egy okukkal kevesebb lesz arra, mint most, hogy a társaságot kerüljék. Ha ilyen fajta változás állana be; a valódi nemes hang s jó modor honosodnék meg és valódi jó társaság venné át a szerepet, mint az Korinthban, Athén- és Rómában is úgy volt. Aki ilyen mutatóba látni akarna, ajánlom, olvassa el Xenophon La-komáját.

A lovagi kódex végül ilyformán is védhető: „Ej! hát akkor — Uram bocsá! — egyik a másikat még megüthetné!” Nos, erre az a rövid válaszom, hogy a társadalom ⁹⁹⁹/1000-ed részénél, mely a kódex szabványait nem tartja magára kötelezőnek, — biz elég gyakran megesett anélkül, hogy ezért egy is a fogát otthagyt volna, holott az azt követők körében minden ütés utólag rendszerint halálthozóvá válik. Részletezzük kissé bővebben a tényállást. Sokat fáradtam és kutattam annak alapját, mi az oka, hogy a népesség bizonyos osztályánál oly szentül hisznek az ütés rettenetes mivoltában; mélyen kutattam, vajjon az ember állati vagy szellemi természetében gyökeredzik-e az, hogy napjainkban e tévhitnek annyi híve van. Bevallom, hogy elfogadható, nemcsak szóbeszéden alapuló és tiszta fogalmakon nyugvó érvet, okot erre nézve nem találtam. Egy ütés csak kisebbszerű fizi-

kai baj, semmi egyéb, melyet egyik ember a másiknak okozhat s ezzel nem bizonyít egyebet, mint hogy erősebb, ügyesebb a másiknál, vagy hogy a másik nem volt elég óvatos. A kérdés boncolása semmi mást nem eredményez. És mégis azt látom, hogy egyazon lovag, ki egy ember által adott ütést a legnagyobb sérelemnek tekinti, ha egy tízszer akkora ütést szenved a lóva patájától, magába folytott fájdalommal tovabiceg és kérdésünkre arról biztosít bennünket: hogy nincs semmi baj! — Így állván a dolog, azt hittem, az emberi kéz oka mindennek. De azt látom, hogy lovagunk a párbajban ettől szúrásokat és vágásokat szenvedvén, mégis csak azt hajtogatja: „az egész csekélység, szóra se érdemes!” Azt is vettem észre, hogy a lapos pengével való ütés nem olyan szégyenthozó, mint a bottal való ütés s azért régebben a kadéteket azzal és nem ez utóbbival ütötték; sőt a pengével való lovaggá üttetés a legnagyobb dicsőség!

Ilyenformán lélektani és erkölcsi érveimmel készen vagyok s így nem marad más hátra, minthogy az egészet egy régi, megrögzött babonának tartsam. Egy példával több, mi mindent lehet az idők folyamán az emberekbe beojtani. Bizonyítja ezt amaz ismert tény, hogy Kínában a bambuszbotl való ütés nagyon gyakori polgári büntetési mód, még a különböző állású hivatalnokok számára is; ebből látjuk, hogy az emberi természet és a magasabb

civilizáció ottan e kérdést nem olybá tekinti, mint mi. Húsz vagy harminc botütés úgyszólván mindennapi kenyere a kínainak. Ez a mandarin atyai javító eszköze, amiben semmi becstelenítőt nem látnak, sőt köszönettel fogadják. (*Lettres édifiantes et curieuses*, édition de 1819. Vol. 11. p. 454.)

Sőt ha elfogulatlanul vizsgáljuk az ember természetét, rájövünk arra, hogy a verekedés oly természeti sajátsága, mint a ragadozó állatnak a harapás, avagy a marhának a rúgás: az ember tulajdonképpen verekedő állat. Ezért felháborodunk, ha egyes, ritkább esetekben azt halljuk, hogy egyik ember a másikat megharapta. Viszont, hogy ütést adjon vagy kapjon, ép oly könnyen mint természetesen megesik. Hogy a magasabb műveltségű ember kölcsönös önuralom útján szívesen kivonja magát az ilyesmi alól: könnyen érthető. De egy nemzetre, vagy a népesség egy osztályára ráerőszakolni, hogy egy kapott ütés végzetes szerencsétlenséget jelent, melynek gyilkosságot és agyonütést kell szükségképpen maga után vonnia: nagy kegyetlenség. Van a világon elég baj ügyis és nem volna szabad azokat mesterségesen szaporítani; és mindezt az a buta, erőszakos babona csinálja. Ugyanezért rossz néven vesszük, hogy a törvényhozók és kormányok ez ügy szolgáltatába állanak azáltal, hogy sorompóba lépnek a polgárság és katonaságnál a botbüntetés eltörlése mellett. Azt hiszik, hogy ezáltal az emberiségnek tesznek szolgálatot, pedig az

ellenkezőt érik el, mért ezáltal csak azon munkálkodnak, hogy megerősítik ama természetellenes és szerencsétlen téveszmét, amelynek már oly sokan estek áldozatul. Minden büntetendő cselekménynél, kivéve a súlyosabb beszámítás alá esőket, legtermészetesebb büntetési mód, amely elsősorban észbe juthat az embernek: a testi fenyíték; aki nem volt fogékony az érvek iránt, azzá lesz az ütések iránt és akit nem lehet vagyoniilag büntetni, mert semmije sincs, vagy akit nem lehet szabadságvesztéssel büntetni, mert a társadalomnak szüksége van az ő kezemunkájára, az olyant mérsékelt testi fenyítéssel kell sújtani. Hisz ez ép oly helyes, mint természetes. Nem is lehet ez ellen semmi komoly érvet felhozni, legfeljebb pusztá üres szólamokat az *ember méltóságáról*, mely nem tiszta, leszűrt igazságon, hanem a fentebbi vészthozó tévhiten találja alapját. Hogy e tévhit viszi a főszerepet az egésznél, szinte nevetségesen bizonyítja az a körülmény, hogy némely országban a katonaságnál a testi fenyíték helyébe a kikötést hozták be; pedig ez ép oly fájdalmas, mint az ütlegelés, azonban állítólag nem olyan lealacsonyító és megbecsztelenítő az emberre.

E tévhit becézgetése által kezére játszunk a lovagi becsületnek és párbajnak, holott másrészt, látszólag legalább, ellene dolgozunk a hozott törvények útján. A kormányok színlag arra törekcszenek, hogy a párbajt elnyomják; ez különösen az egyetemeken könnyen is

sikerülne s mégis azt a látszatot adják, mintha a párbaj meggátlása nem állana hatalmukban. Erre nézve az igazi ok a következő: az állam tisztjeit és hivatalnokait a teljesített szolgálatokért nem képes kellően díjazni, azért a szolgálatokért részben címek, rendjelek s rangok osztogatásával, szóval: *tiszteletdíjjal* jutalmazza. Hogy tehát a teljesített szolgálatok ily eszményi jutalmazását nagy becsben tartsa a világ, a becsületérzést minden úton s módon táplálni és fokozni kell. Minthogy pedig a polgári becsület e cél nem szolgálhatja kellően, lévén az minden egyessel megosztott tulajdon, azért segítségül veszik a lovagi becsületet és a mondott módon igyekeznek annak érvényt szerezni. Angolországban, ahol a polgári és katonai fizetések tetemesen nagyobbak mint a kontinensen, nem szorul az állam az előbb mondott segítségre s ugyanazért ott az utóbbi években a párbajt tényleg majdnem teljesen kiirtották; manapság ott a párbaj felette ritka és általában azt mint ostobaságot kinevetik. Igaz, hogy a hatalmas párbajjellenes szövetség, mely számos tábornokot, tengernagyot és főnemesi sorol tagjai közé, sokat tett, hogy a nézetek ott ily üdvösen megváltoztak; a moloch ott nélkülözni kénytelen az áldozatokat.

Nálunk azonban az ököljog ama maradványa, a durva középkor hagyományaihoz híven, mint nyilvános botrány, ma is javában terpeszkedik. Pedig legfőbb ideje, hogy kiebrudaljuk. Hisz manapság már az

sínes megengedve, hogy kutyákat vagy kakasokat rendszeresen uszítsunk egymásra; Angliában legalább súlyosan büntetik. Embereket azonban akarataik ellenére halálos küzdelemre uszítanak egymás ellen a lovagi becsület ostoba elveinek, ennek a nevetségés tévhitnek hódoló lovagok, akik aztán egy csekélység megtorlása címén arra kényszerítenek jobb sorsra érdemes férfiakat, hogy mint gladiátorok vegyék fel a küzdelmet egymással élet-halálra. A német puristának a Duell szó helyébe, mely valószínűleg nem a latin duellumból, hanem a spanyol duelo, — fájdalom, panasz, sérelem kifejezéséből származik, — a lovagi hajsza (Ritterhetze) elnevezést ajánlom. Valóban a nevetséggel határos az a pedáns komolyság, amellyel ezt a bolondságot űzik.

Másrészt felháborító, hogy amaz elv és annak buta kódexe mintegy államot alkot az államban, mely semmi mást el nem ismerve, csak az ököljogot, a benne hívő és reája esküvő osztályok fölött zsarnokskodik és azokat kényszeríti arra, hogy szentnek tartsák azt a titkos bíróságot, mely lovagias ügyekben élet-halál fölött magának tartja fenn a döntés illetékességét.

Ez aztán olyan rejtekhely, amelyből a legelvetemültebb ember, aki csak azokhoz az osztályokhoz tartozik, a legnemesebb és legjobb férfiút, ha előtte éppen kiválóságánál fogva gyűlöletes, megfenyegetheti és kénye-kedve szerint ki is pusztíthatja ez árnyékvilág-

ból. Ha már manapság a törvény és rendőrség odáig fejlesztették a közbiztonságot, hogy az országúton akármely jött-ment kamasz nem kiálthatja oda nekünk: „Pénzt vagy életet!“, a józan emberi észnek is valahára ki kell vívnia azt, hogy a békés társadalmi érintkezés közepette ne kiálthasson akármely gazember felénk: „Becsületedet vagy életedet!“ Ideje volna, hogy megszabadítsuk a magasabb osztálybelieket az örökös aggdástól, amit az okoz, hogy az ember minden pillanatban testét-lelkét kockáztatja bármely jött-ment durvasága, gonoszsága és butasága mián. Ha két fiatal, tapasztalatlan, hevülő ifjú egymást szóval megsérti s hogy emiatt egészségüket, életüket kelljen kockára tenniök: valóban égbekiáltó gyalázat. Hogy ama külön állam zsarnoksága mily aljas és a tévhit hatalma mennyire erős, abból ítélhető meg, hogy gyakori eset volt, hogy egyes emberek, akiknek megsértett lovagi becsületük meglorlása akár nagyon magas, akár nagyon alacsony állásuk miatt, avagy a sértő fél meg nem felelő volta miatt nem állott módjukban, előlötti kétségbeesésükben önmaguk vetettek véget életüknek és így tragikómiкус módon fejezték azt be. A lehetetlen és hamis dolog a végén többnyire abból tűnik ki, hogy burjánzása eredményekép ellentmondást termel; ép úgy ennél is a legkiáltóbb ellentétet látjuk: a tisztel párbaért elítélik, de viszont lefokozással büntetik, ha adandó alkalommal helyt nem áll becsületéért.

De lássuk a dolog további fonákságait. Előítélet nélkül, világosan tekintve, az állam az államban csak az erősebb jogát, az ököljogot ismeri el és nem lehet büszke arra a különbségre, hogy valaki ellenségét nyíltan, egyenlő fegyverekkel, avagy orozva teríti le. Csak annyit bizonyít be a nyílt küzdelem, hogy az egyik fél az erősebb és ügyesebb. A nyílt küzdelem jogosultsága feltételezi azt, hogy hiszünk abban, hogy az erősebb joga *tényleges* jog. Valósággal azonban az a körülmény, hogy a másik fél rosszul tudja magát védeni velünk szemben, nekem megadja ugyan a *lehetőséget*, de nem a jogot arra, hogy őt megöljem. A jog, vagyis az ölés erkölcsi jogosultsága csakis döntő indító okokon alapulhat. Tegyük fel, hogy tényleg volnának ilyen alapos indító okaim elegendő mérvben, még akkor sem szabad mindent függővé tenni attól, hogy én vagy az ellenfél ló vagy vív-e jobban, hanem ez esetben mindegy, mily úton s módon török ellenfelem életére, orozva vagy nyíltan; ez esetben az egyre-megy.

Erkölcsi szempontból az *erősebb* joga nincs túlsúlyban az *okosabb* joga felett, amelyet az orozva gyilkolásnál vesznek zsinórmértékül; ennél az ököljog a lej jogával egyenértékű. Megjegyezzük még, hogy a párbajban is mindkettőt egyformán érvényesítjük, amennyiben vívás közben minden csel, csalafintaság már — csalás. Ha én erkölcsileg jogosultnak érzem magamat arra, hogy valakit életétől megfosszak, tisz-

tára ostobaság, hogy ezt attól tegyem függővé, vajjon az illető vagy én tudok-e jobban lőni vagy vívni. Némely esetben aztán az illető, aki már úgyis megsértett, a tetejébe még az életemet is elpusztíthatja. Hogy a durva sértéseket nem párbaj útján kell megbosszulni, hanem orozva gyilkolás által, az Rousseau nézete is. (Emil 4. könyv, 21. jegyzet.) Pedig Rousseau amellett annyira elfogult tisztelője a lovagiasság tévhitének, hogy a hazugság vádiát is már jogosultnak tartja orozva gyilkolással büntetni, holott tudnia kellene, hogy e szemrehányást számtalanszor majd minden ember kiérdemelte, ő maga különösen nagyon is sokszor. Valószínű, hogy az előítélet az ököljogot valódi jognak, a párbajt pedig istenítéletnek tekinti, mert azt tartja, hogy az ellenséget csupán nyílt küzdelemben, egyenlő fegyverekkel küzdve szabad megölni büntetlenül. Az olasz ember azonban harragra lobbánva, ellenfelét, ahol csak találja, szó nélkül törével leszúrja s így legalább természetesen és következetesen cselekszik; ő okosabb s éppen nem gonoszabb, mint a párbajozó. Ha azt állítja valaki, hogy én ellenfelemnek párbajban való megölése esetén igazolva vagyok azáltal, hogy az illető is életre tört a küzdelemben, annak azt vetem vissza, hogy a kihívás által én hoztam kényszerhelyzetbe az ellenfellt. Hogy kölcsönösen és szándékosan a ki nem kerülhető szükséglet emlegetik, ép azt bizonyítja, hogy elfogadható mentséget keresnek a gyilkosság

enyhítésére. Inkább adhat mentséget e tétel: *volenti non fit injuria*, amennyiben kölesönös egyesség alapján teszik kockára a felek életüket. Ezzel szemben azonban áll az, hogy a *volenti* (önként akaró) nem mindig fejezi ki az igazat, mert legtöbb esetben a lovagi becsület zsarnoksága és tételeinek ostobasága állítja a párbajozókat az élethalál-harc küzdőterére.

Sokat foglalkoztam e helyütt a lovagi becsülettel; tettem ezt pedig jó szándékkal, mert e világ erkölcsi és értelmi szörnyűségeit csak a filozófia képes Herkulesként leküzdeni. Főleg két dolog az, mely az újkor társadalmi helyzetét az ókorétól megkülönbözteti, sajnos, amannak hátrányára, amennyiben annak sötét, komor színezetet adtak, amelyekkel szemben az ókor elfogulatlan, derült volt, mint az élet hajnalpírja. E kettő: *a lovagi becsület* és *a nemi betegség*; méltó két egytestvér, (a civódás és a szerelem) az élet mérgezői. A nemi betegség befolyása sokkal messzebbre kiható, mint az első tekintetre látszik, mert nemcsak fizikai, hanem erkölcsi oldala is van. Amióta Ámor mérgezett nyilakkal is lövöldöz, azóta a két nem viszonya közé valami idegen, ellenséges, ördögi elem hatolt: sötét, remegő bizalmatlanság. Az emberi közösség szilárd kapcsolatában beállott eme változás többé-kevésbé hátrányosan befolyásolja a többi társadalmi viszonyokat is, ámde ezt ehelyütt nem részletezhetjük tovább.

Másféle, de sokban hasonló a lovagi becsület

befolyása, amely komoly bohózat a régiek előtt ismeretlen volt s mely a mai modern társadalmat merevvé, komollyá s aggódnóvá teszi, mert a legkisebb odavetett nyilatkozatot számbaveszik és rovásra teszik napjainkban. De még tovább megyek: amaz elv valószínűs Minotaurusként nem csupán egy országban, hanem Európa minden államában évente a nemesebb családok fiainak tetemes részét áldozatul követeli. Bárcsak enyészetnek indulnának az újabb kor e torzszülöttjei a XIX. században. Nem adjuk fel a reményt, hogy a nemi betegségekkel illetőleg az orvosoknak kellő óvórendszabályok általánosítása útján sikerül majd azok tovaterjedésének gátat vetni. E madárijesztőnek képzelt hatalmát megtörni csak a filozófia bírja, míg a kormányoknak törvényhozási úton ez nem sikerült.

Ha egyébiránt a kormányok a párbajügy elnyomására komoly eszközöket óhajtanak igénybe venni és eddigi enemű intézkedéseik gyöngye eredményét tényleg tehetetlenségüknek tulajdonítják, szívesen hozok javaslatba olyan törvényt, amely biztosan meghozza a rég várt eredményt s nem hívok segítségül semmi véres eljárást, sem verpadot, sem akasztófát, sem örökös rabságot. Sőt nagyon is csekélyke, enyhe, homöopatikus szerit ajánlok: aki párbajra hív ki valakit, vagy párbajra kiáll, az kínai módszer szerint fényes nappal a katonai főőrség előtt a káplártól tizenkét botütést kapjon, a párbajsegédek

mindegyike 6—6-ot. A tényleg elintézett párbajok pedig maguk után vonnák a rendes büntetőeljárást. Talán egyik-másik lovag azt vetné erre szememre, hogy ily büntetések végrehajtása után a becsületnek nem egy lovagja a fejbélövésre szánná el magát. Erre ez a válaszom: sokkal okosabb, hogy az ilyen javíthatatlan bolond magamagát löjje agyon, mint másokat.

Alapjában azonban igen jól tudom, hogy a kormányok a párbajok eltiltását nem nagyon veszik komolyan. Amint fentebb felhoztuk, a hivatalnokok és katonatisztek fizetései egyaránt (a legmagasabb állásokat leszámítva) a eljesített szolgálathoz képest méltánytalanul alacsonyban vannak megszabva. Fizetésük nagyobb részét az állam „becsület“-ben utalványozza ki: kárpótlásul címeiket, rangot osztogat, általában pedig „kari“-becsületet. „A kar becsülete“ a párbajt mint kitűnő vesszőparipát használja; az egyetem ennek már jó kezdőiskolája. A párbaj áldozatai tehát vérükkel fizetik meg a fizetésük deficitjét.

Teljesség okáért említsük még meg a *nemzeti becsületet*. Ez egy egész nép becsületét jelenti, mint a népközösség egy részéét. Mivel pedig ennek más ítélőszéke nincs, mint a nyers erő, ennek okáért minden egyes tagja maga kell hogy védje jogait. Azért a nemzet becsülete nem csupán a hitelt jelenti, amelyet a múltban megszerzett, hanem azt is, hogy félni kell tőle s ugyanazért mindennemű jogháborf-

tást feltétlenül meg kell torolnia. E fogalom tehát magában egyesíti a polgári és lovagi becsület lényeges vonásait.

A *dicsőséget* említettük még fentebb, mint olyat, mely lényeges része annak, amit mi a külvilág előtt mutatunk s ugyanazért erről szükséges még elmélkednünk. A dicsőség és becsület ikertestvérek, de mint a dioskurok, akik közül Pollux halhatatlan, Castor halandó volt, a dicsőség halhatatlan testvére a halandó becsületnek. Természetes, csak az igazi, legfőbb rendű dicsőségről van itt szó, mert kétségkívül van tiszavirág-életű dicsőség is.

A becsület oly tulajdonságokra vonatkozik, amelyekkel minden hasonló viszonyok közt élő embernek bírnia kell, a dicsőség ellenben csupán olyanokra, amelyek senkitől se követelhetők. A becsület továbbá olyan dolgokra vonatkozik, amelyekre mindenki nyilvánosan hivatkozhatik, a dicsőség ellenben olyanokra, amelyekkel senki sem ruházhatja fel önmagát. Míg a becsületünk csak addig terjed, ameddig bennünket ismernek, úgy ellenkezőleg a dicsőség előreviszi hírnevünket odáig, ameddig csak maga a dicsőség elérhet. Becsületet minden egyes igényelhet; dicsőséget csak a kivételek, a legkiválóbbak szereznek, mert csakis rendkívüli munkásságot illet meg.

Két úton jutunk a dicsőséghez: a tettek és (szellemi) művek révén. A tettek véghezvitele nagy szívet, a munka nagy elmét kíván. A tett s munka kö-

zött az a különbség, hogy a tettek múlandók, a mű maradandó. A legnemesebb tett kihatása csak időleges, a geniális mű azonban üdvös, felemelő befolyását az idők végéig megtartja. A tett emléke folyton halványodik, végül alig ismerhető fel, teljesen el is mosódik végül, ha csak a történelem nem örökíti meg emlékét s megkövesedett állapotban nem adja azt át az utókornak. A művek azonban már önmagukban halhatatlanok s különösen az irodalom terén minden időt túlélnek. Nagy Sándorról megmaradt a neve és emléke; Platon, Aristoteles, Homeros és Horatius azonban ma is élnek s ma is közvetlenül hatnak reánk. A védák és az upanisadok itt vannak, de koruk nagyságáról nem maradt fenn számunkra semmi hír.¹

¹ Ezért is rossz bókot mond az, aki divatos szó-lással élve, valamely művet azzal vél megfíszelni, hogy azt tettnek minősíti. Mert a művek sokkal előkelőbbek rangra. A tett mindig csak egyes motívum által okozott cselekvés és így különálló, múlandó és a világ általános és ősi eleméhez, az akarathoz tartozó. A nagy és szép mű ellenben maradandó, mert általános jelentősége van és mert a hiba nélkül való, tiszta értelem-ből fakadt, mint valami illat az akarat világa felé emelkedvén.

A tettek hírének előnye az, hogy rendszerint azonnal nagy zajjal jelentkezik, hogy gyakran egész Európában meghallják. A mű hírneve viszont lassan terjed, gyakran csak egy század múlva éri el teljességét: de akkor aztán olykor évezredek át fenmarad. A tett

Másik hátránya a tetteknek az, hogy mindig az alkalomtól függ, amely a lehetőséget megadja annak elfvégzésére; innen van, hogy dicsőségét nem csupán benső értéke, hanem a körülmények is megszabják, amelyek annak a fontosságot és a fényt kölcsönzik. Azonfelül nagyon rászorul a szemtanúk ítéletére, mint pl. a háborúban, ahol a tettek személyes jellemzők; szemtanú pedig nincs mindig elegendő számban és ha vannak is, nem mind igazságosak s elfogulatlanok.

A tettek azonban előnyben vannak, mert mindig az általános emberi ítélőképesség keretén belül, gyakorlati irányban mozognak; ugyanazért, ha csak az adatokat meg nem hamisítják, mindenkor kellő méltánylásban részesülnek. Előfordul ugyan, hogy indítékait helyesen csak később fogják fel s később értékelik kellően; mert minden tett megértéséhez ismerni kell annak indítékát. A művek keletkezése azonban nem függ az alkalomtól, hanem kizárólag azok szerzőjétől és lényegökben örökké ugyanazok maradnak. Nehézséget azonban ezeknél a megítélés okoz s ez annál nagyobb, mennél magasabb horderejű műről van szó: sokszor hiányoznak az illetékes, sokszor pedig az igazságos, s elfogulatlan bírák. Tény viszont, hogy a

ellenben az első kirobbanás után mindinkább gyengül hatásában, mindig kevesebben és kevesebben tudnak felőle, míg végül csak a történelemben éli kísérteties életét.

művek dicsősége nem egy ítélőszéktől függ, hanem fellebbezés útján döntetik el. Míg ugyanis a lettről az utókor számára csupán az emlékezés marad meg oly formában, amint a kortársak azt átadják, addig a művek önmaguk átszállnak az utókorra és pedig, leszámítva egyes, netán hiányzó töredékeket, teljes mi-voltukban. Tehát az adatokat ezeknél nem hamisítják meg s credésők alkalmával a környezet esetleges rossz befolyása sem hat zavarólag. Sőt igen gyakran lassan-ként az idő hozza meg a mű méltó bírálóit, akik maguk is kivételes egyének s mint ilyenek ítélik meg s mérlegelik a még kiválóbbakat; egymásután adják le a bírák szavazataikat s így néha csak évszázadok múltán áll előttünk teljes igazságos, megdönthetetlen ítélet. A művek által elért dicsőség olyannyira biztos s elmaradhatatlan! Hogy a szerzőjük ezt megérje, a külső viszonyoktól s a véletlentől függ; ez annál ritkábban fordul elő, mennél magasabbrendű és nehezebben érthető művekről van szó. Ezért mondja Seneca (ep. 79.), hogy a dicsőség oly biztosan követi az érdemet, mint a testet az árnyék; csakhogy, mint emez, vagy előtte jár vagy kíséri amazt. „Ha kortársaid az irigység miatt hallgatnak is érdemeidről, az utódok pártatlanul, hízélgés és irigység nélkül fognak ítélni”. Ebből láthatjuk, hogy az érdemek elnyomásának mesterségét gúnyos hallgatás és semmibevevés útján már a Seneca-korbéli sehonnaiak is gyakorolták, hogy ily módon a nagyközönség előtt a rossz

érdekében elrejtse a jót, ép úgy, mint a mi korunkban. Akkor is, most is az irígység némítja el az ajkakat.

Rendszerint: mennél tartósabb jellegű a dicsőség, annál később jelenik meg; aminthogy minden kiváló dolog lassan érik. A dicsőség, mely a messze utókorra kihat, olyan, mint a tölgy, mely nagyon lassan szökken sudárba; az olcsó, múló jellegű dicsőség olyan, mint a gyorsan tenyésző egyévi növény, a hamis dicsőség pedig, mint a gyorsan fejlődő dudva, melyet hamarosan kifrtanak. E jelenség oka az, hogy minél inkább tartozik valaki az utókorhoz, vagyis általában az emberiséghez, annál távolabb áll az illető kortársaitól; mert amit teremt, azt nem kizárólag a saját kortársai számára hozza létre, hanem csak annyiban, amennyiben ezek egy részét alkotják az egész emberiségnek. Ezért könnyen megesik, hogy az illető saját korához idegen marad. A kortársak többre tartják azt a művet, mely múló napjai dolgait, vagy a pillanat szeszélyeit szolgálja és ennél fogva teljesen az övék, mely vele él s vele együtt hal meg.

A művészet- és irodalomtörténetek ennek megfelelően általában azt tanítják, hogy az emberi ész legmagasabb rendű alkotásait rendszerint hálátlanul fogadták s a hálátlanság fenmaradt mindaddig, míg kiválóbb képességű egyének jöttek és az érdemeket méltányolták és azokat megillető dicsőségben részesítették, amelyben aztán az így szerzett tekintély révén

meg is maradtak. Mindennek az a végső oka, hogy mindenki csak a neki megfelelőt érti és becsüli meg. Miért is a laposfejűnek a laposság, a közönségesnek a közönséges, a zavartnak a zagyvaság, az ész nélkülinek a butaság tetszik leginkább, mert ezek vele teljesen egyneműek. Ezért zengette már az öreg mesebeli Epicharmos:

Nines mit csodálni rajta, hogy a magam esze szerint
beszélek,
És hogy mások, tetszvéu önmaguknak, azt tartják,
Hogy csakugyan szépek; mert a kutya is a kutyát
találja legszebbnek,
Az ökör meg az ökröt, a szamar a szamarat, disznó
a disznót.

Ha egy erős kar tollkőnyű eset röpít otva, ennek nem adhat erős lendítést, hogy messze repüljön, avagy erősen találjon, mivel nincs meg a kellő testessége, hogy a kölcsönzött erőt átvehesse és ezért az eldobott tárgy a közelben leesik. Ép így vagyunk a szép s magasztos gondolatokkal, a lángész mesterműveivel, ha azokat csupán gyöngé, kicsi vagy ferde fejek foghatják föl. Minden korok bölcsei sokat keseregtek már ezen; így Sirach Jézus mondja: „Aki ostobával beszélget, — az alvóval társalog; ha készen van, a végén azt kérdi: hogy is volt?” És Hamlet: a knavish speech sleeps in a fools ear (dévaj beszéd is elaludt az aludt fülének). Vagy Goethe: a legötletesebb mondást

is gúnyolva fogadja a hallgaló, ha — számár. -- Másutt meg: „Nincs hatása szódnak, süket fülekre találsz? Vigasztalódjál: a mocsárba vetett kő nem vet gyűrűt!“ Lichtenberg találóan mondja: „Ha egy fej és könyv összeütődik és üres kongást ad: a könyv oka-e mindig annak?“ És tovább: „E művek olyanok, mint a tükör; ha egy majom néz bele, nem tükröződhetik vissza egy — apostol!“ Sőt Gellért apónak erről szóló, annyira szép és megindító panasza is megérdemli, hogy újra emlékezelünkbe idézzük:

Hogy a legkitünőbb adományoknak
Gyakran legkevesebb a csodálója
És hogy az emberek legtöbbje
A rosszat tartja jónak
Ezt a bajt nap nap után lálhatjuk.
E pestis ellen mi a védelem?
Kiirtani teljesen erőnkön túlmegyen.
Mégis van egy ritka szer ellene:
A bolondok legyenek bölcsek!
De lám, sohasem válnak olyanokká,
Soha nem értik meg a dolgok becsét.
Szemük lecsukva, nem az eszük,
Hitványságot dicsőítnék mindörökké,
Mert a jót soha föl nem ismerték.

Az emberek eme észbeli tehetetlenségéhez, amely-nél fogva, ahogy Goethe mondja, a kiváltságot nehezen ismerik fel és becsülik meg, még általánosan az

erkölcsi alávalóság is társul s ez mint irigység jelentkezik. Ugyanis, ha a dicsőség útján, amelyet valaki kiérdemel, egy ember felemelkedik a társai fölé: ezek értékben épannyira alászállnak, úgy, hogy minden kiváló érdem dicsőségét azok terhére szerzi meg, akiknek érdemük nincs.

Mások előtt tisztelegve.

Magunk nemtelenségét mutatjuk. (Westöst. Diw.)

Innen érthető, hogy a kiválóság bármily téren is próbál érvényesülni, a sok közepszerűség azonnal összeáll és mindent elkövet, hogy érvényre ne juthasson. A titkos jelszó: le az érdemmel! De még azok is, akik már érdemeket szereztek és a dicsőségben sütkéreznek, nem szívesen veszik, ha valamely újabb dicsőség tör magának utat előre, amelynek fénye esetleg az övékét idővel elhomályosítja. Ezért mondja Goethe: Ha haboztam volna világra jönni, míg jó szemmel látják éltetemet, — még ma sem volnék a világon, higyjétek el bizony. Csak nézzétek, mint tagadják meg a puszta létemet, csak hogy magukat észrevételessék.

Míg a becsülenek megvannak az igazi bírái s azt senki se irigyli senkitől, sőt mindenkinek bizalommal hitelezik és előlegezik, addig a dicsőséget, dacára az irigységnek, ki kell küzdeni, a babért pedig határozottan rosszindulatú bírák ítélőszéke ítéli meg. A becsületet szíves készséggel megosztják min-

denkivel, a dicsőséget mindig apasztja az új ember, ki abban részesül.

A munkák által elérhető dicsőség annál nehezebb, mennél kisebb ama munkák közönsége; s pedig könnyen érthető okokból. Azért a dicsőség nehezebben érhető el az olyan munkák révén, melyek tanítást, mint az olyanok után, melyek mulattatást lúztak ki célul. Legnehezebben pedig a bölcsészeti munkák által érhető el, mert ezek tanítása egyrészt bizonytalan, másrészt anyagi haszontól mentes; e munkák olyan közönség elé kerülnek, mely csupa pályázókból áll.

Kitűnik a vázolt nehézségekből, melyek a dicsőség elérhetése elé tornyosulnak, hogy ha azok az emberek, kik dicső műveket alkottak, ezt nem a saját örömükre tennék, hanem ha a dicsőség ösztökélésére várnának, az emberiség nagyon szegény volna halhatatlan munkákban. Aki a jó és igaz elérésére törekszik és a rosszat kerülni óhajtja: annak a nagy lömeg szószólóival gyakorta szembe kell szállania és őket lenéznie. És ezért helyes Osorius megjegyzése (*De gloria*), hogy a dicsőség kerüli azokat, kik keresik, s azokhoz szegődik, akikre nézve közömbös.

Amily nehéz a dicsőséghez jutni, ép oly könnyű annak megtartása. Ebben is ellentéte a becsületnek; ezt mindenkinek előlegezik, s csak becsületesen kell megőrizni. Sőt ép ez a feladat ennél: mert egyetlen

becstelen cselekvés útján visszavonhatatlanul elvész! A dicsőség ellenben sohasem pusztul el végkép; mert a tett avagy munka, mely azt eredményezte, örökre fennmarad és az azokból származó dicsőség fényt vet a szerzőre még akkor is, ha újabban sikereket nem mutat föl többé. Ha pedig a dicsőség elévül, ha elhalványodik: ez annak a jele, hogy nem valóságos érdemből, hanem pillanatnyi túlbecsülésből fakadt. Ilyen volt Hegel hírneve, aminőt Lichtenberg így ír le: hizelgő jelöltek csapatától világgá harsogott és üres fejek visszhangjától hangoztatott (hírnév); — de az utókor mosolyog a tarka szóvirágon, a divatjamúlt üres fészkeken és ha valaki kopogtat, az elhalt, üres lakásban nem szólal meg a legcsekélyebb gondolat sem, mely bizvást szólhatna: tessék belépni!

A dicsőség lényege az, hogy az ember mire viszi a többiekhez képest, miért is mindig relatív értéke van; teljesen clesnék ugyanis, ha a többiek ugyanolyanokká válnának, mint a dicsőségre érdemesített. Abszolút értéke csupán annak van, ami minden körülmények között az ember sajátja marad: tehát elsősorban az ember nagy szíve és kiváló elméje. Tehát nem a dicsőség, hanem az az értékes, ami által az ember azt eléri. A dicsőség a dolog járuléka és nem lényege s a dicsőítetltre főleg mint külső jelenség gyakorol hatást; azért mondhatjuk, aminthogy a fény nem látható, ha valamely test nem veti vissza a sugarait, ép úgy mondhatjuk, hogy minden kiválóság csupán a dicső-

ség által jut öntudatra. Azonban a dicsőség nem csalhatatlan jelenség, minthogy létezik dicsőség érdem nélkül és érdem dicsőség nélkül; innen van, hogy oly találó Lessing mondása: „Némelyek híresek s vannak olyanok, kik megérdemelnék, hogy azok legyenek!” Nyomorult lét volna az, melynek értéke avagy értéktelensége attól függne, hogy mikép tűnik az föl a mások szemében: pedig ilyen lenne a hős vagy lángész élete, ha értéke a hírnévből, vagyis mások tetszéséből állana. Minden lény önmagáért, a saját jóvoltáért él. Hogy milyen valaki, az elsősorban mindenkinek a saját belügye; hogy mit mutat valaki a mások szemében, az mindig másodrangú fontosságú kérdés. Csak gondoljuk meg, hogy a tömeg feje felettébb nyomorult hely, semhogy a valódi boldogságot ettől tehetnők függővé; helyütt csak képzeleti boldogság található. Az általános dicsőség ama csarnokában milyen vegyes is a társaság! Hadvezérek, miniszterek, bűvészek, csepűrágók, táncosok, énekesek, milliomosok és zsidók: mindezek előnyeit sokkal magasabbra becsülik ott, mint a magasabb szellem kiválóságait, melyek iránt a tömeg csak *estime sur parole*-lal viseletik. A dicsőség nem egyéb, mint a legdrágább és leritkább falat büszkeségünk és hiúságunk számára. E kettő azonban a legtöbb emberben, jóllehet leplezi, a kelleténél nagyobb mértékben van meg. Talán leginkább azokban, akik valahogy rátermettek, hogy hírnevet szerezzenek és

kiknek többnyire sokáig magukban kell hordozniok másokénál nagyobb értéküknek bizonytalan tudatát, míg alkalmuk nyílik azt próbára tenni és az érte járó elismerést meglátni. Addig úgy érzik, mintha titkos igazságtalanság érte volna őket.¹

Általában nem okos dolog sokat adni arra, hogy mint gondolkoznak felőlünk mások, ahogy ezt a fejzelet elején hangoztattuk. Hobbes bár erősen, de talán mégis helyesen fejezte ki magát e szavakkal: *omnis animi voluptas, omnisque alacritas ni eo sita est, quod quis habent quibuscum conferens se, possit magnifice sentire de se ipso* (minden lelki gyönyörűség és minden vidámság attól függ, vajjon van-e valakije az embernek, akivel összehasonlítva magát, nagyszerűen vélekedhetik önmagáról) (de cive I. 5.). A dicsőségnek nagy értéke van a világ kezdete óta és nagy erőfeszítéseket és áldozatokat hoztak mindenha az emberek kiválóságai, hogy bár a dicsőség halvány reményét megszerezzék maguknak.

Fame is the spur, that the clear spirit doth raise
(That last infirmity of noble minds)
To scorn deligths and live laborious days.

¹ Mivel legnagyobb gyönyörűségünkre szolgál, ha mások csodálnak bennünket, a csodálók viszont, még ott is, ahol arra minden ok megvan, nem szívesen adják rá magukat, azért legboldogabb az, aki valahogy annyira vitte, hogy őszintén csodálni tudja magamagát. Csakhogy aztán mások meg ne tévesszék,

(A hírnév ösztökél rá, hogy a tiszta ész fölemelkedjék odáig,

- ez az utolsó gyöngesége a nemes lelkeknek, --
 hogy az élvezeteket megvesse és fáradságos napokat éljen.)

Másult:

How hard it is to climb
 The highs where Fame's proud temple shines afar.
 (Mily nehéz fölkapaszkodni ama magaslatokra, ahol
 a Hír büszke temploma messzi tündököl.)

Ezért érthető, hogy a világ leghiűbb nemzete mindig a gloire-t (dicsőséget) hangoztatja és azt a nagy tettek és munkák legfőbb rúgójának tekinti. A dicsőség nem önmaga boldogít, hanem az, ami által azt elérni sikerült, tehát az érdem, más szóval az érzület, a képesség, amelyekből fakadt; a dicsőség csak másodrangú, csak visszhangja, árnyéka az érdemnek, mert a megcsodált dolognak okvetlen több értéke van, mint magának a pusztá csodálatnak. Ezért boldoggá nem a hírnév tehet, hanem ami által azt elérhetjük, tehát maga az érdem. Vagy határozottabban szólva: az érzület és a képességek, melyekből az érdem, legyen az erkölcsi vagy szellemi természetű, fakadt. Mindenki csak önmaga számára lehet a legjobb: hogy milyennek tűnik fel mások előtt, az mindenkor mellékes, alárendelt jelentőségű. Aki tehát a dicsőségre *rászolgált*, még ha nem is tesz rá tényleg szert: a legfőbb jóval rendelke-

zik, s amit nélkülöz, olyan valami, ami fölött vigasztalódhatik. Mert nem az teszi az embert irigylésre méltóvá, hogy az ítéletnélküli, gyakorta elbolondított tömeg tartja őt nagy embernek, hanem hogy valóban az; nem az a nagy boldogság, hogy az utókor tudomást vesz valakiről, hanem az, hogy ha valakiben oly gondolatok fogantak meg, melyek érdemesek arra, hogy évszázadokon át fentartassanak. Amellett ezt tőle senki el nem veheti; ez „belőlünk való“, az a másik pedig „nem belőlünk való“. Viszont ha a csodálat maga volna a lényeges, akkor a csodálat tárgya nem volna ahhoz méltó. Ez tényleg úgy is van a hamis, meg nem érdemelt dicsőségnél. Tulajdonosának rágódnia kell rajta, anélkül, hogy tényleges birtokosa volna annak, aminek ez csak jelensége, pusztán visszfénye. Sőt ez a hírnév maga is rosszul esik neki, ha néha önszeretetéből eredő minden önámítása dacára szédülni kezd azon a magas polcon, melyre rá nem tett. Úgy érzi magát, mintha ő is olyan rézből való aranypénz volna, mire aztán leleplezéstől és pedig megérdemelt leleplezéstől való félelem fogja el, kivált ha az okosabbak arcáról már most leolvashatja az utókor ítéletét. Olyan a helyzete, mint annak, aki valamit hamis végrendelet alapján tart birtokában. Egész más-képpen állunk az igazi dicsőség birtokosával, akít tényleg boldognak tarthatunk. Ennek boldogságát a kiváló előnyök biztosítják, amelyek a dicsőséget hozták számára és ama körülmények, amelyek megengedték neki,

hogy belső sugallata szerint cselekedhessék, hogy kifejlődhessék; mert csak az ilyen forrásból eredő tettek kapják jutalmul az utókortól a dicsőséget. Nagy boldogsága tehát a nagy szívben és szelleme kiváló gazdagságában gyökerezett, amelynek kifejezői a művei, melyek a jövő századok csodálatát vívják ki és a gondolatok, melyek a legmesszebb jövő legkiválóbb szellemeit foglalkoztatják nemes, élvezetes munkában. A késői hírnév értékét tehát maga a kiérdemlés alkotja s ez a legfőbb jutalom. Hogy tehát a dicsőséget hozó tettek a kortársak előtt is részesültek-e kellő megbecsülésben: az véletlen körülményektől függ s nem nagy jelentőségű tény. Minthogy az emberek nagy részének nincs saját ítélete s képessége arra, hogy korszakalkotó érdemek értékét megbecsülhessék, azért mindig idegen tekintélyek véleménye után igazodnak. A kortársak helyeslésére ugyanczért gondolkodó ember sokat nem adhat, mert csupán néhány hang visszhangját ismeri fel a sok oldalról jövő elismerésben. Vajjon egy zeneművész hizelegve érezné-e magát közönsége hangos tetszésnyilvánítása zajától, ha tudná, hogy közönsége egy-kettő kivételével csupa siketnémákból áll, akik, hogy kölcsönösen eltitkolják egymás előtt szerencsétlenségüket, folyton erősen tapsolnak, mihelyt észreveszik, hogy egy is kezeit mozgásba hozta. Hát ha még köztudomásra jut, hogy az elsőeknek tapsolókat meg lehet vásárolni, akik a legkontárabb hegedűsnek is a lehangosabb tetszést biztosítják szükség esetén!

Innen érthető, hogy a kortársak előtti dicsőség miért nem változik át rendszerint kései dicsőséggé. D'Alembert oly megragadóan festi az irodalmi dicsőség templomát: „A templom belsejét csupa halottak lakják, kik életükben sohasem voltak benne és csak néhány élő van benne, akiknek nagyobb részét haláluk után onnan kidobják“. Mellel jegyzem meg, ha valakinek még életében emléket állítanak, ez élénken emlékeztet arra, hogy a kortársak nem bíznak az illető dicsőségében — az utókor részéről. Ha valaki megéri a dicsőségét, amely aztán az utókor számára is fenmarad, azt löbnyire csak aggkorában éri el: művészek és költők között e tekintetben van ugyan néha kivétel, bölcsészeknél azonban ritkán. Bizonyítják ezt a műveik révén híressé vált férfiak arcképei, melyeket általában a híresség elérése után készítettek: e férfiakat rendszerint szürkén, öregén ábrázolják, különösen a bölcsészeket. És ez jól is van így; dicsőség és fiatalság egyszerre túlsok lenne egy halandónak. A mi életünk oly szegény, hogy javait lehető gazdaságosan kell beosztani. Az ifjúság maga elég gazdagság és önmagával is meg lehet elégedve. Öreg korban viszont, mikor az élvezetek és örömök híján olyan az élet, mint a kopár fa télen, olyankor zöldül ki a dicsőség örökzöldje. Téli körtékhez is lehetne hasonlítani, melyek nyáron teremnek és télen válnak csak igazán élvezhetővé. Nincs az öreg korban szebb vigasztalódás, mintha az ember ifjúsága összes erejét

oly lettek létrehozására használta fel, amelyek el nem évülnek.

Ha közelebbről vizsgáljuk amaz utakat és módokat, amelyeken dicsőséget lehet szerezni a tudományokban, a következő szabály állítható fel: az adatok újabb kombinációja a lényeges feltétele a szellemi főlény útján szerzett dicsőségnek. Az adatok különböző természetűek lehetnek; de a kombinációjuk révén szerzett dicsőség annál nagyobb és maradandóbb, mennél általánosabban ismeretebbek és hozzáférhetőbbek maguk a tények. Ha ez adatok pl. néhány számra vagy görbére vonatkoznak, valamely állattani, növény-tani vagy bonctani dologra, félig elromlott felíratra, a történelem valamely homályos pontjára, úgy az ilyen adatok helyes megfejtése és kombinációja révén elérendő dicsőség csak kis körre szorítkozhatik, arra ugyanis, amely előtt azon adatok maguk ismeretesek voltak, tehát néhány visszahúzódva élő és a szakmájukban elért dicsőségre féltékenykedő tudósra. Ha azonban az adatok oly természetűek, hogy azokat az egész emberiség ismeri, ha azok ugyanis az emberi értelem és kedély lényeges tulajdonságai, amelyek behatását minden egyes ember folyton szem előtt látja: úgy egy újabb, nagyfontosságú kombináció világosságot terjeszt azokra és az e révén szerzett dicsőség idővel majdnem az egész polgárosodott világon szétterjed. Mert ha az adatok maguk hozzáférhetőek, a kombinációjuk is többnyire az lesz.

A dicsőség mindenkor a legyőzött nehézséggel áll egyenes arányban. Mert minél közismertebbek az adatok, annál nehezebb azoknak helyes s újabb kombinálása, mivel már a gondolkodók nagy száma próbálkozott meg és merült ki azok lehető kombinálásában. Másrészt az olyan adatok, melyek a nagyközönség előtt hozzáférhetetlenek és csak fáradsággal közelíthetők meg: újabb kombinálásokra majd mindig felhasználhatók. Ha tehát egészséges ítélettel és józan ésszel fog hozzá valaki ezekhez, könnyen megesik, hogy az ember elég szerencsés és újabb, helyes kombinációt alkot belőlük. De az e révén szerzett dicsőség csak szűk határok között mozog. Igaz, hogy az ily természetű rejtélyek megoldása már csak az adatok megismerése miatt is nagy tanulmányt s fáradságot igényel, míg azon adatok, amelyek révén a legnagyobb és legkiterjedtebb dicsőséget lehet szerezni, mindenkinek önként kínálóznak: abban a mértékben több képesség és lángész kell, ha kevesebb munka is, ez adatok kombinálásához és ehhez képest minden más tanulmány vagy munka eltörpül.

Mindebből az következik, hogy akik magukban józan ítélőképességet és tiszta észl éreznek, és legmagasabb rendű szellemi képességeikben nem bíznak, ne riadjanak vissza a sok tanulmánytól és fáradságos munkától, hogy ennek révén az emberek nagy tömegén keresztül dolgozzák magukat és eljussanak ama távolabbi helyekre, amelyek csak a tudós szorgalom-

nak férhetők hozzá. Mert itten, ahol a pályázók száma tekintélyesen megapadt, a csak némileg kimagaslóbb szellemi képességű egyén rövidesen alkalmat talál az adatok újabb és helyesebb kombinálására ; felfedezésének érdeme támaszkodhatik ez esetben még ama nehézségekre is, amelyekkel az adatokhoz való hozzáférhetés járt. Igaz ugyan, hogy a tudóstársai részéről jövő dicséret, mint akik a szakma igazi ismerői, az emberek nagy tömegében gyengén fog visszhangzani.

Ha a jelzett útra akar valaki lépni, úgy rámutathatok egy oly térre is, ahol az adatok már-már nehéz elérhetőségük miatt is, minden kombinálás nélkül már önmagukban is dicsőséget szerezhetnek. Távoli, a forgalomtól teljesen félreeső országok felkeresése dicsőséget szerezhet ; dicsőséget arat az illető azáltal, amit látott s tapasztalt s nem azáltal, amit gondolt. E módszernek még megvan az a nagy előnye, hogy sokkal könnyebb másokkal közölni azt, amit az ember látott, mint azt, amit gondolt és ép úgy vagyunk azok megértésével is ; ezért annak nagyobb olvasóközönsége is van, mint emennek. Mert mint már Asmus mondja : Ha valaki utazgatott, van is elbeszélnie. Igaz ugyan, hogy ha személyes ismeretségbe jutunk az ilyen úton dicsőségre szert tett egyénnel, gyakran jut eszünkbe Horatius mondása : *Coelum, non animam mutant, qui trans mare currunt.* (Epist. I. 11., V. 27.) „A világtájat, nem pedig lelkét cseréli meg az, ki a tengereken kószál végig.“

A magas képességekkel felruházott fő, amely a legnehezebb problémák megoldására vállalkozik, helyesen teszi, ha lehetőleg kiterjeszti látókörét, és pedig egyenletesen mindenfelé, de ne hatoljon valamely különleges és csak kevesek által ismert szakmába túlmélyen, ne foglalkozzék egy tudomány specialitásával, mikrologiákkal. Annak ugyanis nincs szüksége rá, hogy a nehezen hozzáférhető dolgokra vesse magát, hogy a pályázók tömegét kikerülje ; hanem a mindenki előtt fekvő dolgok is anyagot fognak neki szolgáltatni arra, hogy új, érdekes és igaz kombinálásokat végezzon. Ennek megfelelően aztán nagyrabecsülik majd érdemeit mindazok, akik azokat az adatokat ismerik, tehát az egész emberiség nagy része fog hódolni dicsőségének. Innen van az a hatalmas különbség ama dicsőség között, melyet költők és bölcsezsékek érnek el s aközött, amelyre fizikusok, vegyészek, boncolók, mineralógusok, zoólogusok, filológusok, történészek s más tudósok tesznek szert.

V. FEJEZET.

PARAINESISEK ÉS MAXIMÁK.

A következőkben még kevésbé törekszem teljességre, mint egyebükt, mert ilyformán ismételnem kellene azokat a jeles életelveket, melyeket minden idők gondolkodói Theognistól és ál-Salamontól kezdve La Rochefoucauldig hirdettek. Így el nem kerülhettem volna sok szélesre taposott közhely ismétlését. A teljességgel azonban jórészt veszendőbe megy a rendszeres elrendezés is. De így legalább megvan az a vígaszunk, hogy elkerülhetjük azoknak elmaradhatatlan kísértőjét: az unalmasságot. Csak azt adom, ami éppen eszembe ötlött, a közlésre érdemesnek látszott, még egyáltalán nem, vagy nem teljesen úgy mondatott el. Csak tartózkodok ezen az átláthatatlan mezőn, az után, amit már mások elvégeztek.

Hogy az ide tartozó vélemények és javallatok nagy változatosságába némi rendet hozzak, felosztom olyanokra, melyek általános vonatkozásúak, továbbá melyek magunk, a mások és végül a világ folyása és a sors iránt tanúsított magunktartására vonatkoznak.

A) Általános elvek.

1. Minden életbölcsesség főregulájának azt a tételt tekintem, melyet Aristoteles a Nikomachosi etikában körülbelül így fejezett ki (VII. 12.): *quod dolore vacat, non quod suave est, persequitur vir prudens*. Okos ember a fájdalomtól mentességet, nem a gyönyört keresi. Ennek az igazsága azon sarkallik, hogy minden élvezet és boldogság negatív, ellenben a fájdalom pozitív természetű. Ezt a tételt főművemben (I. k. 58. §.) bővebben fejtettem ki és okoltam meg. Itt csupán egy mindennap észlelhető ténnyel óhajtom megvilágosítani. Ha egész testünk olyan egészséges, mint a makk és csak egyetlen csekély ponton sebes és fájó, akkor öntudatunkat nem az egész testünk egészségének érzete tölti el, hanem figyelmünk teljesen és szüntelen a sebes hely sajgására irányul és ezzel megszűnik az életérzés kellemessége. Éppen így, ha minden dolgunk kívánságunk szerint folyik egynek a kivételével, amely talán nem is valami jelentős, akkor szünetlenül ez fog a fejünkben motoszkálni, nem pedig azok a lényegesebb dolgok, melyek kívánságunk szerint folynak. Mindkét esetben az *akarati* szenved; egyszer, amint a szervezetben, másszor pedig, amint az ember törekvésében nyilvánul. Mindkettőben azt látjuk, hogy a megelégedés csupán negatív hat, és egyenesen, közvetlenül nem is érezzük, legfeljebb közvetve, reflexió útján kerül a tudatba

Ellenben az akarat gátolása, az pozitív és közvetlenül jelentkező érzés. Minden élvezet csak e gátlásnak a megszüntét jelenti, tehát rövid ideig tart.

Ezen alapszik Aristoteles fent dicsért szabálya, mely szerint figyelmünket ne irányítsuk az élet élvezetei és kellemességei felé, hanem inkább arra, hogy a lehetőség szerint kerüljük ki annak számtalan bajait. Ha nem ez volna az igaz út, akkor hamis volna Voltaire e mondása: a boldogság álom, a szenvedés való. Pedig nagyon is igaz. Aki az életboldogság eredményeinek számvetését igazán akarja elkészíteni, az ne az élvezett örömöket, hanem az elkerült bajokat vegye számadásba. Az „életboldogság“ túlzott és szépítő elnevezés, valójában csak kevésbé szerencsétlen, tűrhető élet az osztályrészünk. Az élet voltaképp nem is az élvezet kedvéért van, hanem hogy átessünk rajta és befejezzük. Jelzi ezt nem egy kifejezés, mint: *degere vitam, vita defungi*, az olasz *si scampa cosi*, a németben: „man muss suchen durchzukommen“, „er wird schon durch die Welt kommen“ s több eféle. Csakugyan vígasztalásul szolgál az öregkorban, hogy az élet küzdelme mögöttünk van már. Legboldogabb az olyan ember sorsa, aki életét túlságos szellemi és testi szenvedés nélkül töltötte el, nem pedig az, akinek a legnagyobb örömeiben és élvezetekben volt része. Aki ezekhez méri az életboldogságot, hamis mértékkel mér. Mert az élvezetek negatívak: ezt a tévhitet az irigység csupán a maga bűnhődésére vallja. Ellen-

ben a fájdalom érzete pozitív, miért is ennek a hiánya a boldogságnak az igaz mértéke. Ha a fájdalom nélkül való állapot még az unalmat is elkerüli, akkor elértük a földi boldogság igaz mivoltát: mert minden egyéb pusztá képzelődés. Ebből nyilvánvaló, hogy soha se vásároljunk élvezeteket fájdalom vagy akár csak ennek veszedelme árán. Drága ár volna a negatív agyrémért: pozitív, való értékkel fizetni. Ellenben biztos a nyereségünk, valahányszor élvezeteket áldozunk, hogy fájdalmaktól menekedjünk. Mindkét esetben közömbös, hogy a fájdalom vagy az élvezetek következnek-e sorrendben előbb.

Valóban fonákság a siralom e völgyét paradicsommá alakítani akarni és a lehető fájdalommentesség helyett örömöket és élvezeteket hajhászni, amint ezt oly sokan teszik. Sokkal kevésbé téved az olyan, aki túlságosan sötét tekintetével e világot pokolnak nézi és csak azon igyekszik, hogy benne tűzálló cellát biztosítson magának. A balga az életöröмок után lótfut, és csalatkozik: a bölcs kerüli a bajt. Ha póruł jár mégis, akkor a sors hibájából történt, nem az ő oktalanságából. Ha pedig sikeresen elkerüli a bajt, akkor nincs megcsalva, mert az elkerült bajok igazán valółk. Vesztesége még akkor sincs, ha netán a túlságosan nagy kerülővel élvezeteket áldozott fel: mert az élvezet agyrém valahány, kicsinyes, sőt nevetséges volna elmulasztásán gyászolni.

Az optimizmus elfátyolozza ezt az igazságot és ez sok szerencsétlenségnek a forrása.

Míg ugyanis a szenvedésektől szabadok vagyunk, addig nyugtalan kívánságok felidéznek bennünk egy nem létező boldogságnak agyrémét és annak hajhászására csábítanak bennünket. Ezzel pedig magunkra zúdjuk a kétséggel nem illethető, való fájdalmat. Akkor aztán hiába keseregünk az elveszett paradicsom felett, hiába kívánjuk a lettet létlenné tenni. Úgy látszik, mintha valami gonosz szellem a vágyak lidércfényével minduntalan kicsalogatná az embert a fájdalomnélküliségből, ebből a legnagyobb boldogságból. Az ifjú látatlanba elhiszi, hogy a világ az élvezetnek és boldogságnak a tanyája, melyből csak az ügyefogyott nem veszi ki a részét. E hitében megerősítik a regények és költemények és az emberek kétszínűsége. Élete többé-kevésbé hajtóvadászat a boldogságra, a pozitív élvezetekre. Eközben pedig viaskodni kell ezer veszéllyel, az ellenfélt vissza kell kergetni a sáncokból. És e képzelt, valójában nem is élő vadnak hajszolása rendszerint valóságos, pozitív szerencsétlenséget idéz fel, mely a fájdalom, szenvedés, betegség, veszteség, gond, szegénység, székely és ezer más baj képében jelentkezik. A kiábrándulás későn következik be. — Ellenben az élet célja reális, ha tervszerűen a szenvedés, a nélkülözés, betegség és nyomor elkerülésére irányul. Ez a terv annál biztosabban valósul meg, minél kevésbbé zavarja meg a

pozitív boldogság hajhászásának agyréme. Goethe is *Die Wahlverwandtschaften*-jében Mittlerrel hasonló gondolatot fejez ki a következő szavakban: „Aki valamely bajtól meg akar szabadulni, az mindig tudja, hogy mit akar: aki a meglevőnél valami jobbat akar, annak hályog van a szemén“. És ez eszünkbe juttatja a szép francia mondást: *le mieux est l'ennemi du bien* (a jobb ellensége a jónak). Ebből levezethetjük a kynikus görög bölcselők alapgondolatát is, mint ahogy azt főművem II. kötetének 16. fejezetében kifejtettem. Mert miért vetették volna el a kynikusok a gyönyöröket, ha nem azokért a szenvedésekért, melyek amazokhoz szorosabban vagy lazábban fűzvék és mert a szenvedések kikerülése fontosabb volt szemökben minden gyönyörnél.

Mélyen át voltak hatva attól a belátástól, hogy a gyönyör negatív, míg a szenvedés pozitív. Ezért következetesen kerülni igyekeztek a bajt, amihez pedig a gyönyörök teljes és szándékos megvetését tartották szükségesnek, mert bennök csak a fájdalom vermébe ejtő cselvetést láttak.

Én is Árkádiában születtem, szól Schillerrel minden emberfia: boldogságot, gyönyöröket igényelve lépünk a világba, balga reménységgel hiszünk teljesedésökben. Csakhamar azonban pontosan megjelenik a végzet, gyöngédtelenül felrázva bennünket álmadozásunkból és megtanít rá, hogy semmi sem a mienk, hanem minden az övé, elvitázhatatlan joga

van nemcsak minden vagyonunkra, hanem feleségre és gyerekekre, kezünkre és lábunkra, szemünkre és fülünkre, sőt még az orrunkra is arcunk kellős közepén. A tapasztalat rövidesen meghozza a belátást, hogy boldogság és gyönyör a déliháb játéka csupán, amely távolról incselkedik velünk, de mindannyiszor semmivé foszlik, ahányszor meg akarjuk közelíteni. Belátjuk csakhamar azt is, hogy a szenvedés és fájdalom közvetetlen, igaz valóság és nem illúzió. Ha okulunk a tapasztalásból, akkor felhagyunk a boldogság és gyönyör hajszolásával és inkább azon leszünk, hogy lehetőleg elreteszeljük a bejárást a fájdalom és szenvedés előtt. Belátjuk, hogy az élet jobbat nem nyújthat egy szenvedéstől mentes, nyugodt, tűrhető létnél, ennyire lefokozzuk igényeinket, hogy ezeket aztán annál biztosabban valóra válthassuk. A legbiztosabb módja annak, hogy nagyon szerencsétlenek ne legyünk, az, hogy túlságosan boldogságot ne áhítsunk. Goethe ifjúkori barátja, Merck is felismerte ezt, amikor így írt: „a boldogságra való csúf igény és pedig oly mértékben, amint azt álmodni szoktuk, mindent megront ezen a földön. Aki szabadulni bír tőle és nem kíván többet, mint ami előtte van, keresztülvergődhetik. (Briefe an und vom Merck, 100. lap.) Tanácsos tehát, hogy a gyönyörök, vagyon, rang, tisztelet iránti igényeinket mélyen leszállítsuk, mert a boldogság, fény és gyönyörök megszerzése közt vívott küzdelmekben kapjuk a legsúlyosabb sebeket. De már azért is

tanácsos és bölcs életelv ez, mert nagyon szerencsésnek lenni nagyon könnyű, ellenben nagyon boldognak lenni nem nehéz, hanem — lehetetlen. Joggal éneklí tehát az élet bölcséletének költője :

Auream quisquis mediocritatem
 Diligit, tutus caret obsoleti
 Sordibus tecti, caret invidenda
 Sobrius aula.
 Saevis ventis agitur ingens
 Pinus : et celsae graviora casu
 Decidunt turres : feriuntque summos
 Fulgurea montes.

(Aki az arany középutat választja, annak nem szennyos rom a háza, de józanabb, semhogy irigységgel keltő palotában laknék. Vadabbul rázzák a szelek az óriási fenyőt és súlyosb zuhanással dőlnek le a magas tornyok és a villám a hegyek csúcsaira csap le.)

Aki pedig teljesen felvette lelkébe filozófiámat és tudja, hogy jobb volna nem lenni, az a világott semmilyen dologtól vagy állapottól nagyokat nem vár, semmi után szenvedelmesen nem töri magát, sem panaszbán nem tör ki, ha elvét egy számítást. Inkább át lesz hatva Platon mondásától : „semmi emberi dolog nem érdemes nagy erőfeszítésre“ (rep. X.) 604. Vagy a költő szavától :

Ha egy világot birtál és elvesztéd :

Ne bánd, semmi az !

És ha egy világ felett uralmat nyerél :

Ne örülj, semmi az !

Bánat és gyönyör egykép elfoszlik,

Állj félre a világtól, semmi az

Ez üdvös belátás elterjedését különösen megnehezíti a világ kétszínűsége, amelyet azért korán fel kellene látni az ifjúság előtt. A legtöbb gyönyörűség olyan, mint a színházi díszlet : csalóka látszat, semmi valóság. Fellobogózott, megkoszorúzott hajók, ágyúlövések, kivilágítás, dob és trombita, ujjongás és zsivaj az örömnél cégére, jelképe csupán : az öröm maga nincs jelen az ünnepségen. Ahol pedig valóban ott van, rendszerint hivatlanul és bejelentés nélkül, magától és teketória nélkül, nesztelenül sompolyog oda, gyakran hitvány, jelentéktelen alkalmakkor, mindennapi körülmények közt és éppenséggel nem fényes vagy dicsőséges esetkkor. Mint az arany Ausztráliában a véletlen szeszélye szerint, szabály és törvény nélkül, ide-oda szórva található és pedig többnyire igen apró szemecskékben és csak felette ritkán nagy tömegekben. A fentemlített dolgoknak valamennyinek csupán annak az elhitetése a célja, hogy ide az öröm tért be : az a szándék, hogy ilyen látszat támadjon a többiek szemében. Szakasztott így van ez a gyásszal is. Mily búsan, szomorúan, lassan vonul az a hosszú

gyászmenet ! A kocsisornak se vége, se hossza. Azonban nézzetek csak bele : a kocsi mind üres és a megboldogultnak valójában csupán a város összes kocsisai adják meg a végső tisztességet. Ékesen szól ez a kép e világ barátságáról és nagyrabecsüléséről ! Ilyen az emberi csalfaság, üresség és kétszínűség.

De lássunk másik példát. Ünneplőbe öltözve jelenik meg a meghívott vendégsereg. Ez a külső megjelenés is egy nemes, magasabbrendű társas együttlétnek kellene, hogy mulatója legyen. Ehelyett rendesen csak kényszeredeltség, kín és unalom vonult be a vendéglátó házba. Mert sok vendégnek sok az alja, még ha csillagos érdemrend ragyog is mindnek a mellén. A valóban jó társaság ugyanis mindenütt és szükségképpen nagyon kicsiny. Fényes, zajos ünnepségek és mulatságok különben is ürességet sőt lehangoltságot keltenek az ember belsejében. Már csak azért is, mert kiáltó ellentétben állnak létünk szegényes nyomorúságával, az ellenét pedig csak még jobban kiemeli az igazságot. Azonban kívülről nézve megvan a hatás és ez volt a cél. Nagyon kedvesen mondja Chamfort : a társaság, körök, szalónok, szóval : amit világnak neveznek, nem más, mint egy érdektelen, rossz opera, melyet csak a gépek jelmezek és díszletek tartanak fenn. Ugyanígy az akadémiák és filozófiai kathedrák cégerei csupán a bölcsességnek, melyet egészen másutt kell keresni. Harangzúgás, papi jelmezek, jámbor mozdulatok cégérvé csupán az áhílatnak. A legtöbb dolog

a világon olyan, akár az üres dió : ritka az édes bél és még ritkábban található a héjában. Másutt kell keresni és csak véletlenségből akadhatni rá.

2. Ha az ember boldogságának mértékét meg akarjuk becsülni, ne azt kérdezzük, hogy mi vidítja fel az illetőt, hanem hogy mi szomorítja meg. Mert minél csekélyebb ez utóbbi, annál boldogabb az ember.

Mert hogy csekélységek iránt érzékenyek legyünk, ahhoz általában jól kell hogy érezzük magunkat. Boldogtalanságunkban nem éreznők azokat.

3. Óvakodjunk tőle, hogy túlságos követelésekkel az életboldogságot széles alapra építsük. Ez legkönnyebben dől össze, mert sok és elmaradhatatlan szerencsétlenségnek nyújt alkalmat. E tekintetben tehát a széles alapozás, minden egyéb épülettel ellentétben, nem a szilárdságnak a jele. A legbiztosabb útja a szerencsétlenség elkerülésének, hogy igényeinket mindenféle eszközeinkhez mértén lehetőleg lefokozzuk.

Általában egyike a legnagyobb és leggyakoribb balgaságoknak, ha az ember nagyon is nekikészül az életnek. Ilyenkor először is arra számítunk, hogy végigéljük az emberi élet teljes mértékét, ami csak keveseknek adatott meg. De még ez a teljes élet is rövid lenne az alkotott tervekhez képest. Kivitelük mindig sokkal több időt igényel az előírányzatnál. De számolni kell az akadályokkal is, melyek csak igen ritkán engedik meg terveink megvalósulását.

Végül, ha már el is értünk mindent, figyelmen és

számításon kívül hagytuk azokat a változásokat, melyeken mi magunk az idők folyamán keresztülmentünk. Nem gondoltuk meg, hogy erőink sem az alkotásra, sem az élvezésre nem elég ruganyosak egész életünkön át. Ezért aztán megesik, hogy gyakran oly dolgokra törekszünk, melyek elérésük idejében ránk nézve már tárgytalanokká váltak. Sokszor évekig végzünk előmunkálatokat valamely mű érdekében, mialatt erőnk észrevétlenül elfogy és a kivitelre képtelenné válik. Így esik meg aztán gyakran, hogy a hosszú fáradozással és sok veszéllyel megszerzett gazdagságot többé élvezni nem bírjuk és így másoknak dolgoztunk. A hosszú évek munkája és gondja után végül elért helyet többé nem bírjuk betölteni : későn jutottunk hozzá. Vagy ellenkezőleg : mi jövőnk későre műveinkkel. A kor ízlése megváltozott, új nemzedék támadt, mely nem érdeklődik művünk iránt, mások rövidebb utakon elénkbe kerültek. Mindaz, amit itt felhoztunk, eszébe volt Horatiusnak, midőn így szólt :

quid æternis minorem
Consiliis animum fatigas ?

(Minek gyötröd gyarló eszedet örökös tervekkel ?)

Elménknek egy elkerülhetetlen optikai csalódása okozza ezt a gyakori eltévelyedést. Az élet ugyanis kezdetéről nézve végtelennek tetszik, a pálya végéről visszapillantva rá : nagyon rövidnek. Megvan ennek a

jó oldala is : nélküle bajosan létesülne valami nagy dolog.

Az életben úgy járunk mint a vándor, kinek előre-haladtában a tárgyak más alakot öltenek, mint amilyeneknek távolról mulatkoztak és mintegy megválnak, amint hozzájuk közeledik. Főleg vágyainkkal van ez így. Sokszor egészen mást, jobbat találunk, mint amit kerestünk; gyakran egészen más úton találjuk meg a keresett dolgot, mint amelyen eleinte hiába indultunk neki. Gyakran okulást, belátást, megismerést lelünk ott, ahol gyönyört, boldogságot, örömet kerestünk, maradandó, valódi javakat múlandó látszat helyett. Ez a gondolat vonul végig Wilhelm Meister-en alapeszme gyanánt; mert ez intellektuális regény és éppen ezért minden másnál felsőbb rangú, még Walter Scott regényeinél is, melyek mind csak ethikaiak, vagyis az emberi természetet csak akarat oldaláról fogják föl. Ugyanezt az alapeszmét szimbolizálja nagy és durva vonásokban, akárcsak a színpadi dekorációk a Varázsfuvola is, ez a groteszk, de jelentős és sokértelmű hieroglifa. Sőt tökéletes is volna, ha befejezés-kor Tamino, mikor Pamina bírhatásának vágyától hajtvá visszatér, ő helyette csak felavatást kérne és kapna a bölcsesség templomában; míg szükségszerű el-lentéte, Papageno, méltán nyerné el Papagenáját.

Kiváló és nemes emberek csakhamar megértik a sorsnak ezt az intelmét és hálás tanulékonyassággal tö-rődnek bele.

Belátjuk, hogy a világon okulást ugyan lehet találni, de boldogságot nem és megszokják és beérik vele, hogy a reményeiket belátásokra cseréljék el, és elmondják végül Petrarccal együtt :

Altro diletto, che mparar, non provo.

(Másban gyönyörűséget, mint az okulásban, nem találok.)

Eljuthatunk egész odáig, hogy vágyaik és törekvéseik után csak színből és játszva futkároznak, valójában azonban lelkük egész komolyságával csupán okulást várnak. Ez bizonyos szemlélődő, genialis, magasztos jelleget kölcsönöz lényüknek. Úgy járunk, mint az alkimisták, akik csak az aranycsinálás mesterségét kutatták és eközben puskaport, porcellánt, gyógyítószereket, sőt természeti törvényeket fedeztek fel.

B) Hogyan viselkedjünk önmagunkkal szemben.

A munkás, aki valamely építkezésnél közremunkál, nem szokta ismerni az egész épület tervét, vagy legalább is nem lebeg az mindig szemei előtt. Ilyen az ember viszonya életfolyása és jelleme teljességéhez, miközben életének egyes napjait és óráit morzsolja le.

Mínél kiválóbb, egyénibb ez a jellem, annál szükségesebb és üdvösebb, hogy kisebbített alaprajza néha szeme elé kerüljön. Ehhez hozzátartozik, hogy az önismeret tudományának legalább az elemeit már elsajá-

lított a légyen, tehát tudja, hogy mit akar voltaképpen leginkább és mindenekelőtt és mi következik ezután másod- és harmadsorban, nagyjában ismerje hivatását, szerepét és a világhoz való viszonyát. Ha ez a hivatás jelentős és nagyszerű, akkor élete kisebbsített tervének a szemlélete mindennél inkább serkentőleg, erősítőleg fog hatni munkásságára és vissza fogja tartani álu-
utakra tévedéstől.

A vándor csak akkor tekinti át teljes összefüggésében a megtett utat összes hajlásaival és kanyarulataival együtt, ha felért a magaslatra. Mi is csak életünk egy szakasza után vagy csak az egésznek a végén ismerjük meg tetteink és műveink igazi összefüggését, következményeiket és kapcsolataikat, értéküket. Mert addig mindig csak cselekszünk jellemünk állandó tulajdonságaihoz képest, az indító okok befolyása alatt, amint azt a pillanat kényszeríti ereje parancsolja. A sikert csak a későbbi eredmény mutatja meg, az okát-módját pedig az egésznek összefüggő áttekintése, a visszapillantás. Innét van, hogy midőn a legnagyobb tetteket visszük végbe vagy halhatatlan műveket teremtünk, erről mitsem tudunk, legfeljebb annyit, hogy jelen céljainknak és mostani szándékunknak megfelelően cselekedtünk. Csak az egésznek az összefüggéséből tűnik aztán ki jellemünk, tehetségünk, csak akkor látjuk tisztán, hogy géniusunk mint valamely inspiráció segítségével ezer út közül kiválasztotta számunkra az egyetlen helyes, üdvös utat. Mindez úgy a gyakorlati.

mint az elméleti dolgokra érvényes és ellenkező értelemben a rosszra és elhibázottra.

5. Az életbölcseesség szempontjából felette fontos, hogy figyelmünket helyes arányban irányozzuk egyrészt a jelenre, másrészt a jövőre, hogy egyik a másikat számunkra meg ne rontsa. Sokan nagyon is a jelennek élnek; ezek a könnyelműek. Mások túlságosan a jövőnek; ezek az aggódók. Ritkán sikerül ebben a helyes mértéket eltalálni. Vannak olyanok, akik küzdve-bízva tisztán a jövőnek élnek, mindig előre néznek és türelmetlenséggel sietnek az eljövendőkhöz, amelyek majd az igazi boldogságot fogják hozni, közben pedig észrevétlenül és élvezés nélkül engedik elsiklani maguk felett a jelen. Ezek minden nagyképp bölcseességük dacára hasonlatosak azokhoz az itáliai szamarakhoz, amelyeket azzal ösztökélnek sebesebb járásra, hogy egy fejükre erősített botra szénacsomót függesztenek, mely ott lebeg közel a szemükhöz, az elérés örököse, de soha nem teljesülő reményével. Ezek az emberek is örökösen ámtíják magukat ideiglenes életükkel, míg aztán utóléri őket a halál. Ahelyett tehát, hogy kizárólag a jövő terveinek és gondjainak éljenek, vagy magukat a múltak sóvárgásának átengednek, gondoljuk meg, hogy egyedül a jelen az igazán való és bizonyos. A jövő ellenben majd mindig másképp üt ki, mint ahogy elgondoljuk. Mert a távolság, mely a szemnek kicsinyíti a tárgyak képét, megnöveli azt a gon-

dolat számára. Egyedül a jelen igaz és valóságos, létünk kizárólag benne játszik. Részletlenségünk ezért mindenkor derült fogadtatásban és élvezzünk minden fájdalomtól, bajtól mentes órát mint ilyen, azaz ne homályosítsuk el mogorva arcot vágván multunk csalódásai, vagy a jövő aggodalmai miatt.

Mert teljességgel oktalanság eltaszítani a jelen egy jó óráját, vagy meggondolatlanul elrontani bosszúságból a multak miatt vagy a jövőért való aggodásból. A gondnak, sőt a megbánásnak is meglegyen a maga ideje. De ne felejtsük el, Seneca-val, hogy ahány külön nap, annyi külön élet. A jelen az egyedül való idő, tegyük lehetőleg kellemessé.

Csak az oly jövőendő baj nyugtalanítson, amely biztosan és pontos időben fog bekövetkezni. Ilyen pedig kevés van. A bajok inkább csak lehetségesek vagy valószínűek, ha bizonyosak is, bekövetkezésük ideje bizonytalan. Az embernek egyetlen nyugodt pillanata se volna, ha ez utóbbiakkal is törődne. Éltünk nyugalma érdekében hozzá kell tehát magunkat szoktatnunk, hogy a bizonytalan bajokat soha el nem következőknek, a bizonyosakat csak nagysokára eljövőendőknek tekintsük.

Minél inkább nyugtot hágy az embernek a félelem, annál inkább nyugtalanítja a vágyak és ígények. Goethenek annyira kedvelt dala: „ich hab' mein' Sach' auf nichts gestellt“, voltaképp azt fejezi ki, hogy csak akkor éri el az ember a lélek nyugal-

mát, a boldogság alapját, ha mezítelenre vetkőzik minden lehető igényektől, csak így képes a jelent, tehát az életet élvezni. Ezért gondoljunk rá szüntelenül, hogy a mai nap csak egyszer van itt és soha többet vissza nem tér. Ezzel szemben azzal áztatjuk magunkat, hogy holnap visszatér; pedig más a holnapi nap: az is egyetlen egyszer jön fel. Elfelejtjük, hogy minden nap sérthetetlen, pótolhatatlan része az életnek és inkább úgy tekintjük, mintha magába foglalná azt, akárcsak a fajnév az egyedet.

Ugyancsak inkább méltányolnók és jobban élveznők a jelent, ha jó és egészséges napjainkban folyton tudatunkba idéznők, hogy betegség és szomorúság idején mint emlékeztünk irígykedve, mint valami elveszett paradicsomra vagy félreismert jóbarátra a fájdalomnélküli és nélkülözésektől mentes órák mindegyikére. Ám a szép napok észrevétlenül tovasiklanak, csak ha a szomorúak váltják fel, áhítjuk vissza hiábavaló sóhajtozással. E helyett inkább tiszteletben kellene tartanunk minden tűrhető jelent, még ha köznap is, amely közömbösen sőt türelmetlenül múlik el tőlünk. Gondoljunk rá szüntelenül, hogy a jelen pillanat éppen most dicsőül multtá, amelyben az örökkévalóság veti rá fényét és az emlékezet von köréje glóriát. És mikor az emlékezet meglebbenti a multak fátyolát, vigasztunk és áhítatos vágyunk tárgya lesz a megpróbáltatások óráiban ez a nem méltányolt jelen.

6. *Minden korlátozás boldogít.* Minél szűkebb a szemkörünk, működési és érintkezési terünk, annál boldogabbak vagyunk ; minél tágabb, annál gyakrabban érezzük kint, aggodást. Velük szaporodnak és nőnek gondjaink, vágyaink, ijedelmünk. Ezért a vakok nem is oly szerencsétlenek, mint eleve hínők; ezt bizonyítja szeléd, szinte derült arc kifejezésük. Rendesen ez az oka annak a ténynek, hogy életünk második fele szomorúbb az elsőnél. Mert életünk folyásában céljaink és viszonyainknak a köre folyton tágul. Gyermekkorunkban a legközelebbi környezetre és a legszűkebb viszonyokra szorítkozik. Ifjúságunkban már jóval messzibbre, férfikorunkban pedig már gyakran a legtávolibb viszonyokra, államokra és népekre terjed. Az aggkorban az utódokat zárja magába. Ellenben minden korlátozás, még a szellemi is, növeli boldogságunkat. Minél kevésbé ösztönözzük az akaratot, annál kevesebb a szenvedésünk ; már pedig tudjuk, hogy a szenvedés pozitív, a boldogság ellenben csak negatív.

A hatáskör korlátozása megfosztja az akaratot az izgalom külső indítékaitól, a szellem korlátoltsága a belsőktől. Ez utóbbinak azonban megvan az a hátránya, hogy ajtót nyit az unalomnak, ami viszont számtalan szenvedésnek közvetve a forrása. Ennek elűzésére ugyanis mohón megragad minden eszközt, ilyenek : a szórakozás, társaság, fényűzés, játék, ivás,

megannyi kárt, romlást és szerencsétlenséget hozó kísérletek. *Difficilis in otio quies.* (Nehéz a nyugalom a munkátlan-ságban.) Hogy a külső korlátozás mennyire hozzátartozik a boldogsághoz, bizonyítja az, hogy az idill, amely műfaj a költészetben egyedül vállalja boldog emberek ábrázolását, mindig igen szűkös, kezdetleges viszonyokat fest. E tény tudatán alapszik az a tetszésünk is, melyet az úgynevezett *genre-képek* keltenek. Viszonyainknak lehető egyszerűsége, sőt életmódunknak egyhangúsága boldogságunkat elősegítik, hacsak unalmat nem szülnek: mert kevésbé éreztetik az életet és annak járulékos terhét. Úgy folyik életünk, mint a patak, hullámok és örvények nélkül.

7. Boldogságunk és boldogtalanságunk végső elemzésben attól függ, hogy mi tölti be tudatunkat. Minden tisztán szellemi foglalkozás ennél fogva a rátermett elmének ebben sokkal többet tehet a javára, mint a gyakorlati élet a siker és a kudarc, a rázkódtatások állandó változtatásával. Ehhez azonban szellemi rátermettség szükséges. Amint a gyakorlati tevékenység elvon bennünket a tanulmányoktól, megfosztván a szellemet a hozzá szükséges nyugalomtól, úgy másrészt a tartós szellemi elmélyedés többé-kevésbé alkalmatlanná tesz a gyakorlati munkásságra. Azért, ha valakit körülményei ideiglenesen valamely energikus, gyakorlati tevékenységre szorítanak, tanácsos, ha egy időre az illető teljesen beszünteti az elvont kutatásokat.

8. Hogy a teljes megfontolás vezessen bennünket életünkben, szükséges, hogy tapasztalatainkból leszűrjük az összes tanulságokat, hogy gyakran gondoljunk vissza élményeinkre, tetteinkre, érzéseinkre. Vessük egybe egykori ítéletünket a mostanival, szándékainkat és lörekvéseinket azok eredményeivel és a nyomukban lámadt kielégítettség érzetével. Ismétlése ez annak a leckének, amelyben a tapasztalat is mindenkit külön részesít. A magunk szerzette tapasztalatot úgy is tekinthetjük, mint valami szöveget, a fölötte való elmélkedést és az ismereteket pedig, mint a hozzávaló kommentárt. Sok elmélkedés és ismeret kevés tapasztalat mellett oly könyvhöz hasonlít, melynek lapjain két sor szöveghez negyven sornyi magyarázat fűződik. Sok tapasztalat, kevés elmélkedés és csekély ismeretek mellett a bipontiumi, jegyzetek nélküli kiadásokhoz hasonlít, melyek sok dolgot megértetlenül hagynak.

Erre emlékeztet Pythagorasnak egy szabálya, hogy az ember este elalvás előtt tartson szemlét napi cselekvései felett. Aki ügyeinek vagy élvezeteinek forgatagában úgy éli napjait, hogy soha át nem tekint a múltját, az elveszíti életének világos összefüggését, lelkében zűrzavar támad, ami csakhamar meglátszik töredékes, szaggatott, elaprózott beszédmódján is. Ez annál inkább bekövetkezik, minél nagyobb a külső nyugtalanság és a benyomások tömege az elme belső tevékenységével szemben. Ide sorozhatjuk azt a tapasztalatot is, hogy hosszú idő múltán és ha elmúltak a kö-

rülmények és a környezet, melyek ránk hatottak, nem vagyunk képesek a tőlük akkor előidézett hangulatunkat és érzésünket visszaidézni és felújítani. Ám vissza tudunk emlékezni a magunk kijelentéseire, melyeket azok előidéztek. Ezek amazoknak az eredménye, kifejezése és mértéke. Ezért emlékezetes napok emlékét, valami rájuk vonatkozó papírlapot vagy más efféle gondosan meg kellene hogy őrizzük. Igen hasznos e célra a napló is.

9. Boldogságunknak legfőbb erősítője az a tulajdonságunk, hogy magunkkal beérjük, mindent fölleljünk önmagunkban és kiki elmondhassa: mindennemű magammal hordom. Ezért nem lehet elégszer ismételni Aristoteles mondását : (*felicitas sibi sufficientium set. Eth. Eud. 7. 2.*) Azok a boldogok, akik önmagukkal beérik. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki szép fordulattal Chamfort mondása, melyet jelmondásként ennek az értekezésnek elejére tettem.¹ Mert egyrészt teljes biztossággal senki másra, mint magunkra nem számíthatunk, másrészt pedig a társas élet felette sok és el nem kerülhető kellemetlen hátránnyal, veszéllyel és bosszúsággal jár.

A boldogságnak nincs képtelenebb útja, mint a nagyvilági élet, *high life*, szünetlen dinom-dánoma.

¹ Le bonheur n'est pas chose aisée : il est très difficile de le trouver en nous, et impossible de le trouver ailleurs. (A boldogság nem könnyű dolog : nehéz azt megtalálni önmagunkban, másutt pedig lehetetlen.)

Azt a fonák célt tűzi maga elé, hogy nyomorult létünket az öröm, élvezet és gyönyör szakadatlan láncolatává varázsolja, miközben a csalódás el nem maradhat — éppoly kevéssé, mint rendes kísérőjénél, az egymásnak való kölcsönös hazudozásnál.¹

Minden társaság elsőbb is kölcsönös alkalmazkodást követel, ezért minél nagyobb, annál unalmasabb. Mindenki csak addig lehet igazán önmaga, amíg egyedül van: aki tehát nem szereti a magányosságot, az nem szereti a szabadságot sem. Csak a magányosságban igazán szabad az ember. Minden társaságnak elválhatatlan társa a kényszerűség, mindegyik áldozatokat követel, melyek annál nehezebben esnek, minél kiválóbb valakinek az egyénisége. Ezért mindenki egyénisége értékéhez mérten fogja a magányosságot kerülni, elviselni vagy pedig szeretni. Mert benne érzi a hitvány egész hitványságát, a nagy szellem a maga egész nagyságát, szóval a maga igaz mivoltát. Minél magasabb rendű valaki, annál magányosabb. Az ilyennek valóságos jóltét, ha szellemi egyedüllétének megfelel fizikai magányossága, mert a különnemű lények tarka változatossága zavarólag, sőt kártevőleg hat rá, megfosztja énjétől, anélkül, hogy kárpótlásul

¹ Mint ahogy testünket ruha fedi, úgy burkolja be lelkünket is a hazugság. Szavaink, cselekvéseink, egész mivoltunk hazug. Igazi lelkünket ezen a burkon keresztül csak néha-néha lehet megsejteni, mit a ruhán keresztül a test idomait.

bármit is nyújthatna neki. Míg a természet az emberek közt az erkölcsi és értelmi különbségek széles sorozatát vontta meg, addig a társaság ezeket semmibe sem véve, kimondja az egyenlőséget vagy helyesebben a rang és rend mesterséges fokozatait, amelyek a természetes rangsorral sokszor homlokegyenest ellentétes irányúak. Ennél az elrendezésnél csak azok járnak jól, akik a természetnél fogva alacsonyrendűek, a kiválóak azonban a rövidebbet húzzák. Ezek aztán ki is vonják magukat a társaságból, amelyben rendszeren a közönséges elem szélesen terpeszkedik. Nagy szellemek azért utálják meg a társaságot, mert benne a jogok és igények egyenlősége uralkodik, dacára a képességek és társadalmi értékek egyenlőtlen voltának. Az úgynevezett jó társaság minden kiválóság érvényesülését eltűri, kivéve a szellemi: ez üldözendő kobozmány. Arra kötelez bennünket, hogy minden balga fonákság és tompa butasággal szemben határtalan türelmet tanusítsunk, az egyéni kiválóság ellenben elnézést kolduljon, vagy húzza meg magát a sarokban. Mert a szellemi fölény már pusztá létével, akaratlanul is sért.

Az ú. n. jó társaságnak tehát nemcsak az a hátránya, hogy oly emberekkel hoz bennünket össze, kiket dicsérni és szeretni nem vagyunk képesek, hanem hogy nem tűri a természetünknek megfelelő magunktartást, sőt az összhang kedvéért arra kényszerít bennünket, hogy összezsugorodjunk. sőt hogy eléktele-

nítsük magunkat. Szellemes beszéd vagy ötlet csak szellemes társaságba való. A közönséges társaságban ez egyenesen gyűlöletes, hogy ebben tetszést arasson az ember, szükségképpen tompának, korlátoznak kell lennie. Ilyen társaságban nagy önmegtágadással énünk javát fel kell áldoznunk, csak hogy hasonlók legyünk a többiekhez. Ezen az áron azután, igaz, megnyertük számunkra a többieket. Ámde minél értékesebb egyéniség valaki, annál inkább meg fog róla győződni, hogy a nyeresége nem fedezi a veszteségét, mert önmegtágadásáért és a körükben elszenvedett unalomért és kellemetlenségért nincs ami kárpótolhatná. A legtöbb társaság olyan, hogy jól jár mind, aki azt a magánnyal cseréli fel. A valódi szellemi kiválóság pótlására a társaság a hamis, konvencionális, önkényes szabályokon nyugvó, a magasabb állásúak között hagyományszerűen tovaterjedő kiválóságot vett föl, melyet, mint a jelszót, szintén meg lehet változtatni: ez az, amit illemnek, finom modornak, bon ton, fashionableness, neveznek. Ha egyszer mégis összeütközik az igazi kiválósággal, kiderül a gyöngesége. Erre ráillik a francia mondás: quand le bon ton arrive, le bon sens se retire. (A jó modortól szökik a józan ész.)

Különben is teljes összhangban az ember csak magamagával lehet. Még barátjával, kedvesével sem, mert az egyéniségek s hangulatok különbözőségei minduntalan, ámbár csekély disszonantiát okoznak.

Ezért csak a magányban lehet föllelni a szívnek igaz, mély békéjét és a lélek teljes, mély csöndjét, amely az egészség mellett a legfőbb földi jó. Állandó hangulattá e nyugalom csak a teljes visszavonultságban válhatik. Ha az egyéniség nagy és gazdag, akkor az ember a legboldogabb állapotot élvezi, mely e szegény földön egyáltalán föllelhető. Mondjuk ki kerekén: bármily szorosan fűzze is egymáshoz az embereket a barátság, szerelem és házasság, igazán becsületesen az ember csak önmagával törődik, legfeljebb még a gyermekeivel. Minél kevésbé van valaki tárgyi és személyi okoknál fogva ráutalva az emberekkel való érintkezésre, annál jobb a dolga. A magányosság egyszerre enged áttekintést a nyomában járó bajok fellett, a társaság ellenben alattomos: a szórakozás, közlékenység, társas örömök mögé rejti nagy, gyógyíthatatlan bajait. Az ifjúságnak főképpen a magány elviselését kellene tanulnia, mert ez a forrása a boldogságnak, a lelki nyugalomnak. Mindebből következik, hogy legjobban az jár, aki csak magamagára számított és aki magamagának mindenben mindene tud lenni, sőt Cicero azt mondja: *Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno ponit omnia.* (Az a legboldogabb, aki önmagától teljesen el tudja látni önmagát és akinek mindene önmagában van. Paradox. II.) Minél többet jelent az ember magamagának, annál kevesebbet vár másoktól. Nagy belső értékű emberek önelégültségükben tar-

tőzkodnak tőle, hogy a közönségnek jelentékeny áldozatokat hozzanak és a társas életet önmegtagadásuk révén is felkeressék. Ennek éppen az ellentéte teszi a közönséges embereket olyannyira társuló és alkalmazkodó lényekké. Könnyebb nekik másokat elviselni, mint önmagukat. Ehhez járul még, hogy ami igazán értékes, azt a világ meg nem becsüli, és amit megbecsül, az nem értékes. Ennek a ténynek bizonyítéka és egyúttal következménye a kíválóknak visszavonultsága. Az életbölcsség tehát azt parancsolja, hogy az ember szabadságát megőrzendő, korlátozza a szükségleteit vagy pedig ezeket látgítva, egyéniségével minél rövidebben számoljon le.

Az embert társas lényvé leginkább az teszi, hogy képtelen a magányt és ebben önmagát elviselni. Belső üressége és az unalom hajtja társaságba, úzi idegenbe, utazásra. Elméje a rugalmasság híján tunya, hogy tevékenységre serkentse, a borhoz folyámodik, ez úton válnak aztán sokan iszákosokká. Ezért szükségük van állandó külső izgalomra és pedig a legerősebbre, amelyet csak hozzájuk hasonló lények nyújthatnak. Ennek híján lelkük saját súlyuk alatt összeroskad és nyomasztó tespedésbe borul.¹

¹ Bajokon tudvalevőleg úgy lehet könnyíteni, hogy közösen viseljük el másokkal. Úgy látszik, hogy az emberek az unalmat is ide sorolják. Összeülnek, hogy együtt unatkozzanak. Amint az élet iránti szeretet lényegében nem egyéb, mint a haláltól való félelem,

A legtöbb egyén az emberiség eszméjének csupán csekély töredéke, miért is mások részéről sok kiegészítésre szorul, hogy félig-meddig teljes emberi öntudatra tegyen szert. Aki azonban *egész* ember, az már egymagában is egység és nem töredék, tehát beéri önmagával. Ily értelemben a közönséges társaságot az olyan orosz tülök-zenéhez hasonlíthatjuk, melyben minden tülöknek csupán egy hangja van és zene csupán valamennyinek pontos összehangzása által keletkezhetik. Mert a legtöbb ember szelleme ilyen egyhangú tülök. A legtöbbjén meglátszik, hogy egyetlen gondolata van csupán és képtelen egyebet gondolni ennél az egynél. Ebből megérthetni, nemcsak hogy mért oly unalmasak az emberek, hanem hogy mért annyira társas lények és mért járnak leg-szívesebben csordában, the gregariousness of mankind

azonképpen a társasösztön nem alapszik a társaság iránt érzett közvetlen szereteten, hanem a magánytól való félelmen. Nem annyira a mások bájos, boldogító társaságát keressük, mint inkább az egyedüllét sívárságától és öntudatunk egyhangúságától szökünk. Ezért aztán beérjük a hitvány társasággal is és eltűrjük szükségképi járuléka gyanánt minden terhes kényszerűségeit. Ha azonban legyőztük a magánytól való idegenkedésünket és edzéssel megszoktuk kezdetben elijesztő, közvetlen benyomásait, akkor állandóan kellemesen érezhetjük magunkat a magányban és nem áhítjuk a társaságot. Mert a társaság nem egyenes szükségletünk és a magánynak jótékony tulajdonságait lassanként megszokjuk.

(az emberiségnek nyájba tömörülése). Minden egyesnek tűrhetetlenné válik a saját lényének sívár egyhangúsága — *omnis stultitia laborat fastidio sui* (minden ostoba szenved a maga utálásától) —, csak együtt számítnak valamit, mint az említettem tülkösök. A szellemes ember azonban hasonló az olyan művészhez, aki egymaga játssza végig a koncertjét. A zongorához is hasonlíthatók, mely egymagában valóságos kis zenekar. Ő is egész kis világ és amit a többiek csak összeműködve mutathatnak fel, azt ő egységes tudatban fejezi ki. Miként a zongora, úgy ő is nem része a szimfóniának, hanem szóló-játékra, az egyedüllétre alkalmas: ha másokkal kell összeműködnie, csak mint főhang szerepelhet, melyhez kíséret járul, akár a zongora, vagy mint ami megadja a hangot az énekhez, akár a zongora. Aki pedig szereti a társaságot, jól teszi ha a hiányzó minőséget a mennyiséggel igyekszik pótolni. Egyetlen elmés ember elegendő társaság, a közönséges fajtából azonban jó, ha sok van, mert a változatosságból és az összhangzásból mégis csak kikerül valami, mint az említettem kürtös-muzsikából — az ég pedig adjon nekik hozzá türelmet.

Az emberek eme belső üressége és szegénysége magyarázza meg azt a körülményt, hogy ha jobb-érzésű emberek valamely nemes, eszményi célért egyesülnek, annak rendszerint az lesz a vége, hogy az emberi salak, mely végtelen sokaságával mindent elborít,

mint a féreg, és mindig kész bármit, válogatás nélkül megragadni, hogy unalmán vagy más körülmények között szükségén segítsen, oda is befurakodik és az egész dolgot vagy megsemmisíti, vagy az redeti célzatnak éppen az ellenkezőjévé változtatja.

Egyébiránt a társasélet az emberek szellemi melegedésének is tekinthetjük, amint az a nagy hidegben összebujással történik. De akinek magának nagy a szellemi melege, nem szorul ilyen csoportosulásra. Egy ebben az értelemben általam kidolgozott mesét e munka 2. kötetének utolsó fejezetében találhat az olvasó.

Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a társaság kedvelése fordított arányban van az egyén szellemi értékével. A társaság kerülése szinte egymagában kiváló tulajdonságra vall.

A szellemileg kiváló egyénre nézve ugyanis a magány kettős haszonnal jár: azzal, hogy önmagával lehet és hogy nem kell másokkal lennie. Ezt az utóbbit különösen akkor méltányolhatjuk kellőleg, ha meggondoljuk, mennyi kényszerrel, kellemetlenséggel, sőt veszéllyel van minden társasélet összekötve.

Minden bajunk abból származik, hogy nem tudunk egyedül lenni, mondja Labruyère. A társas hajlam a legveszedelmesebb, sőt legvégzetesebb tulajdonságaink közé tartozik, mert oly lényekkel hoz bennünket érintkezésbe, kiknek nagy többsége erkölcsileg rossz, szellemi tekintetben pedig tompult és fonák. A

társas hajlam nélkül való nem szorul rájuk. Ez pedig már azért is nagy szerencse, mert majd minden szenvedésünknek a társasélet a forrása, mely véget vet a lélek nyugalmanak, ami pedig az egészség mellett a boldogságunknak fő alkotó eleme. A lelki nyugalomért a kynikusok lemondtak minden vagyonról: aki hasonló szándékkal lemond a társaságról, a legbölcsebb utat választotta. Mert ép oly találó, amilyen szép, amit *Bernardin de St. Pierre* mond: le diète des aliments nous rend la santé du corps, et celles des hommes le tranquillité de l'âme (a táplálkozás korlátozása testi egészségünket adja vissza, a társaságé lelki nyugalomunkat.) Aki tehát korán megbarátkozik a magányossággal, sőt azt meg is szereti, az valóságos aranybányára tett szert. De erre nem mindenki képes. Kezdetben a szükség, ennek megszűntével pedig az unalom összeterebbi az embereket. E kettő nélkül mindenki egyedül maradna, már csak azért is, mert egyedül a magány felel meg lényünk kizárólagos fontosságáról alkotott képzeletünknek, amely a világ tülekedésében semmivé zsugorodik és lépten-nyomon fájdalmas cáfolatban részesül. Ily értelemben a magányt az ember természetes állapotának mondhatjuk, melyben, mint az első Ádám, bódogan élhet.

Csakhogya Ádámnak nem volt se apja, se anyja! Viszont azt is mondhatjuk tehát mai értelemben, hogy a magány az embernek nem természete, mikor ugyanis belép a világba, nem áll egyedül, hanem szülők és test-

vérek társaságában. A magányosság ennél fogva nem lehet eredeti hajlam, hanem a tapasztalatnak és elmélkedésnek az eredménye. Ez pedig a szellemi erő fejlődésével és az életkorral egyenes arányban növekszik. A kisdéd féltében ríva fakad, ha csak pár percre is magára hagyják. Fiugycrmeknek nagy büntetés az egyedüllét. Az ifjak könnyen társulnak, csak a nemesebbek és a kiváló szelleműek keresik néha a magányt; de mégis nehezükre esik egy teljes napot egyedüllétben tölteni. A férfi ezt könnyen veszi és pedig minél korosabb, annál könnyebben. Az aggastyánnak végül, aki egymaga maradt meg a letűnt nemzedékekből és az élet gyönyöreit se bírja már élvezni, igazi eleme a magány. E hajlam növekedése minden egyes esetben a szellemi érték arányában történik. Mert ez, mint mondtuk, nem tisztán természeti, közvetlenül a szükségletek által előidézett valami, hanem inkább csak ilyenekről szerzett tapasztalatoknak és elmélkedéseknek, főként annak a meggyőződésnek az eredménye, hogy a legtöbb embernek erkölcsi és szellemi mivolta nyomorúságos. Eblen az a legrosszabb, hogy az egyénben annak erkölcsi és szellemi tökéletlensége összeműködik és kölcsönösen elősegíti egymást, ami a legtöbb emberrel való társalgást élvezhetetlenné, sőt tűrheteretlenné teszi. Innen van aztán, hogy bár sok minden nagyon is rossz ezen a világon, mégis a társaság a legrosszabb benne. Még a társaságot kedvelő francia. *Voltaire* is azt mondta : la terre ezt couverte de gens

qui ne méritent pas qu'on leur parle (a föld tele van olyan emberekkel, akikkel nem érdemes beszélni). Ugyanezt az okát adja ennek a hajlandóságnak a magányt oly állhatatosan szerető, szelíd Petrarca is:

Cercato ho sempre solitaria vita
(Le rive il sanno, e le campagne, e i boschi),
Per fuggir quest' ingegni storti e loschi,
Che la strada del ciel hanno smarrita.

(A magányt kerestem mindig,
Tanúfám a partok, mezők és erdők,
Hogy elkerüljem a ferde és rövidlátó embereket,
Akik eltévesztették az éghez vezető utat.

Hasonlóképp ír szép könyvében, „de vita solitaria“, mely nyilván mintája volt *Zimmermannak* a magányosságról szóló híres művéhez. Chamfort a maga gúnyos módján fejezi ki a társaság kerülésének ezt a csupán másodlagos és közvetett eredetét: on dit quelquefois d'un homme qui vit seul, il n'aime pas la société. C'est souvent comme si on disait d'un homme, qu'il n'aime pas la promenade, sous le prétexte qu'il ne se promène pas volontiers le soir dans la forêt de Bondy. (Azt mondják néha az olyan emberről, aki megányosan él, hogy nem szereti a társaságot. Olyan ez, mintha azt mondanák valakiről, hogy nem szeret sétálni, azon okból, mert nem szívesen sétál esténként

Bondy erdejében.)¹ És a jámbor, keresztényi *Angelus Silesius* is ugyanazt mondja a maga módján, mythikus szavakkal :

Heródes — ellenség. József — a belátás.

Vele tudatja álmában Isten a veszélyt.

A világ — Bellehem. Egyiptom — a magányosság:
Menekülj, Lelkem, menekülj, különben bánattól el-
[pusztulsz.

Ugyanígy szól Giordano Bruno : tanti uomini che in terra hanno voluto gustare vita celeste, dissero con una voce : „ecce elongavi fugiens, et mansi in solitudine“. (Annyi ember, aki e földön égi életet akar élvezni, egyértelműen mondta : Íme futva menekültem és a magányban maradtam). Így ír magáról a perzsa Sâdi Gulistan-jában : „megúnván damaskusi barátait, elvonultam Jeruzsálem mellé, a pusztába, hogy az állatok társaságában éljek“. Milyen élvezete is telnék az olyan embereknek, kiket Prometheus jobb agyagból gyúrt, az oly lényekkel való érintkezésben, akikkel saját természetüknek csak legalacsonyabb és legnemtelenebb része révén, a hétköznapi, aljas, közönséges elemével lelhetnek kapcsolatot, akik fel nem bírván emelkedni amazok szintjéhez, ezeket is leránt-

¹ Ugyaníly értelemben Sâdi, Gulistan-jában: Ettől fogva bucsút mondtunk a társaságnak és az elkülönülés útjára tértünk ; mert csak a magányosságban van biztonság.

ják magukhoz ? Az elkülönödés és magány kedvelését bizonyos arisztokratikus érzés táplálja. A hitványak szinte szánsalomraméltóan, mind társas lények ; az ember nemessége ellenben már abból is kitetszik, hogy nem leli kedvét a társaságban, hanem mindinkább előnyben részesíti a magányt és lassanként évek múltával belátja, hogy ritka kivételeket leszámítva, a világon csupán a magány és a hitványság közt van választás. Sőt bármily keményen hangzik is, minden keresztényi jámborsága és szeretete mellett még Angelus Silesius is hangoztatja :

Magányban élni rossz : de aljas mégse légy.

Így bárhol is úgy élsz, mintha pusztába vonultál volna.

Természetes, hogy a nagy szellemek, az emberi nem voltaképpen nevelői, ép oly kevésbé vágnak a többiek társaságába elegyedni, mint a tanító a körülötte lármázó gyereksereg játékaiba. Mert a kíválók azért jöttek a világra, hogy az embereket kivezessék a tévedések árjából az igazság révébe, hogy durvaságuk és aljasságuk sötétségéből a világosság, a műveltség, nemesség felé emeljék fel. Ott kell ugyan élniök a többiek közt, de közibük nem tartoznak és már ifjuságuktól kezdve érzik, hogy lényegesen különböznek a tömegtől, amelytől lassanként nemcsak szellemileg, hanem szükségképpen testileg is mindinkább eltávolodnak. Közelükbe senki sem férközhetik, aki

magá is löbbé-kevésbé felül nem emelkedett a közön-séges hitványságon.

Mindezekből tehát nyilvánvaló, hogy a magány kedvelése nem eredeti, természetes ösztön, hanem a nemesebb szellemeknél lassanként kialakuló hajlam, melynek még ellentétes mefisztófeleszi besúgásokkal is meg kell birkóznia: Ne játssz tovább a kínnal, mely keselyűként tépi éltedet, a leghitványabb társaság is érezteti veled, hogy ember vagy az emberek közt.

Magányosság a sorsa minden kiváló elmének. Ha sóhajtozik is néha rajta, mégis ezt választja, mint két baj közül a kisebbet. A növekvő korral könnyebben és természetesebben (*sapere aude*) tud haladni ez úton az ember, a hatvanasnak pedig már szinte természetes ösztönévé válik. Most már minden elő-segíti ennek a kifejlését. A társasélet csábításai, a szerelem, nemi ösztön hatásukat veszítik e korban. Az öregkornak nemnélkülisége bizonyos önmagával való meglegedettségnek veti meg alapját, mely a társas ösztönt hovatovább teljesen elsorvasztja. Ezer csalóka balgaságtól szabadul meg az öreg ember. Az aktív élettel már rendszerint leszámolt, nem vár többé sem-mit, nincsenek tervei, sem szándékai. A vele egyívá-súak már nem élnek, idegen nemzedék közepette tár-gyilagossággal szemléli egymagában a rajzó életet. De szelleme még követni akarja az idő gyors röptét. Mert ha elméje ereje meg nem csökkent, akkor, te-kintve az idők folyamán tett tapasztalatait és szerzett

ismereteinek kiterjedtségét, gondolatainak teljes átérlelődését, minden erejének használatában elért nagy gyakorlottságát, mindenféle tanulmánya érdekesebb és könnyebb lesz, mint bármikor előbb. Tisztán lát ezer dolgot, melyet azelőtt köd takart el, eredményekhez jut és érzi egész fölényét. Hosszú tapasztalás megtanította rá, hogy az emberektől sokat ne várjon, kiismervén, hogy a velük való közelebbi ismeretségnél azok csak veszítenek. Tudja, hogy ritka szerencsés eseteket leszámítva nem akad másra, mint az emberi természetnek fogyatékos példányaira, melyeket jobb, ha érintetlenül hagy. Nincs tehát többé kitéve a közönséges csalódásoknak, tudja mindenkiről, hogy hányadán van vele és ritkán érez magában a közelebbi összeköttetésre kedvet. Végül, kivált ha a magányosságban ifjúkori barátjára ismert, az elszigeteltség és az önmagával való társalkodás szokása is hozzájárult még és második természetévé lett. A magányosság kedvelése most már, miután legyőzte a társulás ösztönét, második természetévé vált, úgy él benne, mint hal a vízben. Minden kiváló, a többitől elütő, különálló egyéniségre a magányosság ifjúkorban csetleg nyomasztóan hat, de a vénségben nagy könnyebbségre szolgál.

Az öregség ez előnyében azonban ki-ki csupán szellemi erejéhez mérten részesedik, a kiváló jobban, de kisebb mértékben mindenki. Csak a felette szégyes és hitvány természetűek társulnak oly könny-

nyen öregségükben, mint annakelőtte. Az ilyenek az-
lán csak terhére esnek a társaságnak, melybe immár
bele nem illenek és legfeljebb megtűrtnek itt, ahol
előbb keresett személyiségek voltak.

Az életkor és a társulási hajlam közti fordított
viszonynak megvan a maga célszerűségi oka is. Mi-
nél fiatalabb az ember, annál többet kell még minden
tekintetben tanulnia. A természet ezért ráutalta az
egymástól való kölcsönös okulásra, melyben min-
denki a hozzája hasonlóval történő érintkezése köz-
ben részesül és melyre való tekintettel az emberi tár-
sadalmat egy nagy Bell-Lancaster-féle nevelőintézet-
nek mondhatnók. Ez nem oly mesterséges módja a
tanulásnak, mint a könyvekből és iskolában történő
és nagyon célszerű, hogy minél ifjabb az ember,
annál szorgalmasabban látogassa ezt a természetes
oktatási intézményt. Nihil est ab omni parte beatum
(nincs semmi, ami minden oldaláról tekintve, boldog
volna), mondja Horatius és „nincsen lótusz szára
nélkül“ tartja az indus közmondás.

A sok nagy előnye mellett megvan a magányos-
ságnak a hátrányos oldala is, melyek mégis, a tár-
saságéival szemben igen csekélyek. Azért akiben van
valami kiváló tulajdonság, mindig könnyebben fog
boldogulni emberek nélkül, mint velük. Azok közt a
hátrányok közt különben van egy, melynek nem jut-
nak olyan könnyen tudatára, mint a többinek. Vala-
mint ugyanis huzamos otthonülés mellett testünk be-

tegesen érzékennyé válik a legesekélyebb hűvös szellő fuvallata iránt, úgy az állandó magányosság folytán kedélyünk a legjelentéktelenebb esetek, szók, sőt puszta arcmozdulatok által is nyugtalanságot, sőt fájó sértődést érez. Holott aki állandóan benne él az élet tolongásában, ezeket észre se veszi.

Annak pedig, aki különösen ifjabb éveiben nem képes tartósan elviselni a magány sívárságát, báhányszor űzte is a magányba az emberekkel szemben való méltó visszatetszés, — azt tanácslom, szokják rá és vigye magával a magány egy darabját a társaságba, tanuljon bizonyos mértékig ott is egyedül maradni. Ne közölje tehát gondolatait mindjárt másokkal, ne vegye túlságos komolyan az ott elhangzott szokat, ne várjon tőlük sokat se erkölcsi, se értelmi tekintetben, vértelje magát véleményökkel szemben közönnel, hogy dicséretes türelmességét állandóan megóvhassa. Így aztán közlök forog, de mégsem lesz igazán a társaságukban, hanem inkább tárgyilagos szemlélő marad. Ez megvédi a társasággal való szoros érintkezéstől, annak szennyétől, sebeitől. Ennek a megszorított vagy körülbástyázott társas érintkezésnek olvasásra méltó drámai feldolgozását bírjuk *Moratin* vígjátékában, „El Café o sea la comedia nueva“, még pedig *D. Pedro* jellemében, kivált az első felvonás második és harmadik jelenetében. Ily értelemben a társaságot tűzhöz hasonlíthatjuk, melynél az okos kellő távolságban melegedik és nem markol bele, melytől a

balga, miután megégette magát, a magányba menekül, jajgatva, hogy a tűz éget.

10. Az irigység az emberi természetben rejlik: mégis bűn ez és egyben szerencsétlenség.¹ Az irigységet tehát boldogulásunk ellenségének tekintsük és igyekezzünk, mint valami gonosz démon, elfojtani. Erre oktat bennünket Seneca szép mondása: Önünk dolgai szolgálnak a gyönyörűségünkre másokkal való összehasonlítás nélkül: sohasem lesz boldog az olyan ember, akit bánt, hogy más nálánál boldogabb (de ira III. 30.), majd ismét: Ha azt nézed, hogy hányanelőznek meg, gondold meg hányan következnek utánuk. (Epistola 5.) Többet tekintsük tehát azokat, kiknek nálunknál rosszabb a soruk, mint azokat, akiknek látszólag jobban folyik a dolguk. Valósággal bekövetkezett bajok esetén leghathatósabb, bár az irigységgel egy forrásból fakadó vigasztalást fog adni a magunkénál nagyobb fájdalmaknak a látása, valamint olyan emberekkel való érintkezés, akiket valami hasonló baj ért.

Ennyit az irigység aktív oldaláról. Ami a passzív tulajdonságát illeti, ügyeljük meg, hogy nincs az irigységhez fogható engesztelhetetlen gyűlölet. Ezért is nem tanácsos, hogy szüntelenül és kihívóan felkeltsük azt.

¹ Az emberek irigysége mutatja, hogy mennyire boldogtalanoknak érzik magukat; mások tetteire irányuló folytonos figyelmük pedig jele annak, hogy mennyire unatkoznak.

Jobban tennők, ha ezt az élvezetet, mint számos mászt meglagadnók magunktól veszélyes következményei miatt. — Az arisztokrácia háromféle: 1. a születés és rangé, 2. a pénzarisztokrácia, 3. a szellemi arisztokrácia. Ez utóbbi a legelőkelőbb, ilyennek is ismerik el, hacsak időt engednek rá. Már Nagy Frigyes is megmondotta, hogy a kiváltságos szellemek egyenlő rangban vannak az uralkodókkal. Mondotta pedig ezt udvarmesterének, aki megütközött azon, hogy míg a miniszterek és tábornokok a marsalltáblánál étkeztek, addig Voltaire olyan asztalnál kapott helyet, melynél uralkodók és hercegek ültek. Minden fajta arisztokráciát az irigyek serege veszi körül, akik titokban haragot éreznek minden felsőbb rendűek iránt és ha nem kell félniök tőlük, sokféle módon adják amazoknak tudtára, hogy te sem vagy ám különb nálunknál. De éppen ez az igyekezetük árulja el, hogy az ellenkezőjéről vannak meggyőződve. Ezzel szemben a megirigylettek tartsanak maguktól távol mindenkit és lehetőleg kerüljék az alranguakkal való minden érintkezést, úgy hogy széles szakadék válassza el őket. Ha pedig ezt nem tehetik, tűrjék el lehetőleg hidegvérrel amazok lörekvéseit. Viszont az egyik arisztokráciához tartozók rendesen jól és irigység nélkül férnek meg a másik kettő valamelyikéhez tartozókkal, mert mindegyiküknek van mit latba vetnie a mérleg serpenyőjébe.

11. Az ember érlelje meg és fontolja meg a szán-

dékát, mielőtt tetterre váltaná. Ha már mindent a legalaposabban átgondolt, vegye fontolóra az emberi megismerés elégtelenségét, mincképpen következhetnek oly körülmények, melyeket lehetetlen előre látni és kikutatni, miáltal az egész számítás dugába dőlhet. Ez a megfontolás mindenkor latba fog esni a negatív oldalon és azt a tanácsot adja nekünk, hogy fontos dolgokban kényszerűség nélkül ne mozgassuk meg azt ami nyugszik: *quieta non movere*. Ha azonban elhatároztuk magunkat és belekezdünk a dologba, amely már elindult és már várhatjuk az eredményt: akkor ne ijesztgessük magunkat többé a megtett dolgoknak ismételt megfontolásával, hanem tegyük túl magunkat és tartsuk elzárva emlékezetünknek azt a bizonyos rekeszt és nyugtassuk meg magunkat avval, hogy annak idején mindent éretten megfontoltunk. Ezt tanácsolja az olasz közmondás is: *Legalà bene e poi lascia la andare*. Te csak nyergelj rendjén, aztán hajrá! Ha az eredmény mégis rossz lesz, annak az az oka, hogy az emberi dolgok véletlenek és tévedésnek vannak alávetve. Sokratesnek, a legbölcsebb emberek személyes ügyei helyes elintézésére, vagy hogy legalább a ballépéseket elkerülje, intő daimonionra volt szüksége, jeléül annak, hogy az emberi ész egymagában nem elégséges. Nincs tehát föltétlenül igaza minden esetben annak az állítólag egyik pápától eredő mondásnak, mely szerint minden bennünket érő szerencsétlenségnek mi vagyunk legalább

részben az okai. Ámbár a legjobb esetben így van. Ennek az érzésnek tulajdonítható, hogy az emberek lehetőleg igyekeznek elrejteni szerencsétlenségüket és igyekeznek jóképet vágni boldogtalanságukban. Attól tartanak, hogy szerencsétlenségüket az ő hibájuknak fogják tulajdonítani.

12. Ha pedig szerencsétlenség ért bennünket, amelyen többé nem változtathatunk, még gondolnunk sem szabad rá, hogy máskép is történhetett volna; még kevésbé arra, hogy mikép háríthattuk volna el, mert ez elviselhetetlenné tenné a fájdalmat, magunk kínzó-jává válnánk. Inkább kövessük Dávid király példáját, aki szünetlen kéréssel és könyörgéssel ostromolta Jehovát, míg fia betegen feküdt. De hogy fia meghalt, fittyet hányt a dolognak és nem gondolt vele többé. Aki azonban nem eléggé könnyelmű, meneküljön a fatalismus hitéhez és tegye világossá önmaga előtt, hogy minden, ami történik, szükségszerűséggel következik be, tehát el nem hárítható. Ez a szabály mégis némileg egyoldalú. Könnyebbségünkre és megnyugtatóságunkra szolgál a szerencsétlenségek eseteinél. Ha azonban a magunk hanyagsága vagy vakmerősége legalább részben az oka, akkor annak ismételt fájdalmas meggondolása, hogy mikép előzhettük volna meg a bajt, figyelmeztetésül és üdvös önfegyelmezésül szolgálhat a jövőben. Nyilvánvalóan elkövetett hibáinkat ne iparkodjunk szokásunk szerint melegegetni, szépítgetni vagy kisebbíteni, hanem ismerjük

be és állítsuk teljes nagyságukban világosan a szemünk elé, hogy szilárd elhatározással kerüljük el a jövőben. Ezáltal természetesen az önmagunkkal való elégedetlenség nagy fájdalmát okozzuk magunknak : de az az ember, aki nem szenved, nem is okul.

13. Mindenben, ami boldogulásunkat illeti, tartsuk féken a fantáziánkat. Elsőbb is ne építsünk légvárakat, mert ez drága egy mulatság, amennyiben sóhajok közt kell azokat hamarosan rá lerombolnunk. Még sokkal inkább óvakodjunk attól, hogy lehető bajoknak kifejtésével rémítgessük magunkat. Ha ugyanis ezek merőben koholtak volnának, úgy álmunkból felocsudva, mindjárt belátnók, hogy mindez pusztla szemfényvesztés volt, tehát annál jobban örülnénk a jobb világnak és intelmet látnánk benne távoli, bár lehetséges bajokra. De effélékkel csak ritkán játszik a fantázia : léha játékának inkább vidám légvárak a tárgyai. Fantáziánk komor álmainak olyan szerencsétlenségek nyújthatnak tápot, melyek bár távolból, de mégis valósággal fenyegetnek bennünket. Ezeket megnagyítja, megvalósulásukat közelébb hozza, mint amennyire a valóságban vannak és a legfélelmetesebbnek színezi ki. Az ilyen álmokat nem bírjuk oly könnyedén eloszlatni ébredéskor, mint a vidámakat. Ezekre ugyanis az ébrenlét hamarosan rációfol és a lehetőség gyenge reményénél alig marad meg több belőle. Ha azonban a sötét fantáziának (blue devils) engedjük át magunkat, akkor a felidézeti képektől nem egykönnyen sza-

badulhatunk meg: ezeknek a lehetősége ugyanis meg van adva, csupán a helyes mértékét nem találjuk el mindenkor. Hamarosan lesz tehát a fantázia képeiből valószínűség és így prédájává dobtuk oda magunkat a rémlátásnak. Boldogulásunkat ezért az értelem és ítélőerő szemével, vagyis rideg megfontolással tekintsük, elvont fogalmakkal operálva. Kapcsoljuk ki belőle a fantázia játékát, melyből hiányzik az ítélőképesség és amely csak pusztá képeket bír elővarázsolni, melyek lelkületünket sokszor nagyon is kínzóan indítják meg. Ezt az előírást különösen este kellene szigorúan betartani. A sötétség féllénné tesz bennünket és rémképeket láttat velünk: ehhez hasonlóan a gondolatok homálya is bizonytalanságot okoz. Ezért isí este, midőn a fáradtság értelmünket és ítélőképességünket szubjektív homályba burkolja, mikor is értelmünk fáradt és kába és a dolgok nyilját nem találja el, elmélkedésünk tárgya, ha személyes viszonyainkra vonatkozik, könnyen félelmes rémképekké válhatik. Még inkább áll fenn ez az eset éjjel, ágyban, midőn az értelem ellankadt és az ítélőerő működésre képtelen, a fantázia ellenben még éber. Az éj mindent feketén színez. Elalvás előtt, éjszakai felébredéskor gondolataink a valóságnak épp úgy torzképei, miként álmaink. Ha meg éppen személyes dolgainkra tartoznak, ijesztően feketék. Reggelre kelve a rémképek elfoszlanak az álommal, ezt fejezi ki a spanyol mondás: *noche tinta*,

blanco el dia (az éjszaka színes, a nappal fehér). De még este, lámpagyújtáskor, sem lát az ész, akár csak a szemünk, oly tisztán, mint nappal. Ez az időszak nem is alkalmas komoly, olykor kellemetlen dolgokon való elmélkedésre. Erre a reggel van teremtvé: ez az időszak egyaránt alkalmas a szellemi, mint testi legnagyobb crökifejtésre. A reggel ugyanis a napnak az ifjúsága: akkor minden derült, friss és könnyű. Erőseknek érezzük magunkat és minden képességünk teljesen rendelkezésünkre áll. Ezért is ne kurlítsuk meg késői felkeléssel és ne pazaroljuk méltatlan dolgokra, fecsegesre, hanem tekintsük az élet velejének, szentségnek. Az est viszont a napnak öregsége: este fáradtak, fecsegők és könnyelműek vagyunk. Minden nap: kurlítva maga az élet. Minden ébredés és fölkelés egy a születéssel, minden friss reggel egy az ifjúsággal és minden lefekvés, elalvás egy kissé a halál is.

Általában az egészségi állapotnak, az álomnak a tápláléknak, az éghajlatnak, időjárásnak, környezetnek és sok minden körülményeknek hatalmas befolyása van hangulatunkra és ennek viszont gondolatainkra. Miként valamely dologról való felfogásunk, úgy az alkotásra való képességünk is függ az időtől és a helytől. Ezért mondja Goethe: „Ragadjátok meg a jó hangulatot, hisz ritkán van benne részetek!” Nemcsak az objektív koncepciókra és eredeti gondolatokra kell várni, míg megjönni kedvük tartja, hanem személyes ügyeinknek alapos megfontolása sem

sikerül mindig abban az időben, melyet ennek eleve szántunk, ez is maga választja meg az idejét, mikor a megfelelő gondolatmenet hivatlanul is megindul és mi teljes odaadással követjük.

A fantázia imént ajánlott fékentartásához tartozik az is, hogy ne engedjük meg neki a már egyszer elszenvedett igaztalanság, kár, veszteség, sértés, megalázás, bántalmazás föllelevenítését és kiszínezését: mert általa újra fölkeljük régóta szunnyadó bosszúságunkat, haragunkat és minden gyűlöletes szenvedelmünket, ami kedélyünket elhomályosítja. Mert a neoplatonikus Proklos egy szép hasonlata szerint minden városban a nemes és kiváló emberek mellett mindenféle aljanép is lakik, úgy a legnemesebb és legfenköltebb emberben is föllelhető az állati természetnek alacsony és aljas oldala. Ezt az aljanépet nem szabad zendülésre izgatni, sem pedig ablakon át mutogatni, mert bizony csúf ám az ábrázata. A fentemlített ábrándok pedig ennek a csőcseléknek a demagógjai. Idetartozik az is, hogy a legkisebb kellemtelenség, azáltal hogy folyton rajta kottlunk, rikítóan kiszínezzük, túlozva megnagyítjuk, szörnyeteggé nőhet, mely rémülettel tölt el. Inkább nagyon is prózai józansággal nézzünk szembe a kellemetlenségekkel, hogy annál könnyebben vehessük.

Ha az apró tárgyakat közel tartjuk szemünkhöz, látókörünk megszűkül, a világ eltakartatik látásunk elől. Így a közel környezetünkben levő dolgok is,

bármily jelentéktelenek és közömbösek is előttünk, kelleténél jobban foglalkoztatják figyelmünket és gondolatainkat, még pedig nem öröndetes módon és fontos gondolatokat, dolgokat ki fognak szorítani. Ennek gáát kell vetni.

14. Ha olyast pillantunk meg, ami nem a tulajdonunk, könnyen támad bennünk a gondolat: mi volna, ha ez az enyém lenne? És máris érezzük, hogy nélkülözük. Helyette inkább ezt a kérdést kellene feltennünk: mi volna, ha ez *nem* lenne az enyém? Úgy értem ezt, hogy néha el kellene képzelnünk, hogy elveszítettük azt a bizonyos dolgot: legyen az bár vagyon, egészség, barátok, kedvesünk, feleség, gyermek, ló és kutya, — mert legtöbbször csak akkor tudjuk meg a dolgok értékét, ha elveszítettük. Ellenben ha úgy tekintjük azokat, amint ajánlottam, akkor elsőbb is bírásuk sokkal inkább fog boldogítani, másrészt mindenáron igyekezni fogunk azok elvesztését megelőzni, tehát vagyónunkat nem tesszük ki kockázatnak, feleségünk hűségét kísértésnek, gyermekeink egészségét óvni fogjuk így tovább. Gyakran kedvező esélyekre való számítás-sal és délibábos reményekkel törekszünk bús jelenünket fölvidítani, melyek pedig kiábrándulással viselősek és a kegyetlen valóságra elpusztulnak. Ennél célszerűbb lenne, ha a kedvezőtlen lehetőségeket vennők számításba, ami egyrészt rávinne, hogy igyekezzünk azokat elhárítani, másrészt be nem következésük kellemes meglepetéssel szolgálna. Kiállott aggoda-

lom után mindig vidámak vagyunk. Olykor jó a bekövetkezendő bajokat megjeleníteni, hogy a valóban ráncszakadó kisebb bajokat könnyebben elviselhesük. A nagyobb baj be nem következése vigaszunkra fog szolgálni. E szabály követése mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni az előző pontban mondottakat sem.

15. Minthogy a bennünket illető események minden rendszer és egymásra vonatkozás nélkül, a legszöge-sebb ellentétben futnak keresztül-kasul, anélkül hogy egyéb közös vonás volna bennök, mint az, hogy a mi ügyeink : a róluk való gondolkodásunknak és gondoskodásunknak ép oly töredékesnek kell lenni, hogy azoknak megfeleljen. Ha valamelyiknek a sorát ejtjük, minden egyeben túl kell tennünk magunkat, hogy mindegyikről a maga idején gondoskodhassunk, mindegyiket a maga idején élvezhessük, nem törődve a többivel. Mintegy kihúzható tokjai legyenek az eszünknek, úgy hogy míg az egyiket kinyitjuk, a többi csukva maradjon. Így elérjük, hogy a gond nem keseríti el jelenünk minden kis élvezetét és nem rabolja el nehéz terhével nyugalunkat, nem szorítja ki egyik megfontolás a másikat, nem vonja maga után valami fontos dologról való gondunk számos kisebb ügynek az elhanyagolását és így tovább. Akinek elméje pedig magasztos és nemes elmélkedésekre hivatott, ne engedje át szellemét prédául a kicsinyes személyes ügyeknek és alacsonyrendű gondoknak, mert ez annyi volna,

mint *propter vitam vivendi perdere causas*: az élet kedvéért az élet értelmét elveszíteni. Lényünknek ezzel az irányításával és elterelésével természetesen kényszerrel kell magunkra vennünk. Erősítsen meg bennünket az a tudat, hogy minden embernek sok nagy kényszerrel kell elszenvednie, e nélkül emberi élet el nem képzelhető. Fontoljuk meg, hogy idejében önként alkalmazott kényszer sok külső kényszerítésnek veheti majdan elejét; mint ahogy a kör központjához közel-eső szelet feléri százszor nagyobb a kör területén. Semmi sem szabadít fel annyira a külső kényszer alól, mint ha magunk alkalmazzuk a kényszert. Ezért mondja Seneca: *si tibi vis omnia subicere, te subice rationi*: ha magad alá akarsz vetni mindent, rendeld magad alá az észnek (cp. 37.). A magunkkal szemben alkalmazott kényszert mindenkor a kezünkben tartjuk és ha fájó oldalunkat érinti, valamit engedhetünk is belőle: holott a külső kényszer kíméletlen és könyörtelen.

16. Vágyainknak határt szabni, kívánságainkat féken tartani, indulatainkat megzabolázni, folyton rá-gondolva, hogy az egyes ember az összes kíváncsatos dolgoknak csak végtelenül kis részét érheti el, holott sok baj szükségszerűen mindenkit elér, tehát: *abstinere et sustinere*, — olyan életszabály ez, melyet ha nem követünk, nincs oly gazdagság és hatalom, mely megakadályozhatná, hogy nyomorúságosnak ne érezzük magunkat. Erre céloz Horatius:

Inter cuncta leges, et percontabere doctos
 Qua ratione queas traducere leniter aevum
 Ne te semper inops agitet vexetque cupido,
 Ne pavor et rerum mediocriter utilium spes.

(Ha mindent összeolvasol és megkérded a tudósoktól, mint élhetnéd le nyugodtan az életet, — válaszunk: ne üzzön, kínozzon örökkön a telhetetlen vágyódás, sem az aggodalom, sem a haszontalanságok utáni remény.)

17. Az élet mozgás, mondja Aristoteles és nyilván joggal: miként fizikai életünk szakadatlan mozgásból áll, úgy benső, szellemi életünk is folytonos foglalkozást kíván. Foglalkoznia kell akár valamely cselekvéssel, akár gondolattal. Bizonyosága ennek, hogy a tétlen és gondolat híjával levő ember az ujjaival vagy valami eszközzel szokott dobolni. Létünk valójában nyugalom nélkül való: a teljes tétlenség hamarosan tűrhetetlenné válik, mert a legrémesebb unalmat okozza. Ezt az ösztönünket tehát szabályoznunk kell, hogy rendszeresen és ezáltal jobban kielégíthessük. Az ember boldogságának feltétele, hogy valamit tegyen, vagy legalább is valamit tanuljon: erői megkívánják, hogy használja azokat és szereti munkája eredményét látni. A legnagyobb kielégülést az szerzi az embernek, ha valamit alkot az ember, legyen az bár kosár vagy könyv. Ha művünket kezünk alatt nap-nap után növekedni látjuk, majd megérjük a befejezését: ez a köz-

vellen bologság forrása. A művészi alkotás, az írás, sőt a pusztá kézművesmunka is ilyen hatású ; természetesen minél nemesebbfajú az alkotás, annál nagyobb az élvezet. E tekintetben legboldogabbak a nagytehetségűek, akik tudatában vannak ama tehetségüknek, hogy nevezetes, nagy és összefüggő alkotást tudnak teremteni. Ezáltal ugyanis magasabbrendű érdek hatja át életüket, olyan fűszerrel telíti azt, amely hiányzik a többiek életéből, mely ilyformán azokéhoz képest felette ízellen. Életüknek a mindenkivel közös, anyagi érdekén kívül egy magasabb, formális érdeke is van, amennyiben a világ műveiknek az anyagát szolgáltatja, melynek összegyűjtése életükön keresztül foglalkoztatja őket, mihelyt személyes szükségleteiktől lélekzethez juthatnak. Bizonyos mértékben értelmük is kettős: részint a közönséges viszonyokra irányul, az akarat dolgaira, mint a többi embereké általában, — részint pedig a dolgoknak tisztán objektív fölfogására. Életük kettős, nézők és szereplők egyszerre, holott a többiek csupán szereplők. Minden ember alkotson valamit tehetségeihez mérten. A tervszerű munkásságnak hiánya felette káros. Különösen hoszszu kélutazások alkalmával érezzük ezt, midőn olykor nagyon boldogtalanoknak érezzük magunkat, mert rendes foglalkozás híján természetes életelemünkből vagyunk kiragadva. A fáradozás és az akadályokkal való megbirkózás annyira életszükséglete az embernek, mint a vakondoknak, hogy földet túrjon. A

nyugalmat, melyet a kielégülés időz elő, tartósan nem bírja elviselni. Életének legfőbb élvezete, hogy az akadályokat lebírja, akár az anyagiakat, melyek a szereplésnél és cselekvésnél lépnek útjába, akár szellemieket, mint a tanulásnál és kutatásnál. Ha nem adódik önként az akadály, úgy szerez magának: egyéniségéhez képest vadászik, vagy bilboquet-t játszik, vagy jellemének öntudatlan hajlamától vezetve, beleköt valakibe, vagy cselszövést sző, csalásokba és minden aljasságba keveredik, csak hogy a nyugalom elviselhetetlen állapotának véget vessen. *Difficilis in otio quies.*

18. Törekvéseink vezércsillagának ne a fantázia képeit, hanem világosan elgondolt fogalmakat válasszunk. Rendesen ennek ellenkezőjét tesszük. Szoros vizsgálat után rájövünk, hogy elhatározásainkat végső fokon többnyire nem fogalmak és ítéletek döntenek el, hanem a fantázia képe, mely az alternatívák egyikét helyettesíti. Nem emlékszem rá, hogy Voltaire vagy Diderot melyik regényében fordul elő, hogy a hős előtt ifjúkorában, midőn Herkulesként a válaszüton állott, az erény mindig öreg nevelőjének alakjában jelent meg, aki balkezében tubákos szelencét, jobbja ujjai közt pedig egy szippantásra valózt tartva, — erkölcsi intelmekben részesíttette; a bűn pedig anyja komornájának a képében. Különösen ifjúságunkban rögzítjük meg boldogságunk célját kép alakjában, mely egykor egész életünkön át ott

lebeg szemünk előtt. Voltakép kötekedő kísérletek ezek, melyek, ha elértük, semmivé foszlanak szét és rájövünk, hogy az ígéretből mitsem valósítottak meg. Uyenek a házi, polgári, társadalmi, falusi életnek egyes jelenetei; az otthonnak, környezetnek, kitüntetéseknek képei és így tovább. Chaque fou a sa marotte (minden bolondnak megvan a maga bogara): kedvesünknek a képe is sokszor ezek közé tartozik. És ez természetes is: mert ami szemléletes, közvetlenül hat az akaratunkra, míg az elvont gondolat csak általánosságot ad részletek nélkül; pedig éppen ezekben van a realitás. Másrészt egyedül a fogalom megbízható, okos hát csak benne bízni. Olykor rászorul néhány képpel való értelmezésre és körülírásra: de csak cum grano salis.

19. Az előző szabályt befoglalhatjuk abba az általánosabbikba, mely szerint mindenütt urai legyünk a jelennek és a szemlélet világának. Ez a világ a pusztán elgondolt és tudott dolgokkal szemben aránytalanul erős, nem anyagánál és tartalmánál fogva, — ami gyakran igen csekély — hanem formája szerint, szemlélethelességénél és közvetetlenségénél fogva, mint amely a kedélyre hat és annak nyugalmát megzavarja, vagy szándékát megrendíti. A meglévő, a szemléletes, amit könnyen áttekinthetünk, mindenkor egyszerre és egész erejével hat: a gondolatnak és okoknak időre és nyugalomra van szükségük, hogy részleteikben átgondolhassuk; ezért nem tekinthetjük át minden

pillanatban egész teljességükben. Ennek folytán valamely kellemes dolog, amelyről kellő megfontolás után lemondottunk volt, mégis ingerel bennünket, ha megpillantjuk. Éppen úgy bánt bennünket az olyan ítélet, melynek teljes illetéktelenségét belátjuk; megharagít oly sértés, melynek megvetésünkre méltó voltát belátjuk; hasonlókép le fogja győzni a hamis látszat azt a tíz okot, mely valamely veszedelem jelenléte ellen bizonyít, az a hamis látszat, hogy az valóban jelen van és így tovább. Mindeme dolgokban lényünk eredendő oktalansága érvényesül. Ily benyomásoknak gyakran esnek áldozatul a nők és csak kevés férfiban van annyira túlsúlyban az ész, hogy ne kelljen annak hatásaitól szenvednie. Ahol pusztá gondolatokkal azt teljesen le nem győzhetjük, legjobb, ha a benyomást annak az ellenkezőjével közömbösítjük, például a sértés hatását olyanoknak a felkeresésével, akik bennünket nagyrabecsülnek; valamely fenyegető veszedelem benyomását úgy, hogy valósággal arra tekintünk. Egy olasz ember, beszéli Leibnitz (*Nouveaux Essais*, liv. I. Cap. 2. § 11.), még a kínpad szenvedéseinek is ellen tudott állani, hogy amint feltette magában, kínsztása idejére szünetlenül maga elé idézte az akasztófa képét, melyre vallomása juttatta volna. Miértis időről-időre felkiáltott: Io ti vedo! (Látlak!) Ezeknek a szavaknak később maga adta meg ezt a magyarázatát. Bajos dolog tehát meg nem lántorodni szándékunkban, ha kör-

nyezetünk velünk ellenkező véleményen van és aszerint is viselkedik. Hiába vagyunk róla meggyőződve, hogy amazok tévednek. Ha egy király üldöztetve menekül és komolyan inkognitóban utazik, olyankor bizalmas kíséretének vele szemben négy szemközt tanusított szertartásos alattvalói viselkedése szinte szükséges szíverősítő lesz, nehogy végre maga is kételkedjék önmagában.

20. Miután a második fejezetben már rámutattam az egészségre, mint boldogságunk első és legfontosabb értékére, itt néhány, annak megszilárdítására és megőrzésére szolgáló általános szabályt fogok fel-
említeni.

Az ember úgy edzze magát, hogy testét egészben és részeiben, amíg egészséges, nagy megerőltetéseknek tegye ki és megszokja, hogy mindenféle kellemetlen behatásoknak ellentálljon. Viszont ha az egész testben, vagy annak egyik részében valamely betegség mutatkozik, ennek az ellenkezőjét kell azonnal követnünk. A beteg testet, vagy testrészt mindenkép kíméljük és ápoljuk: mert a szenvedő és legyengült szervezet alkalmatlan az edzésre.

Az izmot az erős használat erősíti, az ideget ellenben gyengíti. Az izmokat tehát gyakoroljuk minden megfelelő megerőltetéssel, az idegeket azonban óvjuk tőle. Óvjuk a szemünket túlerős és különösen a visszavert fénytől. Minden megerőltetéstől a félhomályban, valamint túlságosan apró tárgyaknak tartós nézésétől.

Övjuk fülünket túlságosan erős zajtól, főképp azonban agyunkat túlsokáig tartó és nem idejében való megerőltetéstől. Adjunk neki pihenőt emésztéskor, mert akkor ugyanaz az életerő, mely az agyban gondolatokat alkot, megerőltetve dolgozik a gyomorban és a belekben, hogy gyomorpépet és tápláléknedvet termeljen. Kíméljük agyunkat nagyfokú izommunka alatt és utána. Mert ugyanúgy vagyunk a mozgató, mint az érző idegekkel és valamint a fájdalomnak, amelyet megsérült tagjainkban érzünk, tulajdonképeni székhelye az agy, úgy valójában nem a lábunk és kezünk jár és dolgozik, hanem az agy, vagyis annak az a része, amely a nyúllag és gerincagy által az illető tagok idegeit izgatja és általa mozgásba hozza. A lábunkban és kezünkben érzett fáradtság tulajdonképeni helye az agyban van. Ezért is csak azok az izmok fáradnak el, amelyeknek mozgása önkényes, azaz az agyból eredő, ellenben az önkénytelenül működő, miképp a szív, nem fáradnak el. Nyilván ártunk vele az agynak, ha egyszerre, vagy gyors egymásutánban erős izommunkát és szellemi megerőltetést végzünk. Ezzel azonban nem ellenkezik, hogy séta elején, vagy általában rövid utak alkalmával gyakran fokozott szellemi munkát végez az ember. Az ilyen könnyű izommunka és az általa erősödő lélegzés az artériás, vagyis most már jobban oxidált vérnek az agy felé tódulását elősegíti. Adjuk meg agyunknak a helyreállításhoz szükséges

alvás teljes mértékét, mert az alvás az egész emberre ugyanaz, ami a felhúzás az órának. (Welt als Wille u. Vorstellung, II. 217. 3-ik kiadás II. 240.) Erre annál nagyobb mértékben szorul rá az agy, minél fejlettebb és tevékenyebb. Ezt a mértéket azonban túllépni pusztá időfecsérlés lenne, mert az alvás annyit veszít intenzióban, amennyit extenzióban nyer (Lásd: Die Welt als Wille und Vorstellung, II. 247., 3. kiadás, II. 275.¹)

Általában jól megértsük, hogy gondolkodásunk semmi egyéb, mint agyunk szerves funkciója és így munka és pihenésben hasonló minden más szerves tevékenységhez. Miként túlságos megerőltetés rontja a szemet, azonképen rontja az agyat is. Találó az a mondás, hogy az agy akkép gondolkodik, amint a gyomor emészt. Egy anyagtalan, egyszerű, folyton gondolkodó, tehát fáradhatatlan lélekről szóló tévhit, mely lélek az agyvelőben pusztán lakik és a világon semmire sincs szüksége, számos embert ostoba visszaélésekre és szellemi erejének eltompítására csábította. Maga Nagy Frigyes is megpróbálta egy-

¹ Az alvás a *halál* egy darabja, amelyet előlegül kölcsön kérünk és érte újra megkapjuk és felújítjuk az életet, melyet egy nap kimerített. Le sommeil est un emprunt fait à la mort. Az álom a haláltól fölvetett kölcsön. Vagy: az álom ideiglenes kamatja a halálnak, amely maga a tőke lefizetése. Ezt annál későbbben követeli a hitelező, minél bőségesebben és pontosabban fizetjük meg a kamatokat.

szer, hogy leszokjék az alvásról. A filozófia professzorai jól tennék, ha nem mozdítanák elő ezt a gyakorlatilag is veszedelmes hóbortot, a katekizmussal egyező guzsaly-filozófiájukkal. Az ember szokja meg, szellemi erőit fiziológiai funkcióknak tekinteni, hogy aszerint kezelje, kímélje, erőltesse azokat. Gondolja meg, hogy minden testi szenvedés zavar, a test bármily részében is forduljon elő, a szellemet is megtámadja. Legjobb utmutató ebben Cabanis munkája: *Des Rapports du physique et du moral de l'homme*.

Az itt adott tanács elhanyagolása oka annak, hogy sok nagy elme, vagy tudós öreg korára gyengeelméjű, gyerekes, sőt örült is lett. Hogy a század számos ünnevelt angol költője, mint Walter Scott, Wordsworth, Sonthey stb. öreg korában, sőt már hatvan éves korral is szellemileg eltompult és tehetetlen lett, némelykor pedig az együgyűségig süllyedt, kétségkívül abból magyarázható, hogy valamennyien elcsábítva a magas honoráriumtól, az írást mesterséggként űzték, és pénzért írtak. Ez természetellenes megerőltetésre vezet és aki a Pegasusát igába fogja és muzsáját korbáccsal hajszolja, annak csak úgy meg kell bűnhődnie, mint aki Vénusnak robotolt. Kantról az a gyanu, hogy midőn késői korában végre híres lett, túldolgozta magát és ezáltal okozója lett annak, hogy élete utolsó négy esztendejél második gyerekkorban élte

le. Az év mindenik hónapjának van valami sajátos és közvetlen, azaz az időjárástól független befolyása egészségünkre, testi állapotunkra, sőt a szellemiekre is.

C) Magunktartása másokkal szemben.

21. Hogy a világban boldoguljunk, célszerű, hogy jókora előrelátást és elnézést vigyünk magunkkal. Az előbbi megvéd kártól és veszteségtől, az utóbbi pedig viszálytól és perpatvartól.

Akinek emberek közt kell élnie, nem szabad semmiféle egyéniséget feltétlenül elvetnie, még a legrosszabbat, legnyomorultabbat vagy legnevetségesebbet sem. Tekintse inkább úgy, mint valami változhatatlant, amelynek örök és metafizikai elv a szülője. És a legrosszabb esetben azt kell hogy mondja: „lenni kell ilyen furáknak is“. Ha másképp cselekszik, igazságtalan lesz és élet-halálharcra ingerli a másikat. Az ember ugyanis nem bírja megváltoztatni egyéniségét, vagyis erkölcsi jellemét megismerő erejét, vérmérsékletét, arckifejezését stb. Ha tehát valakinek lényét elítéljük, az illetőnek nem marad más hátra, minthogy bennünk halálos ellenséget lássa: mert életrevaló jogát csupán azzal a feltétellel akarjuk elismerni, hogy másmilyené váljék benne az, ami megmásíthatatlan. Hogy emberek közt élhessünk, kell, hogy mindenki önmaga adott egyéniségével élni és érvényesülni engedjünk. Csupán

arra gondoljunk, hogy az embereket a maguk természetéről szerint használjuk fel. Azt ne reméljük, hogy megváltoznak és el ne ítéljük azért, amilyenek.¹ Ez az értelme ennek a mondásnak: élni és élni engedni. De a feladat nem oly könnyű, mint amilyen igazságos. Boldog ember, akinek megadatott, hogy bizonyos egyéniségeket mindenkorra elkerülhet.

Hogy az ember megtanulja a mások elviselését, gyakorolja a türelmét élettelen tárgyakon, melyek mechanikai vagy fizikai szükségességüknél fogva cselekvésünknek makacsul ellentállanak. Erre mindennap nyílik alkalom. Az így nyert türelmet igyekezzünk átvinni az emberekre is. Szokjuk meg a gondolatot, hogy az emberek lélettelen tárgyakhoz hasonlóan, a természetükből folyó szigorú szükség-szerűség alatt állanak.

Épp oly balgaság tehát tetteiken felháborodni, mint az útunkba gördülő kövön.

22. Csodálatos, hogy mily gyorsan és könnyen világít ki beszélgetés közben az emberek közt fönnálló szellemi és érzésheli rokonság vagy különbözőség: minden apróságon megérzik ez. Érintse bár a beszélgetés a legidegenebb, legközönségesebb dolgokat is, a lényegében különböző emberek közt az egyiknek szinte minden mondata föbbé-kevésbé visszatetszést

¹ Némelyik embernél a legokosabb, ha azt gondoljuk: meg nem változtathatom, tehát felhasználom.

fog kelteni a másikban, sőt olyik egyenesen bosszantani fogja. Rokontermészetek ellenben azonnal és mindenben bizonyos megegyezésre találnak, ami egyenmőség esetén csakhamar teljes harmóniává egyesül.

Ebből magyarázható, hogy miért kedvelik anyyira a társaságot az egészen közönséges emberek, miért találnak mindenütt olyan könnyen igazán jó-társaságra, olyan jóra való, kedves, derék emberekre. A rendkívüli embereknel megfordítva áll a dolog, még pedig annál inkább, minél kiválóbbak. Elszigeteltségükben olykor nagyon is örülhetnek, ha más valakiben egyetlen rokonszálat fedeznek fel, legyen az bármég olyan vékony is! Mert ki-ki csak annyija lehet másnak, mint amennyi ez neki. Az igazán nagy szellemek sasokként a magasban egyedül fészkelnek. Másodszor pedig megértjük ebből, hogy miért találnak oly gyorsan egymásra az egyforma gondolkodásúak, mintha csak valamely mágnes vonzaná őket egymáshoz. Rokonlelkek a távolból köszöntik egymást. Leggyakrabban alacsony gondolkodású vagy csekély tehetségű embereknel észlelhetjük ezt; de csak azért, mert ilyenfajta seregszám van, a jobb és kiváló természetűek ellenben ritkák. Ezért például valami nagy, praktikus célra irányuló közösségben két igazi szélhámos hamarosan egymásra ismer, mintha csak hadijelvényt hordanának és csakhamar összeszűrik a levelet, hogy valami gazságot vagy árulást koholjanak. Éppen úgy, ha per impossibile egy nagy társasá-

got képzelünk, mely két ostoba kivételével, csupa nagyon értelmes és szellemes emberből áll, akkor ez a két tökfilkó mintha valami szimpatétikus érzés vonzaná kettejüket egymáshoz, csakhamar szívből fognak örülni mindketten, hogy legalább egy okos emberre találtak. Valóban feltűnő, mint ismeri fel egymást első pillanatra két, erkölcsi és értelmi mivoltukban alacsonyvultú ember, mint igyekeznek közeledni egymáshoz, mily buzgón siet egyik a másiknak elébe, régi ismerősként köszöntve egymást. Annyira feltűnő ez, hogy kísértetbe jövünk a buddhista lélekvandorlás tanítása értelmében feltenni, hogy egy megelőző életben barátságot kötöttek volt.

Az embereket, ha sokban meg is egyeznek, elválasztja és múló diszharmóniát kelt köztük, hangulatuknak különbözőése. Ez egyénenként változó, mostani helyzetének, foglalkozásának, környezetének, testi állapotának, pillanatnyi gondolatmenetének megfelelően. Ezekből disszonanciák támadnak még a legjobban összehangolt emberek közt is. A legmagasabb műveltség volna rá egyedül képes, hogy a zavarnak eloszlatásához szükséges javítást folytonosan elvégezzük magunkon. Hogy milyen nagy szolgálatot tesz a társaséletnek a hangulat egyenlősége, látható abból, hogy még egy nagyszámú társaságban is élénkebb lesz a közlékenység és őszintébb a részvétel, mihelyt egy objektív dolog, valamely veszedelem vagy remény, hír, vagy valami ritka látvány, színjáték,

zene, vagy más egyéb, mindenkire és egyformán hat. Az efféle, lenyűgözve minden magánérdeket, a hangulatnak egyetemes egységét teremti meg. Ilyen objektív ráhatás hiányában rendszerint valamely szubjektív eszközhöz nyúl az ember. A borospalack az a közönséges eszköz, mely a társaságot közös hangulatba ringatja. A teának és a kávénak is ez a szerepe.

Ebből a diszharmóniából, melyet a pillanatnyi hangulat különbsége oly könnyen visz be minden közösségbe, magyarázható, hogy az emlékezet mindent idealizálva mutat be, mert mentes a hangulat zavaró, bár múltó behatásaitól. Az emlékezet úgy működik, mint a camera obscura gyűjtő-lencséje: mindent összevon és ezáltal az eredetnél sokkal szebb képet hoz létre. Ezt az előnyt részben a távollétünkkel is elérhetjük, mert az idealizáló emlékezés, jöllehet munkája elvégzésére hosszabb időre van szüksége, mégis azonnal elkezd működését. Okos dolog, hogy az ember ismerősei és jóbarátai előtt csak hosszabb időközökben mutakozzék. Viszontlátáskor észrevevessük, hogy az emlékezet már munkában volt.

23. Senki sem láthat önmagán túl. Ezzel azt akarom mondani, hogy mindenki csak annyit lát máson, amennyi ő maga is, mert csupán saját maga értelmességének mértéke szerint érthetni meg másokat. Ha az az értelmiség alacsony fokú, akkor másnak minden szellemi adománya, még a legnagyobb is, eltéveszti hatását. Az ilyen ember nem tud egyebet felfogni a

másikban, mint egyéniségének alacsonyosságát, gyengeséjét, vérmérsékleti és jellemi hibáit. Ezekből lesz összealkotva az ő szemében. Magasabbrendű szellemi képességei ép oly kevésbé léteznek a számára, mint a vakra nézve a színek. A szellem láthatatlan annak, akinek nem jutott belőle rész: és minden értékelés nem egyéb, mint az értékelő ismeretkörével a megbecsültnek értékéből alkotott ítélet. Ebből következik, hogy az ember egy színvonalra helyezkedik azzal, akivel beszél, amennyiben mindaz, amiben a másikat felülmúlja, eltűnik, sőt az ezzel járó önmegtagadás is teljesen felismeretlen marad. Ha meggondoljuk, hogy a legtöbb ember mily alacsony érzületű és mily gyatra tehetségű, azaz mennyire közönséges; úgy be fogjuk látni, hogy lehetetlen az emberekkel beszélni anélkül, hogy arra az időre az elektromos megoszlás analógiája szerint, az ember maga is közönségessé ne válnék. Így aztán kerülni fogjuk az olyan társaságot, mellyel lényünknek csupán rejtendő részei szerint (*partie honteuse*) érintkezhetünk. Az is nyilvánvaló, hogy buta és hóbotos emberekkel szemben csak egy módon mutathatjuk ki eszünket, és ez az, hogy nem beszélünk velük. Ilyformán társaságban sok ember úgy fogja magát érezni, mint az olyan táncos, aki olyan bálba tévedt, ahol csupa béna van: kivel táncoljon?

24. Száz közül kiválasztott egyénként becsülöm az olyan embert, aki ha vár valamire és nincs éppen el-

foglalva, nem dobol mindjárt ütemre azzal, ami kezébe akad, botjával, késével, vagy más egyébbel. Nyilván gondolkodik valamin. Sok emberen meglátszik, hogy a látás nála teljesen elfoglalja a gondolkodás helyét. Az ilyen dobolással igyekszik magának számot adni önmaga létezéséről, ha ugyan a szivar nem pótolja ugyanazt. Ugyanezért csupa szem és fül minden iránt, ami körülötte történik.

25. Rauchefoucauld találóan jegyezte meg, hogy nehéz dolog valakit nagyrabecsülni és egyúttal nagyon szeretni. Így hát választanunk kellene aközt, hogy az emberek szeretetére vagy pedig liszteletére pályázzunk. Az emberek szeretete bár nagyon különböző formában, mindenkor önző. Ahogy elérhetjük, nem mindig alkalmas arra, hogy büszkeséggel töltsön el bennünket. Az ember főkép oly mértékben lesz kedvelt, amint mások iránt lecsökkenti a szellem és szív tekintetében támasztott igényeit. És ezt komolyan, tettetés nélkül teszi, nem csupán elnézésből, mely a megvetésben gyökerezik. Ha emlékezelünkbe idézzük Helvetius nagyon igaz mondását: *le degré d'esprit necessaire pour nous plaire, est une mesure assez exacte du degré d'esprit que nous avons.* (Az észnek az a foka, melyre szükség van, hogy nekünk tessenek, eléggé pontos mértéke saját eszünk fokának.) akkor az előzményekből levonhatjuk a következtetést. Az emberek tiszteletével ellenkezően vagyunk: azt csak akaratum ellenére lehet tőlük kicsikarni,

miért is többnyire titkolni fogják. Ezért tölti el bensőnk a tisztelet sokkal nagyobb meglepéssel. Öszszefügg értékünkkel, ami az emberek szeretetéről közvetlenül nem áll. Ez ugyanis szubjektív, a tisztelet pedig objektív. A szeretet természetesen hasznosabb reánk nézve.

26. A legtöbb ember annyira szubjektív, hogy valójában nem érdekli őt más, mint önmaga. Ez az oka annak, hogy bármiről is essék szó, mindjárt önmagukra gondolnak és minden személyt illető távoli célzás figyelmét magára vonja és annyira elfoglalja, hogy a beszéd objektív tárgyának felfogására nem marad értelmi ereje. Ezeknél az érvelésnek nincs értéke a szemükben, mihelyt az az érdeküknek vagy hiúságuknak ellentmond. Ezért könnyen szórakozottak lesznek, megsértődnek, úgy hogy az ember nem tud eléggé vigyázni magára, hogy amit mond, valamely bántó célzást ne rejtegessen az ő becses és gyengéd énjére, amely ime, itt van előlte. Egyedül énjüknek tulajdonítanak értéket, más egyébnek nem. És mialatt más beszédjének igazsága és találó volta, szépsége, finomsága, elméssége iránt értetlenül és érzéketlenül állanak szemben, addig a leggyöngédebb érzékenységet mutatják minden iránt, ami bár a legtávolabbról, a legindirektebb módon sérti kicsinyes hiúságukat, vagy elhomályosítaná fölötte becses énjüket. Könnyű sértődésükben hasonlítanak a kiskutyákra, melyeknek akaratlanul is lábára lép az ember, és aztán van mit

hallani a vonításuktól. Hasonlók még a sebekkel és kelésekkel borított testi beteghez, kinél minden érintéstől lehetőleg óvakodni kell. Vannak olyanok is, akik egyenest sértésnek veszik, ha valaki velük való beszélgetésben szellemét és elméjét mutatja ki. A sértődést egyelőre ugyan titokban tartja, utóbb azután a tapasztalatlan ember hasztalanul gondolkodik és töpreng rajta, hogy ugyan mivel is vonhatta magára annak a neheztelését és gyűlöletét. Ép oly könnyen lehet azonban az ilyen embereket hizelgéssel megnyerni. Az ítéletük rendszerint vesztegetésen alapszik és csak pártjuk vagy osztályuk javára szól, nem tárgyilagos és nem igazságos. Ennek az az oka, hogy náluk az akarat messze felülmulja a belátást és csekély értelmük teljesen az akarat szolgálatában áll, melytől egy pillanatra sem tudja magát felszabadítani.

Az ember száanalomraméltó szubjektívitásának nagyszerű bizonyossága az asztrológia, mely a nagy égi testek járását nyomorúságos énünkre vonatkoztatja, minthogy az égi üstökösöket is földi civódásokkal és bectelenségekkel hozza összeköttetésbe. És ez már a legrégibb időkben is így volt (lásd például Stob. Eclog. L. I. c. 22., 9., pag. 478.).

27. Nem való kétségbeesni azokon a fonákságokon, amelyeket társaságban mondanak vagy az irodalomban megírnak, jól fogadnak vagy legalább meg nem cáfolnak. Ne higyjük, hogy ennyiben marad a dolog. Ellenben vigasztaljon meg bennünket az a tudat, hogy las-

sanként átgondolják, megvilágítják, megfontolják, megtárgyalják és végül többnyire helyesen ítélik meg. A dolog nehézségével arányos idő multával végre mindenki megérti azt, amit a világos fejű azonnal átlátott. Addig pedig legyünk türelemmel. Mert a balgák olyanok a helyes ítéletű ember mellett, mintha valakinek jól jár az órája az olyan városban, ahol a toronyórák mind hamisan mutatnak. Csak ő ismeri a helyes időt: de mi haszna belőle? Mindenki a hamisat mutató városi órák után igazodik, még azok is, akik tudják, hogy csakis az ő órája jár jól.

28. Az emberek abban a gyerekekre hasonlítanak, hogy modortalanokká lesznek, ha elkényeztetik őket: senkivel szemben sem szabad tehát túlságosan engedékenynek és gyöngédnek lenni. Avval még senki el nem veszítette barátságát, hogy kölcsönt megtagadott tőle: avval viszont inkább, hogy megadta neki. Hasonlókép büszke és kissé mellőző viselkedéssel nem idegenítjük el barátunkat, de igenis gyakran túlságos szívesség és előzékenység által szemtelenné és kiállhatatlanná tesszük, miáltal a szakítás elkerülhetlenné válik. Különösen azt nem bírják elviselni az emberek, hogy szükség van rájuk: önhitség és szemtelenség e hitnek velejárója. Olyiknál ez bizonyos mértékben már akkor is bekövetkezik, ha az ember gyakran és bizalmasan beszélget vele. Hamar azt hiszik, hogy most már megengedhetnek egyet-mást maguknak és az udvariasság korlátain átléphetnek.

A bizalmas érintkezésre ezért is kevesen alkalmasak és különösen óvakodjunk az alacsonyrendűek közé keveredéstől. Ha pedig valaki a fejébe veszi, hogy nekem inkább van öreá szükségem, mint megfordítva, akkor úgy viselkedik, mintha megloptam volna. Igyekezni fog bosszút állani miatta és visszaszerezni az elorzottat. Érintkezésünkben *főlényre* csak úgy tehetünk szert, hogy másra semmiben rá nem szorulunk és ezt ki is mutatjuk. Tanácsos ezért időnként mindenki vel szemben éreztetni, hogy ellehetünk nélküle: ez csak edzi a barátságot. Sőt a legtöbb emberrel szemben nem árt hébe-korba egy szemernyi fitymálást mutatni: annál többre fogják barátságunkat tartani: *chi non stima vien stimato* (aki nem becsül meg, megbecsültetik), mondja egy olasz közmondás. Ha valaki csakugyan nagyon drága nekünk, titkoljuk előtte, mint valami bűnt. Ez nem éppen örvendetes dolog, de igaz. Még a kutyák is nehezen bírják el a nagyon barátságos bánásmódot, hát még az emberek!

29. Nemes fajtajú és kiváló tehetségű emberek különösen az ifjúkorban az emberismeret és életbölcseesség feltűnő hiányát mutatják, miért könnyű őket megcsalni és félrevezetni. Az alacsonyrendűek ellenben gyorsabban és jobban tájékozódnak a világban. Ez abból ered, hogy a priori kell ítélnünk tapasztalat híján és az a priorival semmiféle tapasztalat nem veheti fel a versenyt. Már pedig ez az a priori az alacsonyrendűeknek a saját fajtaját általánosítja, a nemes és

kiváló embernek ellenben nem: mert az átlagtól nagyon is különböznek. Ha már most az átlag cselekvését és gondolkozását a többiekhez méri, a számításuk nem válik be.

Ha végre a posteriori, tapasztalatból megtanulta, hogy mit várhat az emberektől általában, hogy körülbelül öthatoduk erkölcsi vagy szellemi tekintetben olyan, akit jobb lehetőleg teljesen elkerülni. Mégis *megfelelő* fogalma az átlag kicsinyességéről és nyomorultságáról alig lesz, amíg él, tapasztalatait folyton bővíteni és tökéletesíteni kell és számvetésében gyakran fog csalódni a maga kárára. Mégis tapasztalatai dacára ismeretlen társaságba jutva, csodálkozva veszi észre, hogy az emberek, beszédjük és arcuk után ítélve, mennyire értelmes, becsületes, őszinte, sőt eszes és szellemes lényeknek mutatkoznak. Pedig ez a látogat meg ne tévessze: mert ennek pusztán az az oka, hogy a természet nem úgy jár el, mint a rossz poéták, akik gazfickókat vagy bolondokat ábrázolnak, ezt oly otrombán és átlátszó célzattal teszik, hogy az ilyen személyek között mindenütt ott látjuk a költőt, aki lárvás beszédjüket minduntalan leálcázza ilyenféle beszédekkel: „Ez gazfickó, ez bolond; ne hederítetek rá, ez bolond.” A természet azonban úgy tesz, mint Shakespeare és Goethe, akiknek műveiben minden személynek, legyen az bár az ördög maga, amíg előttünk áll és beszél, igaza van. Ezek a költők alakjaikat olyannyira objektíve fogják föl, hogy érdekei-

ket elfogadjuk, rászorítanak bennünket az irántuk érzett részvétre. Miként a természet alkotásai, belső elvből fejlődnek, miáltal szavuk és cselekvésük természetesnek, tehát szükségszerűnek tetszik.

Aki tehát azt hiszi, hogy az ördög szavakkal és a bolondok csörgővel járnak a világban, mindig prédájuk vagy játékszerük lesz. Azt is figyelembe kell venni, hogy a társaséletben az emberek azt hiszik, amit a hold és a púposok : azaz mindig csupán egyik oldalukat mutatják. Mindenkinek megvan az a veleszületett tehetsége, hogy ábrázatát mimikai úton álarcra átalakítsa, amely olyannak mutassa, amilyennek az illető lenni szeretne, és amely egyenest az ő egyéniségére lévén szabva, annyira illik hozzája, hogy a hatás csalódásig sikerül. Ezt az álarcot mindenkor felölti, midőn be akarja magát hízelegni. De mi csak olybá vegyük, mintha viaszkosvászonból készült volna és emlékezzünk a találó olasz közmondásra : „Non é si tristo cane, che non meni la coda“. Nincs oly morgós kutya, amelyik nem csóválná a farkát.

Új ismeretségeinkkel szemben óvakodjunk túlságos kedvező véleményt alkotni magunknak, mert különben szűgyenünkre és kárunkra elkövetkezik a kiábrándulás. Fontoljuk meg azt is, hogy az ember éppen az apróságokban mutatja ki leginkább a jellemét, mert ezeknél nem igen szedi össze magát. Gyakran súlytalan cselekedeteken, a pusztá modoron megfigyelhetjük a mások iránt semmi figyelmet nem tanúsító

önzést, mely nagy dologban sem tagadja meg magát, csak éppen hogy álarc takarja. Ha valaki az élet apró, mindennapi eseményei és viszonyai közt, melyekre érvényes az elv: de minimis lex non curat (a törvény lényegtelen dolgokról nem intézkedik), másokra való tekintet nélkül viselkedik, csupán a saját előnyét és kényelmét tekintí másnak kárán is, magának foglalja le, ami közösségé és így tovább: akkor biztosak lehetünk felőle, hogy az ilyen ember szívében nincs igazság, hanem nagy dolgokban is becsstelen lesz, ha a törvény ereje nem köti a kezét: ne bízzunk benne. Aki nem átalja klubja törvényét megszegni, az megszegi az államét is, mihelyt veszedelem nélkül teheti.¹

Ha valaki, akivel összeköttetésben állunk, valami kellemetlen vagy bántó dolgot mívelt velünk szemben, csak azt kérdezzük magunktól, megéri-e, hogy ugyan-ezt esetleg erősebb mértékben is újra, többször is eltűrjük tőle, vagy sem. (Megbocsátani és felejteni annyi, mint értékes tapasztalatokat az ablakon kidobni.) Ha igen, kár sok szót vesztegetni, mert úgy sem használna. Felejtjük inkább el a dolgot, intjük meg az

¹ Ha az emberekben a jó volna túlsúlyban a gonosz felett, célszerűbb lenne inkább igazságosságukban, méltányosságukban, hálájukban, szeretetükben vagy részvétükben bízni, mint félelmükben. Azonban a dolog megfordítottja a helyes, tanácsosabb tehát ehhez igazodni.

illetőt érte, vagy akár meg se tesszük, de tudnunk kell, hogy a megisméltésre el lehetünk készülve. Ellenkező esetben szakítsunk érdemes barátunkkal azonnal és örökre, vagy ha szolgálainkról van szó, kössünk utilaput a talpára. Alkalomadtán ugyanis szakasztott úgy fog eljárni, bármily szentül fogadja is az ellenkezőjét. Mindent, mindent elfelejthet az ember, csak magát, saját lényét nem. A jellem ugyanis teljességgel javíthatatlan. Az ember minden cselekvése egyetlen belső elvből fakad, melynél fogva hasonló körülmények között mindenkor hasonlóan cselekszik, mert másképp nem is lehet. Olvassák el az úgynevezett „Akarat szabadságáról“ szóló pályaművemet és szabaduljanak meg a tévhitől.¹

Ha egy barátunkkal szakítottunk és vele újra kibékülünk, az olyan gyengeség, amelyért meg fogunk szenvedni. Barátunk ugyanis az első adandó alkalommal ugyanazt fogja megtenni, ami a szakítást előidézte, sőt még nagyobb elbízással, nélkülözhetetlensége csendes tudatában. Helytálló ez elküldött cselédekre is, ha az ember visszafogadja őket. Épp oly kevésbé szabad elvárunk, hogy az ember megváltozott körülmények mellett ugyanazt fogja tenni, mint annakelőtte. Az emberek érzelmeiket és viselkedésüket oly gyorsan változtatják, amint érdekük megvál-

¹ „Akarat szabadsága“ Kelen Ferenc fordításában megjelent: Filozófiai írók tára, 17. kötet.

tozik. Célzatosságuk oly rövid látra szóló váltókat állít ki, hogy magunknak még inkább rövidlátóknak kellene lennünk, hogy azokat meg ne óvatoltassuk. Ha tehát meg akarnók tudni valakinek a viselkedését oly helyzetben, melybe őt juttatni szándékozunk, akkor nem szabad ígéreteire és fogadkozásaira építenünk, mert feltéve, hogy őszintén is beszél, olyan dolgról beszél, amelyet nem ismer. Fontoljuk meg tehát a körülményeket, amelybe jut és számítsuk ki cselekvését a körülményeknek, jellemének a körülményekkel való összeütközéséből. Hogy az emberek igazi és nagyon szomorú mivoltáról világos és alapos megismeréséhez jussunk, fölötte tanulságos, hogy az irodalomban adott cselekedeteiket kommentárul használjuk fel az életben tanúsított viselkedésükhöz és megfordítva. Ez nagyon helyes eljárás, hogy az ember meg ne tévedjen önmagában, sem másokban. Az életben vagy az irodalomban előforduló különös aljasság vagy ostobaság esetei nem szabad, hogy anyagol szolgáltassanak bosszúságunkra vagy megbotránkozásunkra. Merítsünk belőle pusztán ismeretet az emberi nem jellemére. Akkor körülbelül úgy tekintjük, mint a mineralógus valamely ásványnak előtte felbukkanó nagyon jellemző példányát. Vannak megfoghatatlanul nagy kivételek és az egyéniségek közt levő különbség roppant nagy. Általában azonban rég tudott dolog, hogy a világ gonoszul van berendezve. A vademberek felfalják egymást, a szelídek pedig megcsalják egy-

mást. Ebben áll a világ folyása. Mert mi egyéb az állam, annak minden mesterséges gépezetével és erőszakszerveivel együtt, mint intézkedések az emberek határtalan igazságtalanságai meggátlására? Nem azt látjuk-e a történelem egész menetén, hogy minden király, mihelyt szilárdan áll a hatalma és országa félig-meddig boldogul, helyzetét mindjárt arra használja fel, hogy seregével, mint valami rablócsapattal, rátörjön a szomszéd államokra? A háborúk valójában egyebek-e rablóhadjáratoknál? Az ókorban, részben még a középkorban is a legyőzöttek a győző rab-szolgái lettek. Vagyis dolgozniok kellett azok helyett. Ezt teszik ma is a legyőzöttek, midőn hadisarcot fizetnek: előbbi munkájuk gyümölcsét kell prédául adniok. Dans toutes les guerres il ne s'agit que de voler, mondá Voltaire. A németek ezt jól jegyezzék meg maguknak.

30. Nincs olyan jellem, amelyet tanácsos lenne teljesen szabadjára engedni: mindegyiknek szüksége van fogalmak és elvek által való vezetésre. Ha ebben az irányban nagyot akarunk elérni, és nem a velünk született, hanem a pusztá megfontolásból eredő, tehát megszerzett és mindegy mesterséges jellemet akarunk formálni, csakhamar be fog igazolódni a közmondás: Naturam expellas furca tamen usque recurret. (Ha vasvillával vered is ki a természetet, mégis újra visszatér.) Könnyen beltáhatjuk másokkal szemben való viselkedésünk helyes szabályát, ilyent magunktól ki-

találhatunk, ügyesen szavakba foglalhatunk, mégis a valóságos életben hamar véteni fogunk ellene. De ettől nem szabad elcsüggedni és azt hinni, hogy lehetetlenség az életben elvont szabályok és elvek után igazodni, miért is a legjobb szabad folyást engedni a természetünknek. Evvel is csak úgy vagyunk, mint a gyakorlati dolgokra vonatkozó minden elméleti szabállyal és utasítással: először értsük meg a szabályt azután tanuljuk meg, miként kell azt ésszel megtartani. A szabályt ésszel egyszerre felfoghatjuk, a megtartás a lassú gyakorlat eredménye. A tanítványnak megmutatjuk a fogásokat valamely hangszeren, a védekezést és támadást a törrel. Az első eredmény az lesz, hogy a tanítvány a legjobb igyekezete dacára hibát tesz és úgy véli, hogy lehetetlen a gyors kottaolvasás közben és a küzdelem hevében a szabályokat betartani. Lassankint mégis megtanulja gyakorlás által, esetlés-botlás után. Így van ez, ha valaki a nyelvtan szabályai szerint latinul tanul írni és beszélni. Nem másképp válik az esetlen tuskóból udvari ember, a hebehurgyából finom világfi, a nyilt lelkűből kárhozott, a nemesből gúnyolódó ember. A hosszú szoktatás által elért önidomítás mégis kívülről jövő kényszer gyanánt hat, mely ellen a természet folyton ellene szegül és néha-néha váratlanul át is tör. Az elvont elvek szerint való cselekvés úgy viszonylik az emberrel veleszületett hajlamból való cselekvéshez, mint valamely emberi műtárgy, például

az óra, melynél az alakot és mozgást egy idegen anyagra erőszakolta az alkotója az élő szervezethez, melynél alak és anyag egymást áthatják és egyek. A szerzett jellemnek az embernek veleszületett jellemhez való viszonyát találóan fejezi ki Napoleon császár mondása : Tout ce qui n'est pas naturel, est imparfait ! Ez a szabály mindenre illik, fizikai, mint erkölcsi dolgokra egyaránt. Csupán egyetlen kivétel jut eszembe, a mineralógusok előtt ismeretes az a tény, hogy a természetes *aventurino* kő nem ér fel a mesterséggel.

Ezért óvakodjunk minden affektálástól. Ez mindenkor lekicsinylést ébreszt. Először is mint csalás, mely gyáva félelemből ered, másrészt mint önmagának elítéltetése, mert másnak akar látszani és jobbnak, mint amilyen valóban. Valamely tulajdonságnak az affektálása, a velevaló dicsekvés önvallomás arról, hogy nincs meg bennünk. Legyen az bár bátorság, vagy tudomány, szellem vagy elmésség, szerencse a nőknél, gazdagság vagy előkelő rang, vagy bármi egyéb, amivel az ember el szokott dicsekedni, minden esetben arra következtethetünk, hogy éppen ebben szenved hiányt. Akinek ugyanis az a tulajdonsága megvan, annak nem jut eszébe azt fitogtatni és affektálni, mert teljes nyugodt annak a birtokában. Ez az értelme a spanyol közmondásnak : *Herradura che chacolotea clavo le feltá*. (Ha csörög a patkó, hiányzik egy szög.) De mint fentebb mondot-

tan, senki se engedje teljesen szabadon a féket és ne mutassa magát teljes valóságban. Leplezniünk kell a természetünkben rejlő sok rosszat és állatiast. De ez csupán az elpalástolást igazolja, nem a pozitív színlelést. — Fontoljuk meg továbbá, hogy a tettétést felismerik, még mielőtt a tetetés tárgya kitűnnék. A próbát végig ki nem bírja az ember, a lárva egyszerűen csak lehull. *Nemo potest personam diu ferre fictam. Ficta cito in naturam suam recidunt.* (Seneca de Clementia, I. K. 1. fej.)

31. Ahogy ember saját teste súlyát úgy hordja, hogy meg sem érzi, szemben azzal, ha idegen testet mozgat: úgy nem vesszük észre önnönhibánkat és bűncinket, hanem csak a másokéit. — Ezért viszont embertársainkat tükörként tekintsük, melyben ki-ki tisztán meglátjhatja a maga bűneit, hibáit, rossz szokásait és minden visszataszító tulajdonságait. A legtöbb ember azonban úgy tesz, mint a kutya, amelyik megugatja a tükörképét, mert azt hiszi, hogy más kutyát lát. Aki mást bírál, a maga javításán munkál. Akinek hajlama és szokása csöndesen, magukban, mások viselkedését figyelmes és *szigorú bírálatnak* alávetni, azok a saját javításukon és tökéletesítésükön dolgoznak. Lesz bennök ugyanis annyi igazságosság, büszkeség és hiúság, hogy maguk elkerüljék azt, amit másokban és oly szigorúan megróttak. Az elnézőkről éppen az ellenkezője igaz: ugyanis hanc *veniam damus petimusque vicissim.* (Ezt a meg-

bocsátást megadjuk, viszont el is várjuk.) Az evangélium szépen példáz a szálkáról a más szemében és a gerendáról a magunkéban. De hát a szem természete olyan, hogy kifelé tekint és önmagát nem látja. Ezért önnönhibánk fölismerésére fölötte alkalmas mód, hogy a másokét meglássuk és elítéljük. Szükségünk van tehát tükörre, hogy javíthassunk magunkon.

Stílus, frásmód is ezt a szabályt követi. Aki ebben valami új badarságot megbámul, ahelyett hogy ócsárolná, hamarosan utánozni fogja azt. Azért terjed el az efféle hóbort Németországban oly hamar. A németek nagyon elnézők: meg is látszik. Hanc veniam damus petimusque vicissim, ez a jelmondatuk.

32. A nemesebb rendű ember fiatalkorában úgy véli, hogy az emberek közötti lényeges és döntő viszonyok és a belőlük eredő kapcsolatok az *ideálisak*, tehát azok, amelyek az érzület, a gondolkodásmód, ízlés, értelmi erők hasonlóságain alapszanak. Később azonban rájön, hogy a *reálisak* azok, vagyis amelyek valamely anyagi érdekre építvék. Majdnem minden viszonynak ez az alapja: a legtöbb embernek fogalma sincs másneműről. Ezért is mindenkit hivatala, foglalkozása, nemzete, családja, tehát általában állása és szerepe szerint, amint ezt a konvenció megszabja, szoktak osztályozni gyári módon. Viszont az ember való mivolta, személyes tulajdonságai csak

elvétve kerülnek szóba, rendszerint mellőzik. Minél nagyobb valakinek a belső értéke, annál kevésbé hajlandó ezt az osztályozást eltérni és lehetőleg távol tartja magát körüktől. Ez az osztályozás viszont azon alapszik, hogy a nélkülözéseknek ebben a világban fontosak és döntők azok az eszközök, melyekkel a szükségnek elejét lehet venni.

33. Miként a papírpénz az ezüst helyett, úgy forog a világban a való tisztelet és való barátság helyett annak külső nyilvánítása, lehetőleg természetesen utánzott arcjátéka. Különben kérdés, hogy igazi tisztelet megérdemlő ember egyáltalán van-e? Mindenesetre többre becsülöm egy becsületes kutyanak a farcsóválását, mint száz efféle barátságot mimelő arcjátékot.

Való igaz barátság másnak bújában-bajában való erős, tisztán objektív és érdeknélküli részvétele lét tételezi föl, ez viszont azt, hogy magunkat barátunkkal valóban azonosítsuk. Ez pedig annyira távol esik az emberi természettől, hogy az igaz barátságról éppúgy nem tudja az ember, mint a tengeri kigyóról, hogy pusztán mesebeli lények-e, vagy igazán léteznek. Van azonban az emberek közt rejtett, önző motívumokon alapuló viszony, melybe mégis belévegyül egy szemernyi az igaz barátságból. Ezáltal az annyira megnemesedik, hogy a tökéletlenségek e világában némi joggal nevezhetjük barátságnak. Ez magasan felette áll a köznapi viszonyoknak, melyek

olyanok, hogy a legtöbb jóismerősünkkel többé szóba sem állnánk, ha meghallanók, mit szólnak rólunk hátunk mögött.

Barátunkat akkor próbálhatjuk ki leginkább, midőn komoly segítségre és jelentős áldozatokra szorulunk, valamint valamely bennünket ért szerencsétlenség pillanatában. Ilyenkor ugyanis arcát vagy igaz, benső szomorúság hatja át, vagy pedig önuralmukkal, sőt egy arcvillanásukkal igazolják Rochefoucauld ismert mondását: *dans l'adversité de nos meilleurs amis, nous trouvons toujours quelque chose, qui ne nous déplaît pas* (legjobb barátaink szerencsétlenségében is mindenkor találunk valamit, ami nincs ellenünkre). Úgynevezett barátaink ilyenkor alig tudnak egy halk, jóleső mosolyt elfojtani. Kevés dolog van, ami oly csalhatalatlanul hangolná jókedvre az embert, mint ha valami bennünket ért szerencsétlenséget mondunk el nekik, vagy ha valamely személyes gyöngénket nyíltan föltárjuk előttük. — Jellemző!

Távolság és hosszú távollét minden barátságnak kárára van, bármily kelletlenül valljuk is be. Az emberek ugyanis, még legkedvesebb barátaink is, ha sokáig nem látjuk őket, évek múltán lassanként elvont fogalmakká asznak, miáltal részvétünk irányukban mindinkább pusztán értelmivé, sőt hagyomány-szerűvé válik. Eleven és mély érzésünk csak azokat illeti, kik szemünk előtt vannak, — legyenek azok

bár csupán kedves állataink. Ennyire érzékekhez tapadó az emberi természet. Itt is beigazolódik Goethe szava: Die Gegenwart ist eine mächtige Göttin. (Hatalmas Istennő a jelen. Tasso IV. föl-vonás, 4. jel.)

A házibarát elnevezés rendszerint jogosan illeti meg viselőjét, mert az illető inkább a háznak, mint urának a barátja, inkább a macskára hasonlítanak tehát, mint a kutyára.

A barát őszintének vallja magát, az ellenség pedig az is. Becsmérlésüket használjuk fel önismertünkre, mint valami keserű orvosságot.

Szükségben ritkán volna barátunk? Ellenkezőleg! Alig kötöttünk valakivel barátságot, az már is szükségben van és pénzt akar kölcsönözni tőlünk.

34. Mily tapasztalatlanság azt hinni, hogy szellem és ész eszközei volnának a társasággal megkedveltetni magunkat! A túlnyomó többségnél inkább gyűlölséget és neheztelést váltanak ki, mely annál keserűbb lesz, minél kevesebb joga van rá az illetőnek. A közelebbi folyamat ez: ha valaki nagy szellemi felsőbbiséget érez meg azon, akivel beszél, titkon és világos öntudat nélkül úgy véli, hogy a másik viszont épp oly mértékben érzi meg az ő alacsonyrendűségét és korlátoltságát. E sejtése a legkeserűbb gyűlölségét, neheztelését és dühét ébreszti fel. (Lásd Welt als Wille und Vorstellung, 3. kiadás, II. köt. 256. Johnson dr.-nak és Merck-nek,

Goethe ifjúkori barátjának idézett szavait.) Joggal mondja Gracian: „para ser bien quisto, el unico medio vestirse la piel del mas simple de los brutos“. (Hogy jó szemmel nézzenek, annak az az egyedüli eszköze, hogy a legeggyűbb állat bőrét öltjük magunkra. Lásd: Oraculo mannel, y arte de prudencia, 240. Obras, Amberes 1702. P. II. p. 287.) Szellemet és tehetséget mutatni közvetett módja annak, hogy másnak tehetségtelenségét és tompaelméségét hányjuk a szemére. Az alrendű ember háborog, ha a maga ellentétét pillantja meg és e felháborodás szülője az irigységnek. A hiúság kielégítése olyan élvezet, melyet az ember mindenk fölött becsül: ez viszont csak önmagának másokkal való összehasonlítása révén lehetséges. Már pedig az ember semmire sem oly büszke, mint mások feletti szellemi fölényére. Ez emeli az állatvilág fölé.¹

A legnagyobb vakmerőség tehát határozott többségünket, még pedig tanuk előtt vetni a szemére. Bosszúvágya feltámad, keresni fogja rá az alkalmat, hogy sértéssel vegyen magának elégtételt. Átviszi az ügyet az értelem mezejéről az akaratéra, mely tekintetben mindannyian egyenlők vagyunk. A társadalomban ezért számíthat rang és gazdagság minden-

¹ Az *akaratot* úgyszólván maga adta magának az ember, mert az az ő valósága. A *szellem* viszont az ég adománya, — az örök, titokzatos, szükségszerű sorsé, melynek az ő szülőanyja pusztá eszköze volt.

kor nagyrabecsülésre, szellemi kiválóság azonban nem. Legjobb esetben tudomásul nem veszik. Rendesen azonban arcátlanságnak tartják, olyasminek, amihez a birtokosa jogtalanul jutott, és elég szemtelen avval elkérkedni. Titkon azon munkál mindenki, hogy illő alkalommal megalázza. Alázatos viselkedéssel sem bír bocsánatot koldulni szellemi felsőbbbségéért. Szadi erről mondja a Gulistan-ban (Graf-féle fordítás 146. lapján): „Tudd meg, hogy a balga százszor inkább gyűlöli az eszest, mint az eszes idegenkedik amattól.“ Szellemi *alacsonyrendűség* viszont valóságos ajánlólevél. Mert ami a testnek a melegség, az a szellemnek a felsőbbbség jótevő érzése. Ezért közeledik mindenki ösztönszerűleg az olyan emberhez, aki ezt igéri, mint a kályhához vagy a napfényhez. Csak olyan lehel az illető, aki határozottan alatta áll, ha férfi: a szellemiekben, ha nő: a szépségben. Sok emberrel szemben persze tettetés nélkül alacsonyrendűnek mutatkozni keserves egy feladat. Figyeljük csak meg, mily kedvesen viselkedik egy túrhetően formás lány a határozottan csúnyával szemben. Testi fölény férfiaknál nem igen jön számításba: bár jobban érezzük magunkat nálunknál alacsonyabb, mint magasabb növésű ember mellett. Ezért férfiak közt közkedveltek a buták és tudatlanok, nők közt pedig a csúnyák. Könnyen rájuk költik, hogy: de a szívők, az kiváló. Ugyanis mindenki ürügyet keres a vonzalmára ön maga és mások előtt.

Minden szellemi kiválóság ezzel szemben elválasztja egymástól az embereket. Futnak tőle, gyűlölik, ürügyül mindenféle hibát költenek bírlalójára.¹

Így hat a nőknél a szépség: szép lánynak nincs barátnője, kísérője is alig. Társalkodónőnek jobb ha nem is jelentkeznak. Már bemutatkozásuk alkalmával elborul a reménybeli úrnő arca, aki sem magának, sem lányainak kíván hasonló háttért. A rang előnyeivel viszont megfordítva áll a dolog: ezek nem hatnak ellentétükkel és lávolságukkal, mint a személyi kiválóságok, hanem miként a környezet színei az arcra, reflexükkel hatnak.

35. Mások iránti bizalmunk nagyon gyakran főkép lustaság, önzés, hiúság eredményei: lustaság, midőn hogy megkiméljük magunkat a vizsgálódástól,

¹ A barátság és pajtáság az életben való boldogulás főeszközei. De a kiváló képességek büszkévé tesznek. Az ilyen ember nem alkalmas arra, hogy hízelegjen a gyatra tehetségűeknek, akik előtt fölényét el kellene titkolnia. Aki viszont tudatában van csekély képességeinek, könnyen megfér az alázatosság, szívélyesség, nyájasság és a hitványság iránti tisztelet erényeivel, vagyis barátokat és pártfogókat keres magának.

Az itt elmondottak egyaránt illenek az állami szolgálatra, mint tiszteletbeli állásokra, sőt a tudósok világában elért hírnévre is. Így az akadémiákban is mindenütt a kedves középszer uralkodik, az érdemes emberek későn, vagy sohasem kerülnek oda. Így van ez mindenben.

az öröködéstől, a cselekvéstől, inkább megbizunk másban; önzés, midőn az a szükséglet, hogy ügyeinkről másnak közlést tegyünk, arra csábít bennünket, hogy rábizunk valamit; hiuság, midőn olyasmíhez tartozik, amire rátartók vagyunk. Mindamellett megkívánjuk, hogy bizalmunkat lisztleletben tartsák.

De a bizalmatlanságon nem kellene bosszankodni: ugyanis benne bók rejlik a becsületesség irányában. Őszinte bevallása az nagy ritkaságának, minél fogva ama dolgok közé tartozik, melyeknek létezését az ember kétségbe vonja.

36. Az *udvariasságnak*, ennek a kínai főerénynek egyik okát megadtam Ethikámban (201. lap., a II. kiadásban, 198. lap), másik oka a következő. Hallgatólagos megegyezés ez aziránt, hogy egymás erkölcsi és értelmi gyatraságát kölcsönösen észre ne vegyük, velők elő ne hozakodjunk, miáltal a valóság mindkét fél előnyére nehezebben jut napfényre.

Az *udvariasság*: okosság; következésképp az *udvariatlanság* ostobaság. Aki szükségtelenül és szándékosan ellenségeket szerez magának *udvariatlanságával* éppannyi őrvjögő, mint aki önkezével vet csóvát a házára. Az *udvariasság*, miként a játéknál használatos tantusz, köztudomás szerint hamis pénz. Botor-ság vele takarékoskodni, pazarul bánni vele viszont okosság. A különböző nemzetbeliek így fejezik be leveleiket: *votre très-humbe serviteur, your most obedient servant, — suo devotissimo servo, —* csupán

a német óvakodik a „szolga“ kifejezéstől, mint nem igaztól! Aki azonban az udvariasságnak reális érdekeket áldoz fel, olyan, mint aki tantusz helyett igazi arannyal fizetne. Miként a természetnél fogva kemény és merev viaszkot némi melegséggel annyira hajlékonnyá lehet tenni, hogy minden tetsző alakot fölvesz, — úgy a nyakas és ellenséges indulatú embert némi udvariassággal és előzékenységgel hajlékonnyá és szívessé formálhatjuk. Az udvariasság az embernél annyi, mint a viasznál a meleg.

Annyiban nagyon nehéz feladat az udvariasság, amennyiben legnagyobb tiszteletre kötelez az emberekkel szemben, még ha azt legkevésbé sem érdemlik meg; továbbá arra, hogy a legélénkebb részvételt mímeljük, midőn örülünk, hogy semmi közünk az illetőhöz. A legnagyobb művészet udvariasságot és büszkeséget egyesíteni.

Sokkal kevésbé jönnek ki sodrunkból sértések alkalmával, ha egyrészt nem becsülnők túl önmagunkat és nem lennénk gőgösek, másrészt meggondolnók, hogy mit tart rendszerint egyik ember a másikról. Milyen éles az ellentét az ember érzékenysége között, melyet a személyére érthető legcsekélyebb célzásra mutat és aközött, amit hallani, ha ismerőseinek megszólásait meglesné. Mindig arra kelelne gondolni, hogy a közönséges udvariasság pusztá vigyorgó álarc, akkor nem óbégatnának, ha az álarc egyszer kissé félrecsuszik vagy egy pillanatra le is teszik. Ha

pedig egyenest goromba valaki, olyan az, mintha ruháit vetkőzné le és in puris naturalibus állana előttünk. Persze ilyenkor rossz formát mutat, mint ebben az állapotban a legtöbb ember.

37. Magunkviselte ne igazodjék mások példája után. Mert a helyzet, a körülmények és viszonyok sohasem egyenlők és mivel a jellem különbözőése a cselekvésnek is másminő színezetet kölcsönöz. Ezért igaz: si duo faciunt idem, non est idem. Érett megfontolás és éles meggondolás után cselekedjünk jellemünknek megfelelően. Tehát a *gyakorlati* dolgokban is elengedhetetlen az *eredetiség*: Különben tettünk nem illik egyéniségünkhöz.

38. Ne cáfoljuk más ember véleményét, hanem gondoljuk meg, hogyha ki akarnánk verni a fejükből minden abszurd balhitet, ahhoz Matuzsálem kora sem volna elég. Tartózkodjunk minden javítást célzó, még oly jóindulatú megjegyzéstől is, mert az embereket megbántani könnyű, de megjavítani nehéz, szinte lehetetlen. Ha bosszankodni kezdünk valamely beszéd badarságán, gondoljuk úgy, mintha két bolond komédiáznék. Probatum est. Aki azért jött a világra, hogy fontos dolgokban komolyan oktassa az embereket, szerencsésnek tarthatja magát, ha ép bőrrel menekül.

39. Aki azt akarja, hogy ítélete hitre ne találjon, nyilvánítsa azt hidegen, szenvedély nélkül. Mert minden hevesség az akaratból fakad: miért is nem a hideg

gondolkodásnak, hanem az akaratnak fogják az ítéletet tulajdonítani. Mivel ugyanis az emberben az akarat a radikális, a megismerés pedig másodlagos és járulékos, inkább fogják azt hinni, hogy az ítélet a felindult akaratból, mint azt, hogy az akarat fölindulása pusztán az ítéletből fakadt.

40. Még ha jogunk is lenne rá, ne ragadtassuk el magunkat az öndícséretre. Mert a hiúság annyira közönséges, az érdem pedig oly rendkívüli dolog, hogy ha bár közvetve dícsérni látszunk magunkat, mindenki százat tenne fogadásból egy ellen, hogy a hiúság szól belőlünk, mely elég balga, hogy nem veszi észre a dolog nevetséges voltát. Van abban igazság, amit Verulami Bacon mond, hogy a semper aliquid haeret (valami mindig megragad belőle) a rágalmazásra éppúgy megáll, mint az öndícséretre, miért is csak mérsékelt adagokban használandó.

41. Ha azt gyanítjuk valakiről, hogy hazudik, tettesük magunkat úgy, mintha hinnénk neki. Erre szemtelen lesz, még nagyobbat lódít és leálcázza önmagát. Ha ellenben azt vesszük észre, hogy a titkolni kívánt igazság egy részét valaki kiszalajtott: mutassuk úgy, mintha nem hinnénk neki. Bizonyos, hogy az ellentmondástól provokáltatva, a teljes igazság hátvédjét is fölvonultatja.

42. Valamennyi személyes dolgunkat tartsuk titkon és jó ismerőseink előtt is maradjunk ismeretlenek azon túl, amit saját szemökkel megláthatnak. Mert

az, hogy valaki bár legártatlanabb dolgainknak a tudója, olykor idővel és alkalomadtán ártásunkra szolgálhat. Tanácsosabb azáltal mutatni ki eszünket, amit elhallgatunk, mint azzal, amit kimondunk. Az előbbi az okosnak, az utóbbi a hiúnak a szokása. Alkalom egyaránt adódik mindkettőre: ám gyakran inkább részesítjük előnyben ez utóbbit, mert futó kielégülést nyújt, mint az előbbit, mely pedig tartós haszonnal jár. Még arról is mondjunk le, — ami pedig élénk emberekkel gyakran megesik, — hogy szívbeli megkönnyebbülés okából olykor hangosan beszélünk magunkkal, mert könnyen szokásunkká válhatik. Általa ugyanis a gondolat a szóval oly baráti frigyre lép, hogy a másokkal való beszéd is a hangos gondolkodásba csap át. Már pedig az okosság azt parancsolja, hogy gondolkodásunk és beszédünk közl széles űr tartassék szabadon.

Néha úgy hisszük, hogy mások egyáltalán el nem hihetnek valami reánk tartozó dolgot: pedig azoknak eszébe sem jutna kételkedni benne. De ha rávezetjük az illetőt, már el sem tudja többé hinni. Néha csak azért áruljuk el magunkat, mert lehetetlennek véljük, hogy más azt rajtunk észre ne vegye. Olyan ez, mint mikor valaki leveti magát a magasból szédülés folytán, Az illetőt az a meggondolás vezeti, hogy itt lehetetlen bizton megállni, a kín pedig, hogy mégis itt áll, oly nagy, hogy jobb azt megrövidíteni: ezt a téveszmét hívjuk szédülésnek.

Másrészt jegyezzük meg, hogy azok az emberek is, akik egyébként nem valami éleselméjűek, — kitűnően tudnak számolni mások személyes ügyeiben, amennyiben egyetlen adott mennyiség segítségével a legbonyolultabb feladatokat is megtudják oldani. Ha valamit elmond nekik az ember, óvakodni kell bármily csekély pozitív és egyéni körülményt megjelölni, helyet, időpontot, egy mellékszereplő nevét vagy bármi mást, ami bár közvetlenül összefügg vele: mert általa oly adott pozitív mennyiséghez jutnak, melyekkel számolni tudó értelmük a többi nyitját megtalálja. A kíváncsiság ösztönző lelkesedése oly nagy náluk, hogy az akaral megsarkantyúzza az értelmeket, mely a legtávolabb eső eredmények kifürkészésére lesz képes. Mert az ilyen emberek bármennyire érzéketlenek és közönyösek az általános igazságok iránt, annál kíváncsiabbak az egyéniekkel szemben.

A hallgatást ezért ajánlják az életbölcesség tanítói a leghathatósabb érvekkel, — nincs mit hozzátennem. Csak éppen néhány arab mondást hozok fel, mert nagyon találók és kevésbé ismertek. „Amit el-lenségednek nem kell tudni, azt ne mondd el barátodnak.“ „Ha titkomat elhallgatom, úgy az a foglyom: ha kiszalajtom, én vagyok a foglya.“ „Hallgatás fájának béke a gyümölcse.“

43. Azt a pénzt használtuk fel legjobban, amelyet kicsaltak tőlünk: mert egyenest okosságot vásároltunk rajta.

44. Ne tartsunk számon neheztelést, de jól tart-suk meg emlékezetünkben az emberek eljárását ve-lünk szemben, hogy ahhoz igazítsuk viselkedésünket, fentartva a jellem változhatatlanságáról vallott meg-győződésünket. Valakinek valamely gyarló jellem-vonását elfelejteni olyan volna, mintha keservesen szerzett pénzt eltékozolna az ember. Így azonban óv-juk magunkat balga bizalmasságtól és balga barát-ságtól.

„Nem szeretni, nem gyűlölni“ a felét teszi min-den életbölcességnek : „semmit el nem mondani és semmit el nem hinni“, teszi a másik felét. Annyi azon-ban bizonyos, hogy az olyan világnak, melyben ilyen szabályok és az utóbb következők érvényesek, a leg-jobb hátat fordítani.

45. Haragot vagy gyűlöletet mutatni szóval vagy mimikával haszontalan, veszedelmes, oktalán, nevetség-es és alantas dolog. Haragot vagy gyűlöletet máskép, mint tettekkel, ne mutasson az ember. Ezt annál tö-kéletesebben tudjuk megtenni, minél tökéletesebben kerültük el az előbbit. Csak a hidegvérű állatok mér-gesek.

46. Parler sans accent (nyomaték nélkül beszélni): a világfiak e régi szabálya azt célozza, hogy bízzuk az emberek elméjére, hogy beszédünk értelmét kitalál-ják. Az emberek eszejárása pedig lassú, amíg szavunk értelmének a végére jár, addig mi magunk már messze járunk. Ellenben parler avec accent (nyomatékkal be-

szélni) annyit jelent, mint az érzéshez szólni, ahol is minden fonákul sikerül. Olyik embernek udvarias taglejtéssel és barátságos hangon akár valóságos gorombaságokat is odamondhat az ember közvetlen veszedelem nélkül.

D) Magunktartása a világ folyásával és a sorssal szemben.

47. Bármely formát öltson is az emberi élet, az elemei ugyanazok maradnak, akár kunyhóban, akár az udvarnál, kolostorban vagy a hadseregben. Az élet eseményei, kalandjai, jó és balszerencséje még oly változatos formát mutasson bár, mégis úgy vagyunk vele, mint a cukrászsüteménnyel. Sok mindenféle fura, tarka figura van közte : de valamennyi ugyanabból a tésztából van gyúrva. És ami valakivel megtörténik, sokkal inkább hasonlít ahhoz, ami mással is megtörtént, mint az illető gondolja, midőn beszélni hall róla. Életünk eseményei hasonlítanak még a kaleidoszkóp képeihez, melynek minden fordulatanál mást és mást látunk, holott voltaképp mindig ugyanaz van a szemünk előtt.

48. Három világhatalom van, mondja igen találóan egy régi bölcs: okosság, erő és szerencse. Ez utóbbi — úgy vélem — a leghatalmasabb. Életpályánk hasonló a hajó útjához. A sorsnak, secunda aut adversa fortuna, ugyanaz a szerepe, mint a szélnek, mely messzire előre visz bennünket vagy messze hátravel; ellene hiába való minden erőlködésünk. Annyi ez, mint

az evezők órák hosszat tartó munkája, mely jó darabon előbbre vitt bennünket, mire egy hirtelen támadt szélroham éppannyira hátravet. Viszont kedvező irányú szélroham fölöslegessé teszi az evezőket. A szerencse hatalmát utolérhetetlenül fejezi ki egy spanyol közmondás: *da ventura a tu hijo, y echa lo en el mar* (adj fiadnak szerencsét és dobd a tengerbe).

A véletlen gonosz hatalom, melyre oly keveset kell bízni, amennyit csak lehet. Van-e az ajándékosztók közt még egy, aki, adakozván, egyúttal a legvilágosabban megmutatja, hogy semmi jogot nem formálhatunk adományaira, hogy azokat egyáltalán nem érdmünknek, hanem csupán az ő jóságának és kegyének köszönhetjük és ebből azt az örvendetes reményt méríthetjük, hogy alázattal fogadhatunk el tőle a jövőben is még számos meg nem érdemelt ajándékot? A véletlen ez az ajándékosztó, mely ért a királyi művészelhez, hogy éreztesse, miként az ő kegye és kegyelme ellen minden érdem tehetetlen és értéktelen.

Ha visszatekintünk életünk kusza labirintusára, sok elvésett szerencsét, sok felidézett szerencsétlenséget kell meglátnunk: miattok könnyen túlzott szemrehányással illethetnők önmagunkat. Mert éltünk folyása nem pusztán a magunk műve, hanem két tényezőnek, úgymint az események sorozatának és elhatározásaink sorozatának az eredménye, melyek folyton egymásba fonódnak és egymást kölcsönösen módosítják. Ehhez

vegyük még, hogy szemkörünk igen szűkre szabott. Nem ismerjük jóeleve elhatározásunkat és még kevésbé láthatjuk előre az eseményeket, hanem csupán a jelenlegieket ismerjük igazán. Míg távol a cél, nem vághatunk egyenest neki. Csak körülbelül, sejtésünk után igazodhatunk feléje és az irányt meg-meg változtatjuk. Csupán annyit tehetünk, hogy elhatározásainkat a körülményekhez igazítjuk, remélve a célhoz való közeledést.

Az események és céljaink két, különböző irányban ható erőhöz hasonlíthatók, melyek eredője éltünk folyása. Terentius megmondta: *in vita est hominum quasi cum ludas tesseris: si illud, quod maxime opus est jactu, non cadit, illud quod cecidit forte, id arte ut corrigas* (az emberi élet olyan, mint a kockajáték: ha nem úgy fordul, amint szeretnők, javítsuk meg ügyességünkkel). Röviden szólva: a sors keveri a kártyát, mi meg játszunk. Ezt az elmélkedésemet legtalálóbban egy hasonlattal fejezhetném ki. Az élet olyan, mint a sakkjáték: tervet csinálunk magunknak, ám ez az ellenjátékos szerint, — az életben sorsnak hívják — módosul. Tervünk oly módosuláson megy keresztül, hogy a kivitelben alig ismerhetni rá az alapvonásokra.

Különben van életünk folyásában még valami, ami mindezeken kívül esik. Ugyanis köznapi és nagyon gyakran bebizonyosodott igazság, hogy gyakran balgábbak vagyunk, mint azt magunk hisszük.

Ellenben, hogy okosabbak lennénk, mint hisszük, oly felfedezés, mely csak azokat éri, akik ily esetet átéltek és akkor is csak későn. Van bennünk valami, ami bölcsőbb, mint a fejünk. Életünk eldöntő lépéseit nem a helyesnek világos felismerése, hanem valami benső impulzus, mondhatnók: ösztön dönti el, mely lényünk legbelsejéből ered. Utóbb aztán világos, de gyarló, szerzett és kölcsönként fogalmak, általános szabályok és idegen példák alapján, kellő megfontolás nélkül ócsároljuk tetteinket. Nem fontoljuk meg, hogy ugyanaz nem illik mindenkire és így könnyen igazságtalanok leszünk önmagunk iránt. Végül aztán kitűnik, hogy kinek volt igaza; csak a szerencsésen elért öregség tudja szubjektíve és objektíve megítélni a dolgot.

Az a belső impulzus talán prófétai és az ébredéssel szertefoszló álmok öntudatlan vezetése alatt áll, amelyek életünknek tónusbeli egyenletességet és drámai egységet adnak, amelyet az oly gyakran ingadozó és tévedő, más hangulatba átsapó agybeli öntudat nem tudna neki megadni. Ezért van az, hogy aki bizonyos fajta nagy tettek végbevitelére van hivatva, ezt ifjúkorától kezdve bensőjében és titkon érzi és ösztönösen dolgozik rajta, miként a méh a lépen. Ezt nevezi Gracian Balthasar *la gran sinderesis*-nek, az ösztönszerű, vagy önóvásnak, mely nélkül az egyén elpusztulna. Elvont elvek szerint nehéz cselekedni és csak hosszú gyakorlat után sike-

rülhet, de csak olykor és nem teljesen. Ám mindenkinek vannak veleszületett, konkrét elvei, melyek húsába, vérébe mentek át és egész gondolkodásának, érzésének és akarásának eredményei. Többnyire nem ismeri azokat in abstracto, de midőn visszatekint életére belátja, hogy mindenkor utánok igazodott és azok láthatatlan fonalakként nűzgálták ide-oda. Ezek aszerint, hogy milyenek, fogják őt boldogságra vagy boldogtalanságra vezetni.

49. Szünetlenül szemünk előtt kellene tartanunk az idő hatását és dolgok változandóságát és mindenél, ami történik, annak ellenkezőjét kellene elképzelnünk. Gondoljunk tehát a szerencsében a szerencsétlenségre, barátságban az ellenségeskedésre, szerelemben a gyűlöletre, bizalomban és nyíltságban az árulásra — és megfordítva is. Ez az igazi életbölcsességnek ki nem apadó forrása: ilyformán cselekvésünk mindenkor megfontolt lesz és nem egykönnyen csalódunk. Annyi ez mindössze, hogy az idő elkövetkező hatását előre számításba vettük. De talán semmiféle ismerethez nem szükséges annyira a tapasztalat, mint a dolgok állhatatlanságának és változandóságának helyes megismeréséhez. Minden állapot ugyanis, amíg tart, szükségszerűen és teljes joggal áll fönn. Minden év, minden hó, minden nap olyannak látszik, mintha most az ő igazságának virradt volna föl örökre. De nem így van: csupán a változandóság örökös. Az az okos, akit az állandóság

látszata meg nem téveszt. sőt előre látja¹ a legközelebbi változás irányát.

Az emberek a dolgok ideiglenes állapotát, illetve pályájuk irányát azért tartják rendszerint maradádnak, mert a hatásokat tartják szemük előtt, de az okokat föl nem fogják, pedig ezek rejtik magukban a jövő változások csiráját, míg a hatás semmit sem tartalmaz abból. Ehhez tartják magukat és fölteszik, hogy az előttük ismeretlen okok, melyek ilyen hatást tudtak létrehozni, azt fenn is tudják tartani. Megvan amellet az az előnyük, hogy ha tévednek, az mindig unisono történik; ezért is az őket érő baj mindig általános, holott a gondolkodó fő, ha tévedett, még egyedül is áll. Mellesleg megerősítése ez ama tételemnak, hogy a tévedés mindig a következményből az okra való következtetésre ered. (Lásd: „Welt als W.“ I. köt. 90. l., 3. kiad. 94. l.)

Az időt pedig csak elméletileg és hatásának meg-

¹ A véletlen minden emberi dologban oly kiváló szerepet játszik, hogy midőn valami messziről fenyegető veszedelemnek elejét igyekszünk venni, ez a veszedelem gyakran valami előre nem sejtett körülmény folytán eltűnik és egyszerre nemcsak a meghozott áldozatok vesznek kárba, hanem az általuk előidézett változás is kárunkra válik a körülmények megváltozott állása mellett. Nem kell nagyon törődnünk a távol jövővel, hanem számítsunk a véletlenre is és nézzünk bátran szembe a veszéllyel, remélve, hogy az, mint sok fekete viharfelhő elvonul.

sejtésével anticipáljuk, de nem úgy, hogy a gyakorlatban is elébevágjunk, időnek előtte kívánva valamit, amit csak az idő hozhat meg. Mert aki így jár el, azt fogja tapasztalni, hogy nincs rosszabb, lelketlenebb uzsorás az időnél, mely a tőle kicsikart előny után súlyosabb kamatot szed minden zsidónál. Így például oltatlan mész és melegség által, úgy meghajthatjuk a fát, hogy néhány nap alatt levelet hajt, kivirágzik és gyümölcsöt hoz: de aztán el is hal. Ha az ifjú a férfi nemzőerejét már most akarja gyakorolni, akár csak néhány hétre is és tizenkilencéves korában azt tenni, amit harmincéves korában nagyon jól megtehet: az idő megadja az előleget, de jövőendő évei erejének egy része, sőt talán életének egy része lesz az érte járó kamat. Vannak olyan betegségek, melyekből csak úgy lehet teljesen kigyógyulni, ha azoknak természetes lefolyást engedünk, minekutána nyom nélkül, maguktól eltűnnek. Ha azonban most, azonnal és éppen most akar valaki meggyógyulni: az idő itt is ad előleget, elúzi a betegséget, de életfogytig tartó gyöngeség és krónikus baj lesz a kamatja. Ha háborús, nyugtalan időkben szükségünk van pénzre, még pedig azonnal, éppen most, úgy kénytelenek leszünk ingatlanainkat vagy állampapírjainkat értékük egyharmadán, vagy még azon alul is eladni, holott teljes értékét megkapnók értük, ha néhány évig várni akarnánk: de mi arra kényszerítjük, hogy kölcsönt adjon. Vagy például tetemes összegre van szükségünk

valamely nagyobb utazáshoz: egy vagy két év alatt jövedelmünkben megtakaríthatnók. De nem akarunk várni, tehát kölcsönt veszünk fel, vagy tőkénkből vesszük el, azaz az idő nyújt előleget. Itt a kamat a pénztárunkban támadt rendetlenség, tartós és folyton nagyobbodó deficit lesz, melytől sohasem bírunk többé megszabadulni. Ilyen az idő uzsorája: áldozatául esik mindenki, aki várni nem tud. Az idő kiért járását siettetni akarni a legköltségesebb vállalkozás. Óvakodjunk tőle, hogy az időnek adósaivá váljunk a kamatokkal.

50. Jellemző és a mindennapi életben gyakran szembeötlő különbség a közönséges és az okos emberek közt, hogy azok a bekövetkező veszedelmek megfontolásánál és felbecsülésénél csak azt kérdik és azt vizsik tekintetbe, ami ehhez hasonló már *megtörtént*, míg ellenben az okosak azt fontolják meg, ami esetleg *megtörténhetnék*, vagy a spanyol közmondás szerint: lo que no acaece en un anno, acaece en un rato (ami meg nem történik egy év alatt, megtörténik egy perc alatt). És ez a különbség természetes is: mert annak áttekintéséhez, ami *megtörténhetik*, ész szükséges, ahhoz ami *megtörtént*, csupán érzékek.

Életelvünk legyen: áldozzunk a gonosz démonoknak! Ne riadjunk vissza némi fáradság, idő, kényelmetlenség, körülményesség, pénz vagy nélkülözés rááldozásától, hogy valamely szerencsétlenség lehetsége előtt becsukjuk a kaput. Minél többet áldoztunk

rá, annál kisebb, távolabb eső is kevésbé valószínű lesz annak a bekövetkezése. E szabály legvilágosabb példája a biztosítási díj. Nem egyéb ez, mint a gonosz démonok oltárain nyilvánosan és mindenkitől bemutatott áldozat.

51. Semmiféle esemény felett ne ujjongjunk és ne jajveszékeljünk túlságos hangosan: egyrészt minden dolog forgandósága, másrészt ítéletünk gyarlandó volta miatt, mely gyakran megtéveszt bennünket afelől, hogy mi válik előnyünkre és mi kárunkra. Szinte mindenki jajveszékelt már afölött, ami utóbb igaz javára vált vagy ujjongott azon, ami később legnagyobb szenvedéseinek lett a forrása. Szépen fejezte ki Shakespeare az ellene ajánlott érzületet:

I have felt so many quirks of joy and grief
That the first face of neither, on the start,
can woman me unto it.¹ (All's well, A. 3. sc. 2.)

Aki szerencsétlenség eseteiben nyugodt marad, tanujelét adja, hogy ismeri az életben előfordulható bajok nagyságát és nagy számát és azt, ami éppen most érte, igen csekély részéül veszi annak, ami vele a jövőben megtörténhetik.

E stoikus felfogás mellett nem lehetünk soha (*conditionis humanae oblitus*) megfeledkezők emberi mivoltunkról, hanem mindenkor emlékezzünk róla,

¹ Öröm és bú annyi rohamát álltam már ki, hogy első látásuk asszonyi módra el nem ragad.

mennyire szomorú és nyomorúságos az emberi sors és mily sok bajnak van kitéve élete. Hogy ezt a belátást mindenkor ébren tartsuk, elég egy pillantást vetnünk körülöttünk: mindenütt szemünkbe ötlík a küzdés, vergődés és kínlódás a nyomorult, kiellen, mitsem nyújtó, pusztta létért. Igényeinket eszerint leszállítjuk, beletaláljuk magunkat minden dolognak és állapotnak gyarlóságába, szembenézünk a szerencsétlenségekkel, hogy elkerüljük vagy elviseljük azokat. Tartsuk állandóan szem előtt, hogy a kis és nagy szerencsétlenségek az élet tulajdonképeni elemei. Azért nem kell a rosszmájnak módjára, miként *Beresford*, az emberi életnek óráról órára jelentkező nyomorúságai (miseries of human life) fölött lamentálni és arcunkat fintorítani, még kevésbé in pulicis morsu Deum invocare (bolhacsipésnél Istenhez könyörögni). Inkább legyünk óvatosak a szerencsétlenségek megelőzésében és elhárításában, jöjjenek azok bár emberektől vagy dolgoktól, hogy ravasz rókaként szépen kitérhessünk minden balszerencse elől, ami valójában pusztán álcázott ügyetlenség.

A balszerencse elviselése nem esik annyira nehezünkre, ha eleve lehetőknek képzeltük el és elkészültünk bekövetkezésére. Mert ha az esetet bekövetkezése előtt mint pusztta lehetőségét nyugodtan fontolóra vesszük, akkor kiterjedését minden irányban világosan áttekinthetjük és végesnek látjuk. Ha a szerencsétlenség aztán valóban bekövetkezik, hatása nem nagyobb való súlyánál. Viszont ha nem így fogadjuk, hanem

készületlenül ér a baj, ijedtségünkben első pillanatban képtelenek vagyunk a baj nagyságát helyesen megítélni. Áttekinthetetlen lévén, könnyen mérhetetlennek, a valóságban sokkal nagyobbnak tűnik fel. A sötétség és bizonytalanság nagyobbnak tüntet fel minden veszedelmet. Hozzájárul ehhez még az a körülmény, hogy a lehetségesnek vett szerencsétlenség mellé elképzeljük a vigaszul szolgáló okokat és elhárításuk eszközeit is.

A szerencsétlenség elviselésére mi sem tesz bennünket jobban képessé, mint annak az igazságnak a belátása, hogy : minden ami történik, a legnagyobbtól a legkisebbig, szükségszerűen történik. (Lásd az Akarat Szabadságáról , szóló pályamunka, 62. l. magyarul Kelen Ferentől, a Filozófiai Írók Tára XVII. kötele.) Mert az elkerülhetetlen szükségszerűségbe könnyen belenyugszik az ember. Az ott nyert megismerés mindent, még a legfurább véletlennek látszó dolgokat is oly szükségszerűnek tünteti fel, mint azt, amely a legismertebb törvények szerint és teljesen előrelátva következett be. Rámutatok itt arra, amit (Welt als Wille I. köt. 345. és 346. l. 3. kiad. 261. l.) az elkerülhetetlenség és szükségszerűség fölismerésének megnyugtató hatásáról mondtam. Aki e megismeréstől át van hatva, előbb minden lehetőt megtesz, aztán készséggel elszenvedí, amit el kell viselnie.

A bennünket óránként kínzó apró baleseteket úgy tekintjük, mint aminek az a célja, hogy szeren-

csénk idején is gyakorlatban maradjunk és a nagy szerencsétlenségek elviselésére szolgáló erőnk teljesen el ne ernyedjen. A mindennapi bosszantásokkal, kicsinyes súrlódásokkal, jelentéktelen összeütközésekkel, illetlenségekkel, vletykával szemben legyünk vértezették, miként Siegfried. Meg se érezzük, ne engedjük szívünkhöz férkőzni, dobjuk el magunktól, mint útunkba kerülő kavicsot és semmi esetre be ne fogadjuk belső megfontolásunk tárgyai közé.

52. Amit közönségesen sorsnak mondanak az emberek, az többnyire a maguk ostoba csínytevése. Szíveljük meg Homérosz szép szavait (Ilias XXIII. 313. és folyt.), ahol az okos megfontolást ajánlja. Mert ha gonoszságainkért csak a túlvilágon kell lakolnunk, ostoba csínyeinkért már e földön — bár néha kegyelemben is lehet részünk. Nem az tetszik félelmetesnek és veszedelmesnek, aki dühös tekintetű, hanem az okos nézésű: mert bizonyos, hogy épp oly félelmes fegyvere az embernek az esze, mint az oroszlánnak a körme.

A tökéletes világhi sohasem tétovázik és soha el nem hamarkodik semmit.

53. Az okosság mellett boldogulásunkra felette lényeges tulajdonság a bátorság. Ezekkel természetesen nem ajándékozhatjuk meg önmagunkat, hanem az elsőt anyántól, az utóbbit apántól kapjuk örökre: mégis erős szándékkal és rászoktatással sokat lendíthetünk a már meglevőn. Ebben a világban, melyben kérlelhe-

tetlen „érc-kockák hullanak“, vasakaratra van szükség, páncélra a sors és az emberek ellen. Az élet merő küzdelem, minden talpalatnyi előrehaladásért meg kell verekedni és joggal mondja Voltaire : on ne réussit dans ce monde, qu'à la pointe de l'épée, et on meurt les armes à la main. (Ezen a világon csak kardunk hegyével boldogulhatunk és fegyverrel kezünkben halunk meg.) Gyáva az olyan lélek, mely ha felhők tornyosulnak vagy akár csak feltűnnek, összezsugorodik, elcsügged és jajgat. Inkább az legyen a jeligénk : tu ne cede malis, sed contra andentior ito. (Ne hátrálj a bajok elől, hanem bátran haladj előre !)

Míg valamely veszélyes dolognak a vége még kétes, amíg megvan a lehetősége, hogy jóra forduljon, nem szabad elcsüggednünk, hanem álljunk ellen. Az időjáráson sem szabad kétségbeesnünk, míg egy darabka kétség mutatkozik az égen. Sőt vigyünk anynyira, hogy elmondhassuk :

Si fractus illabatur orbis

Impavidum ferient ruinae.

(Ha romba dől is a világ, mint rettenthetetlent temesenek el a romok.)

Az élet és javai nem érik meg, hogy gyáván összeszorulva megremegjen értük a szívünk :

Quocirca vivite fortes,

Fortiaque adversis apponite pectore rebus.

(Éljetek hát bátrakként és bátor szívvel nézzetek szembe a bajokkal.)

De ebben is túlzásba mehetünk : a bátorság vakmerőséggé fajulhat. Hogy fentartsuk magunkat, bizonyos mértékig félénkségre van szükségünk : a gyávaság ennek csupán túllépése. Ezt nagyon találóan fejezi ki Verulami Bacon a páni félelemről (terror Panicus) adott etimológiai magyarázatában, mely jóval különb a Plutarchosénál (de Iside et Osir c. 14.). Ugyanis Pan-ból, a megszemélyesített természetből vezeti le ilyen formán : *Natura enim rerum omnibus viventibus indidit metam, ac formidinem, vitae atque essentiae suae conservatricem, ac mala ingruentia vitantem et depellentem. Verumtamen eadem natura modum tenere nescia est: sed timoribus salutaribus semper vanos et inanes admiscet; adeo ut omnia (si intus conspici darentur) Panicis terroribus plenissima sint, praesertim humana.*¹ (De sapientia veterum VI.) Különben jellemző tulajdonsága a páni félelemnek, hogy nincsen világos tudata az okairól, hanem azokat inkább pusztán föltételezi, minsem ismeri, sőt szükség esetén a félelem okául magát a félelmet adja meg.

¹ A természet ugyanis minden teremtetett lénybe félelmet és rettegést öntött életének és lényének fentartására és gonosz támadásainak kikerülésére és elűzésére. De a természet ezt a mértéket nem tudja betartani, hanem a hasznos félelem közé hiábavalót vegyít : annyira, hogy minden, különösen pedig az emberi természet telítve van páni félelemmel.

VI FEJEZET.

AZ ÉLETKOROK KÜLÖNBSÉGÉRŐL.

Nagyon szépen mondta Voltaire: akiben nincs meg korának a szelleme, azt korának minden szerencsétlensége sújtja. Helyén való lesz tehát az életboldogságnak szentelt e fejtegetések végén egy pillantást vetnünk azokra a változásokra, amelyeket az életkorok rajtunk előidéznek.

Egész életünkön át mindig csak a *jelen* van hatalmukban, sohasem több. A különbség csak annyi, hogy éltünk kezdetén hosszú jövőt látunk magunk előtt, a vége felé pedig hosszú multat mögöttünk. Továbbá, hogy temperamentumunk, de nem a jellemünk, némely ismeretes változáson megy át, amely körülmény mindenkor más és más színezetet ad a jelennek.

Főművemben kimutattam (II. köt. 31. fej.), hogy *gyermekkorunkban* sokkal inkább *megismerő*, mint *akaró* lények vagyunk, ennek ott az okaít is kifejtettem. Éppen ezen alapszik életünk első negyedének a boldogsága, melyre később mint az elvesztett paradicsomra gondolunk vissza. Gyermekkorunkban ke-

vés viszonyaink és csekély szükségleteink folytán csekély az akaratot megindító inger is. Lényünk nagyobb része a *megismerésbe* merül el. Az értelem korán fejlődik, ha nem is érik — az agyvelő már a hetedik évben eléri a teljes nagyságot — és szünetlenül táplálékot keres a még *új* lét egész világában, ahol minden az ujdonság mázában ragyog. Ez a forrása gyermekéveink kimeríthetetlen költészetének. A költészetnek, mint minden művészetnek, a lényege ugyanis a plátói eszmének a felfogásában rejlik. abban t. i., hogy minden egyes dologban a lényegest és így az egész fajban közöst meglássuk. Ezáltal minden egyes dolog nemének képviselője gyanánt lép föl és *egy* eset ezerre érvényes. Ámbár úgy tetszik, hogy gyermekkorunk jeleneiben mindig csak a mindenkori egyes tárggyal vagy esettel vagyunk elfoglalva és pedig csak amily mértékben az pillanatnyi akarásunkat érdekli: valójában másképp áll a dolog. Az élet ugyanis egész jelentőségében oly újnak és az ismétléstől még el nem kopott benyomásaival oly frissnek tetszik előttünk, hogy gyermeki játékaink közepette csöndben és világos szándék nélkül azzal foglalkozunk, hogy az egyes jelenetekből és eseményekből magát az élet lényegét és alakjainak alaptípusát felfogjuk. A dolgokat és személyeket, miként Spinoza mondaná, az örökkévalóság szempontjából szemléljük. Minél fiatalabbak vagyunk, annál inkább jelenti minden egyes dolog

szemünkben az egész fajt. Ez évről évre csökken és ezen alapszik a benyomás különbsége, melyet a dolgok ránk ifjúságunkban és vénségünkben gyakorolnak. Ezért válnak a gyermekkor és a kora ifjúság tapasztalatai minden későbbi ismereteink típusaivá és kategóriává, amelyekbe minden későbbi ismereteinket, ha nem is mindig tudatosan, belefoglaljuk. Így már gyermeki éveinkben kialakul világnézetünknek a szilárd alapja, kitetszik sekély-sége vagy mélysége. Későbbre csak a teljes kivétel, a befejezés marad, de lényegében nem változik. A gyermekkorban e tisztán objektív és így poétikus szemlélet az uralkodó, amit támogat az a körülmény, hogy akaratunk még távolról sem lép föl teljes energiájával. Innét van némely gyermeknek az a komoly, fürkésző tekintete, amelyet Rafael angyalainál, különösen a Madonna del Sisto-n levőknél oly szerencsésen felhasznált. Ezért oly boldogok a gyermekkor évei, ezért emlékezünk rájuk mindenkor sóvárgással.

Míg mi a dolgok első, *szemléletes* megértésének ezzel a komolysággal szenteljük magunkat, addig a nevelés azon fáradozik, hogy bennünket a *fogalmakkal* ismertessen meg. Azonban a fogalmak nem nyújtják a tulajdonképpeni lényegét, ellenben minden ismeretünk alapja és valódi tartalma a világ szemléletes felfogásában rejlik. Ezt azonban csak mi *magunk* nyerhetjük el és semmi más *kioktatás* itt nem használ. Miként erkölcsi, úgy értelmi érté-

künk is nem kívülről áramlik belénk, hanem saját lényünk mélyéből fakad. A született balgából Pestalozzi nevelő művészete sem alakíthat gondolkodó embert: soha! Balgának született, balgakép kell, hogy meghaljon.

A külvilágnak e mélységes első szemléletéből érthető meg, hogy miért vésődnek be oly mélyen az emlékezetünkbe gyermekkorunknak környezetei és tapasztalatai. Ugyanis osztatlanul engedjük át magunkat azoknak, figyelmünk el nem szóródott, az előttünk feltűnő dolgokat úgy néztük, mintha nemükben páratlanok, sőt mintha egyáltalán az egyetlen létezők volnának. Később azonban az ismertté vált dolgoknak a nagy tömege elveszi bátorságunkat és türelmünket.

Ha visszaemlékszünk itt arra, amit főművemnek fönt említett kötetében, 372. lap (3. kiadás, 425. lap) kimutattam, hogy tudniillik minden dolognak *objektív*, vagyis pusztán *képzetekben* való létezése mindig öröndetes, míg szubjektív létezése, mint ami akarásból áll, erősen vegyítve van fájdalommal és szomorúsággal: akkor a dolognak rövid kifejezésére ezt a tételt is el fogjuk fogadni: minden dolog gyönyörű, amint *látjuk*, de csúf, amint *van*.

Gyermekkorunkban a dolgokat inkább a szemlélet, az objektívitás oldaláról tekintjük, semmit a lét, az akarat szempontjából. Minthogy az előbbi a dolgoknak az örömet nyújtó oldala, a szubjektív és csúf

ellenben még ismeretlen előttünk, ezért az ifjú értelem a valóság és művészet minden elébe kerülő alakját csupa boldog lénynek tartja. Azt tartja, hogy a létük még sokkal szebb a látszatuknál. A világ édenkertnek tűnik fel szemében, Arkádia ez, melyben mindannyian születünk. Ebből támad később a való élet utáni szomjúság, a tettek és szenvedések áhítása, amely az élet forгатagába kerget bennünket. Ebben aztán megismerjük a dolgok másik oldalát, a létét, vagyis az akaratét, ahol minden lépésünknel gátat találunk. Majd elkövetkezik lassanként a nagy csalódás, a kiábrándulás kora, melynek beálltával azt szokták mondani: *l'âge des illusions est passé* (az illúziók kora lejárt). És ez a kiábrándulás mindig tovább halad, mindig teljesebbé válik. Gyermekkorunkban olyannak látjuk az életet, mint a távolból nézett színházi díszletet, öregségünkben pedig, mint mikor azt közvetlen közelből nézzük.

Egy másik körülmény is hozzájárul a gyermekkor boldogságához. Miként tavaszelőn minden lombnak egy a színe és majdnem azonos az alakja, úgy hasonlítunk gyermekkorunkban egymásra, miért is kitűnő a harmónia a gyermekek közt. Ám a serdüléskor megkezdődik a szétágazás és mindig nagyobb lesz, mint a kör küllőinél.

Az ifjúkor boldogságát azonban rendszerint megzavarja, sőt meg is semmisíti a szerencse hajhászása, amelyről szilárdan hisszük, hogy életünkben el kell

hogy érjük. Ebből fakad aztán a mindig csalód reménykedés és az elégedetlenség. Egy megálmodott elmosódó boldogságnak csalóka képei és szeszélyeser megválasztott alakjai lebegnek előttünk és hiába keressük az eredetijöket. Ezért vagyunk ifjúkorunkban rendszerint elégedetlenek helyzetünkkel és környezetünkkel. Ugyanis ezeknek tulajdonítjuk azt, ami általában az emberi élet ürességének és szegénységének a járuléka, amellyel most kötünk először igazán ismeretséget, miután egészen más dolgokat vártunk.

Sokat nyernénk vele, ha idejében kiírtanók az ifjúból azt a rögeszmét, hogy az életben sok, nagy boldogság vár reá. De ennek ép az ellenkezője esik meg, midőn rendszerint az életet előbb ismerjük meg a költészeiből, semmint a valóságból. A költészet festette jelenetek saját ifjúságunk pirkadó színeiben pompáznak tekintetünk előtt, csoda-e, hogy sóvárgás kínozz bennünket megvalósulásuk után és utána kapunk a — szívárványnak! Az ifjú élete folyását érdekes regény formájában várja. A csalódás, mint már említettem (II. köt. 374. l.), el nem maradhat. Azoknak a képeknek éppen az a varázsa, hogy csak *képek* és nem valóságok. Csak így maradhatunk meg azokat szemlélve a tiszta megismerés nyugalmas és megelégedett lelkiállapotában. A megvalósulás áhítása már megindítja akaratunkat, ettől pedig elválaszthatatlan a fájdalom. Az érdeklődő olvasót itt még az említett kötet 427. lapjára (3. kiad. 488. l.) is utalom.

Éltünk első felét a boldogság utáni kielégíttelen sóvárgás jellemzi, második felét pedig a szerencsétlenség miatt való aggodás. Ekkor ugyanis már többé-kevésbé világosan kiismertük, hogy minden boldogság csupán csak képzeleti, ellenben a szenvedés, az a való. E korban azért is, legalább az okosabb, inkább szenvedéstől és zaklatástól ment állapotot keres, mintsem élvezetet.¹

Ha ifjú koromban csöngetést hallottam ajtómon, felvidultam: azt hittem, no, most jön. Későbbi években hasonló alkalommal inkább ijedtségfélét éreztem: azt gondoltam, most aztán itt van!

Az ember világával való érintkezés is két ellentétes érzést vált ki a kiváló és tehetséges egyéniségből. Az ilyen ember voltaképpen nem igen tartozik abba a világba és kiválóságának mértékéhez képest többé-kevésbé egyedül áll. Ifjúkorban gyakran *elhagyott-nak* érzi magát, későbbi években ellenben a világból *menekülőnek*. Az első érzés kellemetlen és a világ nem ismeréséből fakad, a másik kellemes és a világ megismeréséből támad.

Az élet másik fele, mint valami zenei periódusnak második szakasza, kevesebb törtetést, de annál több nyugalmat mutat. Míg ifjúságunkban azt képzeljük,

¹ Az öregségben az ember jobban ért a szerencsétlenségek elkerüléséhez, ifjúságában pedig elviseléséhez.

ki tudja mi minden boldogság és gyönyör tanyája a világ, csak rátalálni nehéz, addig öregségünkben tudjuk, hogy minderre hiába várunk és ebbe belenyugodva élvezzük a tűrhető jelent és örömet találunk kicsiségekben.

Az érett ember élettapasztalata révén nyert *elfogulatlanságával* másképp látja a világot, mint az ifjú és a gyermek. Csak most látja a dolgokat egyszerű valóságukban, míg a gyermek és az ifjú előtt az igazi világot délibáb fátyolozza el, maga szeszélyéből, hagyományos előítéletekből és szertelen képzeletéből szövődött képekkel.

A tapasztalatnak ugyanis első teendője, hogy bennünket az ifjúság agyrémeitől és hamis fogalmaitól megszabadítson. A legjobb, ámbár negatív nevelés feladata aból állana, hogy az ifjúságot ezek-től megóvjá, ez azonban felette nehéz dolog. E célból a gyermek szemkörét eleinte lehető szűkre kellene korlátozni, ezen belül azonban csupa világos és helyes fogalmakkal megismertetni. Csak miután az e körben levőket mind helyesen felfogta, lehetne azt tágítani, mindig ügyelve arra, hogy semmi homályos vagy félig és ferdén értett fogalom fenn ne maradjon. Ennek folytán a dolgokról és emberi viszonyokról korlátozt és igen egyszerű, de másrészt világos és helyes fogalmakkal bírna, amelyek csak folytonos tágításra szorulnának, de helyesbítésre nem; és így tovább az ifjúkorig. E módszer különösen megköve-

teli, hogy ne engedjük meg a regényolvasást, hanem pótoljuk megfelelő életrajzokkal, ilyen például a Frankliné, a *Moritz*-féle Anton Reiser-é stb.

Midőn fiatalok vagyunk, azt véljük, hogy az élet pályánkra fontos és nagykövetkezményű események és személyek síp- és dobszókísérettel lépnek fel. Öregségünkben visszapillantva azonban azt látjuk, hogy valamennyien teljes csöndben a hátsó ajtón, szinte észrevétlenül osonnak be.

Az életet e szempontból hímzett szövethez is hasonlíthatjuk, melynek színét látjuk az ifjúságunkban, öregségünkben pedig a visszáját. Ez nem annyira szép, mint tanulságos, mert megmutatja a szálak összefüggését.

Még a legnagyobb szellemi fölény is csak a negyvenedik életév után juthat igazán érvényre. Az évek érettségét és a tapasztalat gyümölcsét a szellemi erő sokszorosan felülmúlhatja, de sohasem pótolhatja: amaz ellenben még a legközönségesebb ember javára is ellensúlyozza a legnagyobb szellemű, de ifjú ember erejét. Ez azonban csak személyes társalgasra, nem pedig a művekre vonatkozik.

Minden kiválóbb ember, aki nem tartozik az emberiségnek a természettől oly mostohán megáldott öthatodához, csak nehezen lesz szabad negyvenedik életéve után az embergyűlölet némi árnyalatától. Amint természetes is, magáról másokra következtetett

és lassanként kiábrándulva belátta, hogy az emberek vagy az ész vagy a szív tekintetében, legtöbbször pedig mindkettőben hátralékban vannak. Ezért hát szívesen elkerüli a mások társaságát. Egyáltalán az ember saját belső értékéhez mérten kedveli vagy gyűlöli a magányosságot, azaz a maga társaságát. A mizantrópiának erről a fajtájáról értekezik *Kant* is, *Kritik des Urtheilskraft* c. művében, az első rész 29. §-ához írt általános megjegyzés vége felé.

Ifjú embernél értelmi mint erkölcsi tekintetben rossz jel, ha korán beletalálja magát és otthonos az emberek vásári sürgésében és mintegy elkészülve lép az életbe: ez nemtelenségre vall. Ellenben bizonyos idegenkedés, meglepődő, félszeg és fonák magaviselet nemesebb természetre mutat.

Ifjúságunk vidámsága és bátor életkedve részint azon alapszik, hogy a hegynek fel menve, nem látjuk a halált, mely túl a hegy lábánál várakozik ránk. De ha átlépjük a csúcsot, akkor igazán megpillantjuk a halált, amelyet eddig csak hallomásból ismertünk. Ekkor megcsappanván az életerő, sülyedni kezd az életkedv is. Az ifjonti gondtalanságot szomorú komolyság váltja fel és ez az arcra is rányomja a bélyegét. Míg fiatalok vagyunk, bármit is mondjanak, az életet végtelennek tartjuk és ehhez képest is bánunk az idővel. Minél idősebbek leszünk, annál inkább takarékoskodunk vele. Öregebb korunkban minden elmúlt nap ahhoz hasonló érzést vált ki belő-

lünk, melyet a halálraítélt érez minden lépésnél, a vérpadhoz közeledve.

Az ifjúság szempontjából az élet végtelenül hosszú jövő, az öregség szemével tekintve nagyon rövid múlt; úgy, hogy kezdetben olyannak mutatkozik, mint a tárgyak, ha a messzelátó objektív lencsáját tesszük szemünk elé, de a végén, mintha a szemlencsét. Meg kell öregedni, tehát *sokáig* kell élni, míg az ember megéri, hogy mily *rövid* az élet. Minél korosabb az ember, annál kisebbeknek látszanak az emberi dolgok összesen és egyenként. Az élet, mely ifjúságunkban szilárdnak és állandónak tetszett, most tiszavirágéletű, gyors tűneménynek látszik. Ifjúságunkban az idő sokkal lassabban halad. Ezért is életünk első negyede nemcsak a legboldogabb, hanem a leghosszabb is. Sokkal több emléket is hagy maga után és kétannyi elmesélni való van rajta, mint a rákövetkező korokon. Mint a tavaszi napok, szinte tűrhetetlenül hosszúak az ifjúság idői. Ősszel ellenben rövidebbek, de egyúttal derültebbek, állandóbbak a napok.

De vajjon miért látjuk öregkorban a mögöttünk levő életet oly rövidnek? Mert oly rövidnek tartjuk, mint az emlékezetét. Ebből pedig kihullott minden jelentéktelen és sok kellemetlen részlet és így kevés maradt benne. Miként értelmünk egyáltalán úgy emlékező erőnk is felette tökéletlen: a megtanultat gyakorolni, a multon kérődzni kell, hogy a feledés mély-

ségébe ne süllyedjen. De a jelentéktelen és kellemetlen dolgokon nem szoktunk kérődzni. A jelentéktelen dolgok száma pedig mindig szaporodik, mert sok olyan körülmény, mely eleinte jelentősnek tetszett, utóbb lassanként a számtalan ismétlődés folytán elveszíti jelentőségét. Ezért emlékezünk jobban korábbi élet-éveinkre, mint a későbbiekre. Minél tovább élünk, annál kevesebb esemény lesz oly fontos és jelentős előttünk, hogy utóbb kérődzzünk rajta. Pedig csak úgy őrizheti meg az emlékezetünk, különben elfeledjük. Így szalad hát időnk mindinkább kevesebb nyomot hagyva maga után. De a kellemetlenséget sem szívesen idézzük vissza emlékezetünkbe, különösen ha azok hiúságunkat sértik. Ez pedig a leggyakoribb eset, mert ritkán ér bennünket szenvedés teljesen a hibánkon kívül. Ezért elfelejtünk sok kellemetlenséget.

Ez a kettős veszteség az, ami emlékezetünket oly rövidde teszi és arányosan mindig rövidebbé, minél hosszabb lesz a tárgya. Miként a parton a tárgyak mindinkább kisebbednek és kevésbé felismerhetőkké válnak, ha hajón tőlük távolodunk, úgy letűnt éveink, élményeink és cselekvéseink is. Hozájárul még, hogy néha az emlékezés és képzelő erőnk éltünk valamely rég elmúlt jelenetét oly elevenen idézik fel, mint a tegnapi napot és egészen a közelünkbe hozzák. Ez onnét van, mert lehetetlen az egész hosszú multat egyetlen képben megjeleníteni, már csak azért is, mert az egyes elmúlt eseményeket nagyrészt elfeledtük és csupán ál-

talános, elvont fogalmunk maradt róla, nem pedig szemléletünk. Ezért tetszenek oly közellévőknek a mult egyes jelenetei, mintha csak tegnap történtek volna. A köztük lefolyt idő pedig eltűnik és az egész élet felfoghatatlanul rövidnek tetszik. Öregségünkben néha egész hosszú multunk szinte mesésen rövidnek tűnik fel szemünkben, mert hisz' főképp mindig ugyanazt az állandó jelent látjuk. E belső tüneménynek az az oka, hogy lényünk nem mint magánvaló, hanem csupán annak a jelensége csik az idő fogalma alá és hogy a jelen a tárgy és az alany érintkező pontja.

Miért látjuk másrészt ifjúságunkban oly beláthatatlanul hosszúnak az előttünk levő életet? Mert helyet kell teremteni a határtalan reményeknek, melyekkel a jövőt benépesítjük, amelyeknek megvalósítására a Matuzsálem kora is rövid volna. Másik oka, hogy mértéknek azt a néhány elmúlt évet vesszük, melyeknek emlékezete anyagban dús és ezáltal hosszú. Mert az újdonság mindent jelentősnek láttat, miért is utóbb még újra fölidéztük, tehát gyakran emlékezetünkbe idéztük és ezáltal az abba bevésődött.

Néha azt hisszük, hogy visszavágyunk valamely helyre, pedig csak az után az idő után sóvárgunk, midőn ott éltünk és ifjabbak, frissebbek voltunk. Az idő így ámit bennünket a tér álarcában. Utazzunk csak oda, kitűnik a csalódásunk.

Hogy az ember magas életkort érjen el, annak hiátlan szervezet mellett két útja van. Két lámpa égé-

sét vehetnők erre példázatnak: az egyik azért ég sokáig, mert kevés ugyan az olaja, de vékony a bele is; a másiknak erős a bele és sok az olaja. Az olaj az életerő, a bél ennek a fogyasztója.

Életerőnk tekintetében 36-ik évünkig azokra hasonlítunk, akik kamataik után élnek: amit ma elköltünk, holnap újra itt van. Ez időponton túl kezdünk már a tőkéhez is hozzányúlni. Eleinte alig vehető a dolog észre: a kiadás legnagyobb része magamagától pótlódik. Ügyet se vetünk a mutatkozó csekély hiányra. Csakhogy ez mindinkább növekszik, napról napra észrevehetőbbé válik. A ma mindenkor szegényebb a tegnapiénál, a megállásnak reménye nélkül. Miként a szabadon eső testek gyorsulása nő ez a fogyasztás, — míg végre semmi sem marad. Különösen szomorú eset, ha az életerő és a vagyon mindkettő egyidőben olvad lefelé: ezért növekszik az öregkorban a vagyon iránti szeretet. Eleinte azonban, a nagykorúságig és még valamivel azon túl életerőnk tekintetében azokra hasonlítunk, akik kamataikból valamelyest a tőkéhez csatolnak, nemcsak a kiadást fedezhetjük, hanem még a tőkét is növelhetjük. És néha valamely becsületes gyám gondoskodásából ez egyúttal pénzünkre is áll. Boldog ifjúság! Szomorú öregkor! Azért mégis jó kímélni az ifjúi erőt. Aristoteles megjegyzi (*Politika*, L. nlt. c. 5.), hogy az olympiai versenyeken csak két vagy három esetben fordult elő, hogy ugyanaz az ember ifjú korában és később mint férfi is győztes lett volna. Az elő-

zetes gyakorlat követelte korai megerőltetés annyira kimeríti az erőket, hogy később a férfikorra nem marad. Még inkább mint az izomerőre, áll ez az idegerőre, melynek a szellemi munka a megnyilvánulása. Innét van, hogy az ingenia praecocia, a csodagyermek, az üvegházi nevelés e gyümölcsei, később nagyon közönséges emberekké válnak. Az ókori nyelvek korai, kényszerű, megerőltető tanulása lehet az oka sok tudós elme későbbi bénultságának és ítélet-hiányának.

Megfigyeltem, hogy majd minden embernek a jelleme különösen illik valamely életkorhoz. Van olyan, aki szeretetre méltó ifjú, aztán vége; mások erős, tevékeny férfiak, kinek az öregség elveszi minden értékét, némelyek pedig legelőnyösebb oldalukról mutatkoznak be öregségükben, mikor is szelidebbek, mert tapasztaltabbak és nyugodtabbak. Ez különösen a franciáknál fordul gyakran elő. Úgy lehet a dolog, hogy magában az illető jellemben van valami ifjúi, férfias vagy öreges, amellyel a kor vagy megegyezik, vagy pedig korrekatívum gyanánt ellene munkál.

Hajón utazva, előrehaladásunkat azon vesszük észre, hogy a parton a tárgyak visszamaradnak és kisebbé válnak: idősebbé válásunkat arról ismerjük meg, hogy korosabb emberek mindinkább fiataloknak tetszenek előttünk.

Már fentebb említettük az okát, hogy miért okoz növekvő korunkkal szellemünkre mindig csekélyebb

hatást mindaz, amit látunk, tesziünk és tapasztalunk. Ily értelemben elmondhatjuk, hogy csak ifjúságunkban élünk *teljes* öntudattal, öregségünkben csak féllel. Minél idősebbek vagyunk, annál kevesebb öntudattal élünk: a dolgok hatás nélkül röppennek tova. A műtárgy sem tesz hatást, ha ezerszer láttuk. Az ember megteszi a teendőjét, anélkül, hogy utóbb tudna róla. Így válik az élet mindinkább kevésbé tudatossá, minél inkább közeledik a teljes tudatlansághoz, így lesz mindig gyorsabb az idő futása. A gyermekkorban a tárgyak és az események újdonsága mindent tudatossá teszen: ezért beláthatatlanul hosszú a nap. Ez történik velünk utazásokon is, ezért tetszik ott egy hónap hosszabbnak, mint otthon négy. A dolognak ez újsága azonban nem akadályozza meg, hogy a hosszúnak tetsző időt igazán hosszadalmasnak ne találjuk. Az értelmet lassanként leköszörüli a megszokás, úgy hogy mindinkább csökkenő hatással vonul el felette minden. Ezáltal a napok jelentéktelenebbek és így rövidebbek lesznek: a gyermek órái hosszabbak az öreg ember napjainál. Életünk ideje gyorsuló mozgást végez, miként a lefelé gördülő golyó. Miként a forgó korongon minden pont annál gyorsabban fut, minél távolabbra esik a középpontól, akkép annál gyorsabban peregnek le napjaink, minél távolabb vagyunk éltünk kezdetétől. Föltehetjük tehát, hogy kedélyünk közvetlen becslésében egy esztendőnek hosszúsága fordított viszonyban áll ugyanannak életkorunkban foglalt hánya-

dosával: ha például az év életkorunknak egy ötödét teszi, tízszerre oly hosszúnak tűnik föl előttünk, mintha annak csak egy ötvened részét tenné ki.

Az idő gyorsaságának e különbségei a leghatározottabb befolyást gyakorolják létünk minden egyes korára. Elsőbb is azt okozza, hogy gyermekkorunk — bár csak mintegy 15 évre terjed — életünknek a leg-hosszabb kora és így a leggazdagabb emlékezésekben; aztán, hogy az unalomnak életkorunkkal fordított arányban vagyunk alávetve. A gyermekeknek folyton szükségök van időtöltésre, játékra vagy munkára: ha egy pillanatig fennakadnak, rögtön erőt vesz rajtuk a rémes unalom. Még az ifjak is nagyon ki vannak ennek téve, miért is gond szállja meg őket minden ki nem töltött óra miatt. A férfikorban mindinkább szűnik az unalom: az öregeknek az idő mindig rövid és a napok nyílsebesen tűnnek tova. Természetesen emberről szólok, nem pedig elvénhedett baromról. Az életfolyás e gyorsulása által a kései években rendesen szűnik az unalom, másrészt elnémulnak a szenvedelmek is kínjaikkal. Jó egészség mellett általában csekélyebb az élet terhe, mint az ifjúkorban: ezért mondják javakornak az öregséget megelőző és annak gyengeségétől és bajaitól ment időt. Azért mégis az ifjúság a szellem megtermékenyülésének az ideje, a bimbófakasztó tavasz, mikor minden hat ránk és öntudatunkat eleveníti. Mély igazságokat nem lehet kiszámítani, hanem csak megpillantani. Első felismeré-

sők a közvetlen, pillanatnyi benyomásnak az eredménye : csak addig következhetik be, míg az erős, eleven és mély. E tekintetben tehát minden az ifjú évek felhasználásától függ. Később inkább bírnak hatni másokra, sőt a világra, mert magunk befejezett, lezárt egyéniségek vagyunk és a világ már kevéssé hat ránk. Ezek tehát a cselekvés évei, amaz pedig az eredeti fel fogás és megismerés ideje.

Ifjúságunkban a szemlélet, öregségünkben pedig a gondolkodás az uralkodó, amaz tehát a költészet ideje, ez pedig inkább a filozófiáé. Gyakorlati tekintetben is ifjúságunkban a szemlélet hatása alatt cselekszünk, öreg korban ellenben a meggondolás a döntő. Ennek részben az az oka, hogy csak öregségünkben tekinthetünk kellő számú szemléletre vissza, amelyek fogalmainknak teljes jelentőséget, tartalmat és hitelt kölcsönöznek. Másrészt a megszokás csökkenti a szemlélet hatását. Ifjúságunkban ellenben, különösen ha élénk a képzelőerőnk, a szemléletesnek, a dolgok külsejének olyannyira döntő a hatása, hogy a világot, mint valami képet tekintjük. Főgondunk, hogy mint fest az alakunk azon a képen, az már kisebb gondunk, hogy belsőkben milyen a kedvünk. Ennek a mutatója az ifjak személyi hiúsága és nyalka piperéje.

A szellemi erők legnagyobb energiája és ruganyossága kétségkívül az ifjúkorban található, legkésőbb a 35-ik életévig. Ezután folyton, ámbár lassan, csökken. De a későbbi éveknek, sőt az öregségnek is

megvan helyett a szellemi kárpótlása. A tapasztalás és a tudomány csak e korban válik igazán gazdaggá : volt időnk és alkalmunk, hogy a dolgokat minden oldalról szemléljük és átgondoljuk, érintkező pontjait és összekötő kapcsait megtaláljuk. Csak most értjük meg igazán a dolgok összefüggését. Minden megüledett. Amit már ifjúságunkban is tudtunk, most sokkal alaposabban értjük meg, mert minden forgalomra sok bizonyítékunk van. Amiről ifjúságunkban azt hittük, hogy tudjuk, azt öregségünkben igazán tudjuk és azonfelül még sok egyebet. Ezenfelül most tudásunk minden oldalról átgondolt és összefüggő ismeret, míg ifjúságunkban hézagos és töredékes volt. Csak öregségünkben lehet teljes és helyes képzetünk az életről, mikor is egész természetes folyamatát áttekinthetjük. Nemcsak az elejéről vetünk rá egy sejtő pillantást, hanem az egészre visszanezve, megismerjük teljes hiábavalóságát. A többiek pedig kába hittel várják, hogy az *igazi* csak ezután jön. De viszont az ifjúságban több a lendület: a kevésből, amit ismer, többet tud csinálni. Az öregségben több az ítélet, behatolás és alaposág. Ifjúságunkban gyűjtjük egyéniségünknek sajátos ismereteit, eredeti alapnézeteinket, mindazt, amivel a kiváltságos szellem hivatva van a világot megajándékozni. Az anyag mesterévé azonban csak későbbi években válhat az ember. Nagy írók rendszerint ötvenéves koruk táján írták mesterműveiket. A tudás fája fiatalon ver gyökeret, bár csak koronás

korában termi meg gyümölcsét. Minden történelmi korszak, még a legnyomorúságosabb is, sokkal különbnek tartja magát az előzőknél, így van ez az emberi életkornál is: mindkettő egyaránt téves. A testi növekedés éveiben, midőn szellemi erőnk és ismeretünk nap-nap után nő, szokása a mának, hogy kicsinyléssel tekintsen a tegnagra. E megszokás meggyökerezik és fenmarad még akkor is, midőn már beállott a szellemi erők csökkenése és a mának tisztelettel kellene tekintenie a tegnagra. Gyakran nagyon is lebecsméreljük ifjúi éveink műveit és ítéleteit.

Általában meg kell itt jegyeznünk, hogy ámbár a jellem és az értelem lényegükben egyaránt velünk-született dolgok, mindamellett az értelem korántsem marad annyira változatlan, mint az előbbi, hanem bizonyos szabályszerű változásoknak van alávetve. Ennek részint az az oka, hogy az értelmi erőnek fizikai alapja van, részint az, hogy az anyaga tapasztalati. Ez az erő folyvást növekszik, míg csak eléri a csúcspontot, majd lassanként alászáll a hülyeségig. Másrészt a gondolkodásnak és tudásnak a tartalma, a belátás gyakorlata és tökéletessége folyton növekszik a határozott gyöngeség bekövetkeztéig, amely aztán mindent elejt. Az a körülmény, hogy az ember egy változhatatlan és egy kettős módon változó elemből, a jellemből és az értelmi erőből áll, magyarázza meg a különböző életkorokban mutatkozó különbségeket.

Elmondhatjuk, hogy éltünk első negyven éve adja

meg a szöveget, a következő harminc pedig a hozzávaló kommentárt, amely feltárja annak igaz értelmét és összefüggését, erkölcsi tanítását és minden finomságait.

Az élet végével pedig úgy vagyunk, mint mikor vége van az álarcosbálnak, midőn leszedik az álarcozat. Most látjuk csak igazán, hogy kikkel érintkeztünk életünk idején. A jellemek megvilágosodnak előttünk, a tettek meghozták a gyümölcsüket, a művek elnyerték igazságos méltatásukat és a tévesztő délibáb elfoszlott. Mindehhez pedig idő kellett.

Különös azonban, hogy az ember önmagát, saját célját is csak élete vége felé ismeri és érti meg igazán, különösen ami a világhoz és másokhoz való viszonyát illeti. Gyakran, de nem mindig, alacsonyabb helyet fogunk magunknak kijelölni, mint eleinte hittük. Olykor azonban magasabbat is, midőn nem ismerve eléggé a világ alacsonyságát, emennél feljebb tűztük ki célunkat. Megtudjuk, hogy valójában mit érünk.

Az ifjúságot az élet boldog korának szoktuk mondani, az öregséget pedig a szomorúnak. Ez igaz lenne, ha a szenvedélyek boldogítanának. Pedig ezek ide-oda tépik az ifjúságot kevés öröm és sok kín közepe. A hűvös öregséget nyugton hagyják, amely innét nyeri szemlélődő jellegét. A belátás felszabadul és uralkodóvá válik. Ez pedig önmagában mentes a fájdalomtól, tehát öntudatunk is annál boldogabb lesz, minél jobban az ismeret uralkodik benne. Fon-

toijuk csak meg, hogy minden élvezet negatív természetű, ellenben a fájdalom pozitív. Ebből is megért-hetjük, hogy a szenvedélyek nem boldogíthatnak és hogy az öregség azért még nem sajnálatra méltó, mert meg van fosztva némely élvezettől. Mert minden élvezet csupán egy szükséglet csillapítását jelenti. Hogy a szükséglet megszűntével az élvezettől is elesünk, az éppen oly kevésbé méltó a sajnálatra, mint hogy asztal-bontás után többet nem ehetünk és hogy egy átaludt éj után ébren kell lennünk. Platon (Bevezetés a Köz-társasághoz) igen helyesen mondja boldognak az öreg-séget, mely végre megszabadítja az embert az őt un-talan nyugtalanító nemi ösztöntől. A nemi ösztönből eredő sokféle és végtelen szeszély és szenvedelem úgyszólván bizonyos állandó, enyhe örületben tartja az embert, aki eszének teljes birtokába csak ez ösztön kialvása után léphet. Bizonyos amellet, hogy az ifjú-ságnak általában bizonyos melankólia és szomorú-ság, az öregségnek ellenben bizonyos vidám derű a sajátja. Ennek pedig nem más egyéb az oka, mint-hogy ifjúságunkban ama *démonnak* uralma és robotja kínoz bennünket, nem könnyen engedve egy szabad órát. Közvetve vagy közvetlenül ez az oka minden bajnak, mely az embert éri vagy fenyegeti. Ezzel szemben az öregség olyan ember vidám derűjét mu-tatja, aki lerázta a sokáig hordott bilincset és végre szabadon mozog. Viszont azt is mandhatnók, hogy a nemi ösztön kiválásával föl van emésztve az élet

magva és csak a héjja marad meg. Hasonlatos ez az olyan színjátékhoz, melyet emberek kezdtek el, majd automaták játszanak végig emberi ruhákban.

Bármint áll is a dolog, az ifjúság a nyugtalanság kora, az öregség pedig a nyugalomé. A gyermek vágyakozva nyujtja ki a kezét messzire, minden ulán, amit sokféle tarkaságban lát maga előtt: mert ingerli az, mivel sensoriuma még friss és fiatal. Ezt cselekszi, csak hogy nagyobb energiával, az ifjú is. A tarka világ számtalan alakja izgatja, képzelete szertelenül nagyítja a valót. Telve van kívánsággal és határozatlan sóvárgással: ez megfosztja a nyugalomtól, pedig nélküle nincsen boldogság. Az öregségben minden megcsillapodik, a vér lehűl, az érzékek kevésbé érzékenyek. Másrészt a tapasztalás megmutatja a dolgok értékét és az élvezetek tartalmát, miáltal az ember megszabadul az ábrándok, agyrémek és előítéletek selegétől, mely a nyílt és tiszta kilátást elfödte. Az ember helyesebben és világosabban értékeli mindent és belátja a földi dolgoknak a semmiségét. Ez adja meg minden öregnek, még a nagyon közönséges értelműnek is a bölcsesség némi lászatát, mely az ifjabbak feltett kitünteti. Míg az ifjú azt hiszi, hogy Isten tudja mi minden csodás dolgot lehetne találni e világon, csak a helyét tudná, addig az öreg ember át van hatva a Prédikátor igazságától, hogy „minden hiúság!” Tudja, hogy minden dió üres, akár hogy is be van aranyozva.

Csak késői korában jut el az ember a földi dolgok és a világ dicsőségének Horátiusi „nem csodálásához”: vagyis a minden dolgok hiúságáról és minden földi pompa ürességéről való közvetlen, őszinte és határozott meggyőződéshez; a délbábok eltűntek. Nem hiszi többé, hogy akár a palotában, akár a kunyhóban valami különös boldogság lakozhatik, amely lényegében nagyobb lehetne annál, amelyet ő maga is élvezhet bárhol, ha testi és lelki fájdalmaktól szabad. Nem szabja ki a világ mértékével, hogy mi a nagy és kicsiny, mi az előkelő és hitvány. Ez adja meg az öregnek azt a különös lelki nyugalmat, mellyel mosolyogva tekint a világ szemfényvesztésére. Teljesen kiábrándulván, tudja, hogy az emberi élet nyomorúsága minden vásári cifraságon is áttetszik. Akárhogy is festik és díszítik, az élet igazi értékét a szenvedéstől való mentességben kell keresni, nem pedig a gyönyörökben és a pompában. (Hor. epist. L. I. 12. V. 1—4.) A magasabb kor alapvonása a kiábrándultság: az illúziók, melyek idáig az életnek a maga ingerét és a tevékenységnek a maga ösztönét megadták, eltűntek. Megismertük a világ minden pompájának, kivált a fénynek, dísznek és a fenség látszatának semmiségét és ürességét. Tapasztaltuk, hogy a legtöbb megkívánt dolog és óhajtott élvezet mögött ugyancsak kevés rejlik és így lassanként odajutottunk, hogy belátjuk egész létünknek nagy szegénységét és ürességét. Csak 70. életévünk-

ben értjük meg teljesen a Prédikátor könyvének első versét. És ez az, ami az öreg kornak bizonyos bús színezetet ad.

Rendszerint azt hiszik, hogy az öregségnek betegség és unalom a végzete. Az első éppen nem tartozik az öregség lényegéhez, kivált nem akkor, ha nagy kort akarunk elérni: mert *crescente vita, crescit sanitas et morbus* (megnövekedvén az élet, nő az egészség és a betegség is.) Az unalomnak pedig kevésbé van alávetve mint az ifjúság. Az unalom ugyanis nem kísérője a magányosságnak, amit könnyen belátható okoknál fogva, mindenesetre magával hoz az öregkor, legfeljebb azoknál, akik csak érzéki és társas élvezeteket ismertek, ellenben szellemi erejüket nem fejlesztették. Igaz, hogy a szellemi erők is megcsökkennek, ahol azonban sok volt belőlük, ott marad még elég az unalom legyőzésére is. Másrészt, mint már fent kimutattuk, a tapasztalat, ismeret, gyakorlat és elmélkedés mindinkább gyarapítja a helyes belátást, élesíti az ítéletet és feltárja a dolgok összefüggését: a felhalmozott ismeretek új meg új kombinációja, az önművelés soha nem szünetelő munkája folyton foglalkoztatja, kielégíti és megjutalmazza a lelket. Ez némileg ellensúlyozza az említett csökkenést. Öregkorban ezenfelül, mint kifejtettük, sokkal gyorsabban múlik az idő: ez is az unalom ellen van. A testi erő csökkenése keveset árt, hacsak kenyérkereset miatt nincs rá szükség. A sze-

génység nagy baj öregkorban. Ha azonban ez szám-
 űzve van, az egészség pedig jól szolgál, akkor az
 öregség az életnek igen is tűrhető része. Kényelem és
 biztonság a fő szükségletei: ezért szereti az ember
 a pénzt öregkorában még inkább, mint előbb, mert
 kárpótol a hiányzó erőkért. Búcsút mondvá Vénusz-
 nak, szívesen keres vidítást Bacchusnál. Míg eddig
 a látás, utazás, tanulás volt szükséglete, most oktatni,
 beszélni vágyik. Nagy szerencse, ha az embernek még
 agg korában is megmarad az előszeretete bizonyos
 tudomány vagy zene, színjátszás, egyáltalán vala-
 mely külső dolog iránt, amint ez tényleg ki is tart
 némelyeknél a késő vénségig. Az ember sohasem veszi
 több hasznát az egyéniségének, mint öregségében.
 Természetesen, akik mindig eltompultak voltak, idős
 korukban mindinkább automatákká válnak. Folyton
 ugyanazt gondolják, mondják és teszik, semmi külső
 benyomás ezen nem változtathat, sem valami újat
 ki nem válthat belőlük. Ha az ilyen aggokhoz szól
 az ember, annyi, mintha homokba írta: rögtön
 nyoma vész. Az ilyen aggság az életnek holt feje
 (caput mortuum) csupán. A második gyermekornak
 ezt a bekövetkezését a természet némely ritka eset-
 ben a harmadik fogzással szokta jelképezni.

A növekvő öregséggel folyton fogyása az erők-
 nek mindenesetre szomorú tény, ám egyúttal szük-
 séges, sőt üdvös is: előre munkál a halálnak, mely
 nélküle nehezebben esnék. A jó halál, euthanasia,

legnagyobb haszna a nagyon magas kornak, a felette könnyű, megelőző betegség nélkül való és küzdéstől nem kísért kimúlás, mely nem is érezhető: leírása főművem második kötete 41. fejezetének 470. lapján (3. kiad. 534.) található.

A Véda Upanisadja (Vol. II. p. 53.) az ember természetes életkorát száz évre teszi. Azt hiszem, helyesen. Azt tapasztaltam ugyanis, hogy csak a 90 évet meghaladott emberek részesülnek a *jó halálban*, akik kimúlnak minden betegség, sőt szélütés, görcsök és hörgések nélkül, néha még el se sápadnak, olykor evés után ülve elszenderülnek; vagy inkább nem is halnak meg, hanem megszűnnek élni. Minden más, előbbi korban történő halál idő előtt való és csupán betegség okozta.¹

¹ Variáns: Az ó-testamentum (90. zsoltár 10. vers), az emberi élet tartamát 70 és ha sok, 80 évre tette és a mi többet jelent, Herodotos (I. 32. és III. 22.) is ugyanezt mondja. Ez azonban tévedés és csupán a mindennapi tapasztalás nyers és felületes megértésének eredménye. Mert ha a természetes életkor 70—80 év volna, akkor az embereknek 70—80. életévük közt öregségből kellene meghalniok. De ez éppen nincs így: betegségekben halnak meg, miként a fiatalabbak; a betegség pedig valójában rendellenesség, ez tehát nem a természetes vég. Csak a 90. és 100. év közt halnak meg az emberek öregségből, betegség, halálküzdelem, hörgés, vonaglás, néha elsápadás nélkül; amit euthanasiának neveznek. Ezért is igaza van az Upanisádának, mikor a természetes életkort 100 évre teszi.

Az emberi élet voltakép sem hosszúnak, sem rövidnek nem mondható,¹ mert valójában az a mértéke minden más időbecslésnek.

Ifjúság és öregség közt az marad mindenkor a főkülönbség, hogy amaz az életet látja maga előtt, ez a halált; annak a multja rövid, a jövője pedig hosszú, ennél megfordítva áll a dolog. Mindenesetre az öreg ember előtt már csak a halál lebeg, az ifjú előtt ellenben az élet; kérdés azonban, hogy melyik a kettő közül a súlyosabb és hogy nem jobb-e az életen túl lenni, mint előtte, miként a Prédikátor mondja (7., 2.): „Jobb a halál napja a születés napjánál“. Hosszú élet kívánása mindenesetre merész óhajlás. Mert, *quien larga vida vive mucho mal vive* (aki hosszú életet él, sok rosszat ér meg), mondja a spanyol közmondás.

Az asztrológiának ugyan nincs igaza abban, hogy az egyes ember életfolyása a planétákban előre meg legyen írva. Azonban az emberi életfolyásnak általában, az egyes életkoroknak megfelel egymásután egy-egy uralkodó planéta. A tizedik életévben *Merkur* uralkodik. Az ember is, miként ez, gyorsan és könnyen mozog a legszűkebb körben. Hangulatát cse-

¹ Mert ha még oly soká él is az ember, soha sincs többnek a birtokában, mint a megoszthatatlan jelennek: az emlékezet pedig napról napra többet veszít a feledés folytán, mint amennyit gyarapodás folytán nyer.

kélységek is befolyásolják, de sokat és könnyen tanul a ravaszság és ékesszólás istenségének uralma alatt. Húszéves korában az ember *Vénuszt* uralja: a szerelem és a nő foglalja le teljesen. Harmincadik évében *Mars* az úr: az ember heves, erős, merész, harcias és dacos. Negyvenedik évében a négy planetoid uralkodik rajta, élete a szélességben terjed: frugi-vá (alkalmas, derék ügyes) lesz, vagyis *Ceres*-szel a hasznost szolgálaj, *Vesta* segélyével saját tűzhelyet alapít, *Pallas* kioktatja a szükséges tudományokban, felesége pedig, mint *Juno*, úrnője a háznak. A mintegy 60, azóta felfedezett planetoid újítás, melyről semmit sem akarok tudni. Úgy teszek velök, mint a filozófia tanárai velem: semmibe sem veszem őket, mert nem illenek a portékám közé. Ötvenedik életévében pedig *Jupiter* az uralkodó. A legtöbb egyívásút az ember túlélte és a jelen nemzedék felett állónak érzi magát. Ereje még teljes, tapasztalatban és tudásban pedig gazdag: egyéniségéhez és helyzetéhez mértén tekintélye kiterjed egész környezetére. Többé nem fogadja a parancsot, hanem osztja. Most a legalkalmasabb arra, hogy a maga körében kormányzó és uralkodó legyen. Az ember ötvenéves korában éri el, Jupiter uralma alatt, pályájának a tetőpontját. Hatvanéves korában *Jupiterrel* elérkezik az ólmosság: az elnehezedés, lassúság és szívósság. Az öreg ember olyan mint a halál, mint az ólom: súlyos, lomha és halovány — miként Shakespeare

mondja (Romeo és Júlia II. felv. 5. jel.). Végül elérkezik *Uranos*, mikor is, mint mondani szokás, az égbe jutunk. *Neptun*, kit sajnós, gonodlathiányból neveztek így el, itt nem jöhet szóba ; mert nem is nevezhetem itt igazi nevén Erosnak. Különben megmutatnám, miként kapcsolódik a kezdet a véghez, mint fűződik titkos kapoccsal a szerelem a halálhoz, melynél fova az *Orcus*, vagy az egyiptomiaknál *Amenthes* (*Plutarchos de Iside et os. c. 29.*), nemcsak elvesz, hanem ad is és a halál az életnek nagy gyűjtőmedencéje. Onnét, igen onnét az *Orcusból* származik minden, ott volt egykoron minden, ami most él. Hacsak felérnök ésszel ezt a szemfényvesztést, amellyel ez történik : akkor minden világos lenne

www.books2ebooks.eu